

Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2002:9

Virpi Filppa

Kansalaisten tarpeista
sosiaalialan erityisosaamiseen

Osaamisen monimuotoisuutta jäsentämässä

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Helsinki 2002

TIIVISTELMÄ

Virpi Filppa. Kansalaisten tarpeista sosiaalialan erityisosaamiseen. Osaamisen monimuotoisuutta jäsentämässä.

Helsinki, 2002. 90 s. (Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä, ISSN 1236-2115; 2002:9.) ISBN 952-00-1182-X

Tarve sosiaalialan erityisosaamiskäsitteen analyysiin perustuu vuoden 1997 lopulla käynnistyneeseen Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) -hankkeeseen, jonka lähtökohtana oli sosiaalialan erityispalvelujen valtakunnallinen turvaaminen ja vahvistaminen. VEP-hankkeen eteneminen ja konkretisoituminen myöhemmin perustettuina sosiaalialan osaamiskeskuksina voimisti tarvetta jäsentää erityispalveluja ja erityisosaamista.

Sosiaalialan erityisosaaminen näyttäytyy moniulotteisena ilmiönä. Toisinaan käsite liitetään hyvinvointipalvelujen rakenteisiin ja niiden organisoitumiseen, toisinaan taas asiakkaiden erityisiin tarpeisiin. Työn sisältö ja osaamisen taso ovat kolmas selkeästi korostuva näkökulma, joiden kautta käsitettä lähestytään.

Käsiteanalyysin taustalla ovat teemaa koskettavat työryhmäraportit sekä VEP-hankkeeseen osallistuville ja osaamiskeskustyohtekijöille suunnatut kyselyt.

Tarkastelun alussa rakenteita, tarpeita ja sisältöjä painottavat näkökulmat jäsenyvät erillisinä, vaikkakin toisiinsa limittyvinä. Analyysin lopussa kuvio muotoutuu uudelleen. Kansalaisen tarpeet tarkentuvat erityisosaamisen selkeäksi lähtökohdaksi, erityisosaaminen sosiaalialan työn sisällöksi ja rakenteet erityisosaamisen tavoitettavuuden mahdollistajaksi. Sosiaalialan erityisosaamiseen sisältyvä ilmiöiden moninaisuus implikoi vaativaa osaamista. Ammattitaito muodostuu sekä yleis- että perusosaamisesta. Yleisosaaminen voidaan määritellä eri ammateissa sovellettaviksi tiedoiksi ja taidoiksi. Perusosaaminen on ammattiin sidottua osaamista. Erityisosaamista osoittavat piirteet ja ulottuvuudet voidaan eritellä työn sisältöä ja työprosessia koskeviksi tiedoiksi, taidoiksi, arvoiksi, kontekstuaalisuudeksi, refleksiivisyydeksi, monipuolisuudeksi, joustavuudeksi ja luovuudeksi, teoreettisuudeksi, orientaatiopohjaksi ja ammatillisuudeksi.

Asiasanat: laatu, osaamiskeskukset, sosiaaliala, sosiaalipalvelut, sosiaaliset verkostot, sosiaalityö

REFERAT

Virpi Filppa. Från medborgarnas behov till socialsektorns specialkunnande. Struktureringen av kunnandets mångformighet. Helsingfors, 2002. 90 s. (Social- och hälsovårdsministeriets rapporter, ISSN 1236-2115; 2002:9.) ISBN 952-00-1182-X

Behovet av en analys av begreppet specialkunnande i socialsektorn baserar sig på projektet Nätverk för specialservice (Verkostoituvat erityispalvelut, VEP), som startades år 1997. Projektets utgångspunkt var att socialsektorns specialservice riksomfattande trygkas och förstärks. VEP-projektets framskridande och konkretiserande som senare grundade kunskapscentra inom socialsektorn förstärkte behovet av att strukturera specialservice och specialkunnande.

Specialkunnandet inom socialsektorn framträder som ett mångdimensionerat fenomen. Ibland kopplas begreppet ihop med välfärdstjänsternas strukturer och deras organisering, ibland däremot med klienternas särskilda behov. Nivån på arbetets innehåll och kunnande är den tredje synpunkten som klart betonas, genom vilka man närmar sig begreppet.

I bakgrunden till begreppsanalysen finns arbetsgruppsrapporterna gällande temat samt förfrågningar riktade till de som deltar i VEP-projektet och personalen in kunskapscentren.

I början av granskningen disponerades synpunkterna som betonar strukturer, behov och innehåll skilt, även om de delvis täcker varandra. I slutet av analysen formas mönstret på nytt. Medborgarens behov specificeras som en klar utgångspunkt för specialkunnandet, specialkunnandet som innehållet i socialsektorns arbete och strukturerna gör det möjligt att uppnå specialkunnande. Mångfalden i fenomenen som ingår i socialsektorns specialkunnande implicerar fordrande kunnsighet. Yrkeskunnsigheten utgörs av både allmänt kunnande och baskunnande. Det allmänna kunnandet kan definieras som kunskap och färdigheter som appliceras i olika yrken. Baskunnandet är kunnsighet som är bunden till yrket. Egenskaperna och dimensionerna som påvisar specialkunnandet kan klassificeras som information, kunskap, färdigheter, värden, kontextualitet och reflexivitet, mångsidighet, flexibilitet och kreativitet, teoretisk läggning, orienteringsgrund och professionalism med avseende på arbetets innehåll och arbetsprocessen.

Nyckelord: kompetenscentraler, kvalitet, sociala nätverk, socialarbete, socialsektorn, socialtjänster

SUMMARY

Virpi Filppa. From citizens' needs to the special know-how of the social sector. Analysing the diversity of know-how.

Helsinki, 2002. 90p. (Reports of the Ministry of Social Affairs and Health, ISSN 1236-2115; 2002:9.) ISBN 952-00-1182-X

The need for an analysis of the concept special know-how in the social sector is based on the project Networks for special service (Verkostoituvat erityispalvelut, VEP), which was started in 1997. The starting point of the project was to nationally secure and strengthen special service in the social sector. The progression and concretising of the project, which later founded know-how centres within the social sector strengthened the need to structure special services and special know-how.

Special know-how within the social sector emerges as a multidimensional phenomenon. Sometimes the concept is linked to the structures of the welfare services and their organisation, sometimes, on the other hand, to the particular needs of the clients. The level of the contents and know-how of the work is the third viewpoint that is clearly emphasised, through which one can approach the concept.

In the background of the concept analysis lies the working group reports concerning the theme as well as enquiries aimed at those participating in the VEP-project and the personnel of the know-how centres.

At the beginning of the review the viewpoints concerning structures, needs and contents were organised, although some are partially overlapping. At the end of the analysis the pattern is formed again. The needs of the citizen are specified as a clear point of departure for special know-how, special know-how as the content of the work of the social sector and the structures make it possible to attain special know-how. The diversity of the phenomena that are included in the special know-how of the social sector implicate demanding knowledge. Professional skill is made up of both general and basic know-how. General know-how can be defined as knowledge and skills that are applied in different professions. Basic knowledge is know-how that is connected to a profession. The features and dimensions that make out special know-how can be classified as knowledge (substantive, procedural), skills, values, contextuality, reflexivity, breadth of vision, flexibility and creativity, use of theory, approach and perspective of profession.

Key words: Know-how centres, quality, social networks, social sector, social services, social work

SISÄLLYS

I	JOHDANTO	11
II	KÄSITEANALYYSIN TAUSTAA	12
III	KÄSITEANALYYSIN TAVOITE JA TEHTÄVÄT	15
IV	YHTEISKUNNAN JA HYVINVOINNIN MURROS SOSIAALIALAN ERITYISOSAAMISEN KEHYKSENÄ	19
V	TYÖELÄMÄ MUUTOKSESSA – LIIKETTÄ ERITYISEN JA YLEISEN JATKUMOLLA	22
VI	OSAAMISEN JA ASIANTUNTIJUUDEN RAKENTUMINEN	27
VII	KOULUTUS OSAAMISEN PERUSTANA	30
VIII	SOSIAALIALAN AMMATILLISESTA KELPOISUUDESTA ERITYISEEN OSAAMISEEN	34
IX	PALVELUJEN RAKENTUMINEN JA SAATAVUUS ERITYISOSAA- MISTA MÄÄRITTÄMÄSSÄ	44
X	KANSALAISEN TARVE ERITYISOSAAMISEN LÄHTÖKOHTANA	52
XI	TYÖNTEKIJÄ ERITYISOSAAMISEN ILMENTYMÄNÄ	57
XII	ANALYYSIN LOPUSTA UUTEEN ALKUUN	64
	LÄHTEET	72
	LIITE 1	80
	LIITE 2	86

KUVIOLUETTELO

- Kuvio 1. Sosiaalialan erityisosaamisen keskeisimmät ulottuvuudet
- Kuvio 2. Työn ryhmitys historiallisen kehityksen mukaan
- Kuvio 3. Koulutusjärjestelmän rakenne
- Kuvio 4. Sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen alueet
- Kuvio 5. Sosiaalialan erityisosaamisen jäsenyys

I JOHDANTO

Monet valtion, kuntien ja järjestöjen työntekijät joutuvat tänä päivänä pohtimaan organisaationsa, ammattinsa ja tehtäviensä paikkaa nopean muutoksen kentässä. Varsin usein jo työn premissit herättävät kysymyksiä: miten oma työ perustellaan, millaisissa rakenteissa toimitaan, millaisia palveluja yksikkö tarjoaa, kenelle ja missä järjestyksessä. Kunnissa pohditaan, minkä tyyppisiin ongelmiin sekä millaisiin määrällisiin ja laadullisiin tarpeisiin oman organisaation osaaminen on riittävää ja missä vaiheessa tarvitaan muiden osaamista. Pyritäänkö useiden osa-alueiden hallintaan vai joidenkin osa-alueiden syventämiseen? Huoli resurssien riittävydestä, työn laadusta, kansalaisten tarpeiden huomioimisesta ja mahdollisista priorisointiratkaisuista nakertaa yhä useampaa sosiaalialan toimijaa. Kuka tai mikä määrää sen, miten sosiaalialan perus- ja erityispalvelut kunnassa rakentuvat ja miten erityisosaaminen niihin niveltyy?

Sosiaalialan palvelut ovat tällä hetkellä murroksessa. Osa muutoksista tapahtuu pakon edessä ja osassa tähdätään luonnollisella kehittämistoiminnalla laadun ja osaamisen parantamiseen. Pakkotilanteet supistuksineen ja priorisointeineen ovat seurausta kuntien heikentyneestä taloudesta sekä poliittisista ratkaisuista. Tässä erilaisiin palveluratkaisuihin johtaneessa tilanteessa valtakunnallinen erityispalveluiden ja erityisosaamisen turvaamiseksi tähtäävä toiminta on erittäin tärkeää.

Yksi esimerkki valtakunnallisesti rakentuneesta toiminnasta on vuoden 1997 lopulla käynnistynyt Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) -hanke, jonka keskeinen tavoite on edistää valtakunnallista, alueellista ja seudullista yhteistyötä eri palveluntuottajien ja oppilaitosten välillä. Pyrkimyksenä on ollut saada aikaan toimivat ja tarkoituksenmukaisesti ketjutetut sosiaalihuollon erityispalvelut ja -osaamisen saatavuus.

VEP-hankkeen alkuvaiheessa ei pyritty tarkasti määrittelemään erityisosaamisen ja erityispalveluiden käsitteitä, vaan niiden konkretisointi jätettiin tarkoituksellisesti alueellisille toimijoille. Hankkeen etenemisen kautta kysymys sosiaalialan erityisosaamisen tarkentamisesta nousi kuitenkin esiin niin valtakunnallisessa kuin alueellisessakin toiminnassa. Sosiaalialan erityisosaaminen alkoi käsitteellisenä itsestäänselvyytenä saada monia tarkastelunäkökulmia. Lähtökohtana ollut yksimielisyys erityispalveluiden ja -osaamisen turvaamisesta jokaiselle kansalaiselle asuinkunnasta riippumatta sisälsi ainakin implisiittisinä palvelujärjestelmään ja kansalaisten tarpeisiin liittyvät näkökulmat. Eri yhteyksissä erityisosaamisen käsite liitettiin myös työntekijän asiantuntijuutta ja osaamista sekä kvalifikaatiovaatimuksia painottaviin yhteyksiin.

Rakenteisiin, tarpeisiin ja sisältöön painottuvat tarkastelunäkökulmat toimivat tämän käsitteanalyysin kehikkona. Jako on karkea, sillä ulottuvuudet limittyvät vahvasti toisiinsa. Erityisosaamisen yhteiskunnallinen ympäristö murroksineen, palvelujärjestelmää ja työelämää koskevine muutoksineen asettaa näkökulmien painotuksille omat haasteensa.

II KÄSITEANALYYSIN TAUSTAA

Sosiaalialan erityisosaaminen nostettiin tarkasteluun 1990-luvun puolivälissä. Erityisosaamista edellyttävissä palveluissa, kuten lastensuojelussa, mielenterveyspalveluissa ja päihdehuollossa, asiantuntemus oheni 1990-luvulla, kun monet kunnat joutuivat laman vuoksi ylivoimaisten talousongelmien eteen. Yhtäaikaiset valtionosuussupistukset, siirtyminen laskennalliseen valtionosuusjärjestelmään, valtiollisen suunnittelu- ja ohjausjärjestelmän purkaminen, keskusvirastojen aseman muuttaminen, palveluiden kunnallistaminen sekä täydennyskoulutusvelvoitteen poistaminen olivat muiden muutostekijöiden ohella vaikuttamassa siihen, että erityisosaamisen turvaamiseen liittyvät kysymykset nousivat vuosikymmenen lopulla tarkasteluun.

Vahvana osoituksena aktivoitumisesta voidaan pitää seuraavien sosiaalialan palveluja, erityisosaamista, ammatteja ja koulutusta koskevien työryhmä- ja selvitysmuistioiden ilmestymistä muutaman vuoden sisällä:

- Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen – sosiaalihuollon erityisosaamista selvittäneen työryhmän muistio (STM työryhmämuistioita 1997:4)
- Sosiaalihuollon ammatinharjoittamislainsäädännön tarpeen selvittäminen (STM työryhmämuistioita 1997:17)
- Kananoja, Aulikki 1997: Murros on mahdollisuus – sosiaalityön selvityshenkilön raportti (Stakes raportteja 211/1997, STM työryhmämuistioita 1997:8)
- Pohjola, Anneli 1998: Sosiaalityön yliopistollisen koulutuksen kehittäminen (OPM, koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisuja 52/1998)
- Marjamäki, Pirjo & Mäntysaari, Mikko & Ristimäki, Tero 1998: Sosiaalityöntekijät Suomessa 1998 – tehtävät, koulutus, määrä ja riittävyys (STM selvityksiä 1998:9)
- Sosiaalityön selvityshankkeen seurantar ryhmän muistio (STM työryhmämuistioita 1999:27)
- Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) vuosina 1998 – 1999. I vaiheen loppuraportti (STM työryhmämuistioita 1999:28)
- Sosiaalialan osaamiskeskus. Opetussosiaalikeskustyöryhmän muistio (STM työryhmämuistioita 2000:24)
- Sosiaalialan ammatinharjoittamistyöryhmän muistio (STM työryhmämuistioita 2000:32)
- Sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakoititoimikunnan mietintö (STM komiteamietintö 2001:7)
- Sosiaalialan osaamiskeskukset – valtakunnallinen ja alueellinen valmistelu vuonna 2001 (STM työryhmämuistioita 2001:34).

Näiden muistioiden kasautuminen vajaalle viidelle vuodelle kertonee paitsi yhteiskunnallisen murroksen mukanaan tuomista tarpeista, myös kiinnostuksesta ja panoksesta sosiaalialan kehittämiseen sekä yhteiskunnallisen merkityksellisyyden arvioimiseen ja osoittamiseen.

Sosiaalialaa koskettaneiden muutosten seurauksena erityispalveluiden turvaaminen nousi kunnissa yhteistyötä edellyttäväksi osa-alueeksi. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti joulukuussa 1995 työryhmän selvittämään, miten sosiaalihuollon erityispalveluista aiheutuvia kustannuksia voitaisiin tasata, mitkä palvelut tulisivat järjestelmän piiriin ja miten tasaus toteutettaisiin. Lisäksi tuli selvittää kuntien toiminnallisia yhteistyömuoto-

ja. Työryhmä valmisteli väliraportissaan (Suurten kustannusten tasaus sosiaalihuollossa 1996) lastensuojelun suurten kustannusten tasausedotukset helmikuussa 1996. Kesäkuussa 1996 sosiaalihuollon erityisosaamista selvittävän työryhmän (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997, Sesse-työryhmä) määräaika muutettiin ja toimeksianto täsmennettiin kysymyksiksi:

- Miten kuntien välinen toiminnallinen yhteistyö voitaisiin järjestää niin, että sosiaalihuollon erityispalveluita olisi nykyistä paremmin saatavissa kaikkialla maassa kunnan koosta ja sijainnista riippumatta sekä onko mahdollista kytkeä kuntien toiminnallinen yhteistyö kustannusten tasausjärjestelmään?
- Millä tavoin sosiaalityön ja -huollon asemaa kunnissa voidaan vahvistaa niin, että ammatillisen sosiaalityön palveluja olisi saatavissa kaikkialla maassa kuntakoosta ja kunnan taloudellisesta asemasta riippumatta?
- Miten sosiaalihuollon tutkimus- ja kehittämistoiminta voidaan järjestää niin, että se tukee sosiaalityön ja sosiaalihuollon ammatillista erityisosaamista sekä systemaattista sosiaalihuollon ja sosiaalipalvelujen kehittämistä sekä miten tutkimus- ja kehittämistoiminnan rahoitus järjestetään?

Työryhmä laati seitsemän ehdotusta kunnallisen sosiaalityön ja -huollon asemasta tavoitteenaan turvata palvelujen yhdenvertainen järjestäminen kansalaisille asuinpaikasta riippumatta sekä palvelujen ja sosiaalihuollon ammattihenkilöstön jatkuva kehittyminen tehtävässään. Työryhmä ehdotti muun muassa Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) -hanketta, kuntien sosiaalityöntekijöiden vähimmäismäärää lisättäväksi sosiaalihuoltolakiin, sosiaalityön tutkintoasetuksen valmistelemista sekä yliopistollisten opetussosiaalikeskusten kehittämistä kattamaan kaikki kunnat ja sosiaalityön lisäksi koko sosiaalialan. (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997, 72.)

Ehdotusten mukaisesti Sesse-työryhmän työskentelyn välittömäksi jatkoksi käynnistettiin Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) -hanke marraskuussa 1997. Hankkeessa tavoitellaan sosiaalihuollon erityispalvelujen uudelleenorganisointia, jonka arvioidaan kokonaisprosessina vievän noin 10 vuotta. Ensimmäisessä vaiheessa (1998 – 1999) tavoitteena oli nostaa erityispalvelujen ja -osaamisen kysymykset julkisuuteen ja pyrkiä tätä kautta asenteiden muokkaamiseen tuleville muutoksille. Toisessa vaiheessa (2000 – 2001) haettiin konkreettisia ratkaisumalleja, joita kolmannessa vaiheessa (2002 – 2003) vakiinnutetaan lainsäädäntöön ja käytäntöihin.

Käytännössä VEP-hankeessa lähdettiin kokoamaan kuntien ja muiden alueellisten toimijoiden verkostoitumista. Toiminnan lähtökohtana oli tukea kuntien tarpeista lähtevää luontevaa yhteistyötä ja suunnata toimintaa aikaisempia kuntayhtymäpuitteita kevyempiin ja monipuolisempiin rakenteisiin (Saarinen 2002). Sosiaalialan toimijat saivat näin mahdollisuuden alueellisten ja seudullisten näkökulmien ja erityispiirteiden korostamiseen kehittämistyössä. Hanke organisoitui valtakunnalliseksi johtoryhmäksi ja 12 alueelliseksi johtoryhmäksi. Viisi asiamiestä palkattiin alkuvaiheessa vauhdittamaan ja tukemaan alueellisia muutosprosesseja. Johtoryhmän lisäksi perustettiin valtakunnallinen jaos, jonka tehtävänä oli kartoittaa ja turvata niiden erityisosaamista vaativien palvelujen saatavuus, joita tuotetaan koko maan väestöpohjan tarpeisiin (Arrhenius ym. 2000).

VEPin käynnistyessä erityisosaaminen määriteltiin lähinnä olemassa oleviin järjestelmiin, kuten lastensuojelu, päihdehuolto, vammaispalvelut ja erityispäivähoito, nivoutuviksi palveluiksi. Valtakunnalliset järjestöt ja säätiöt eräiden valtakunnallista väestöpoh-

jaa edellyttävien palvelujen turvaajina määriteltiin erikseen. Konkreettisesta lähtökohdasta huolimatta moni on jäänyt kysymään, mitä sosiaalialan erityisosaamisella tarkoitetaan. Erityisosaamisen ja erityispalvelujen suhde ei välttämättä myöskään ole selkeä, sillä erityispalvelu yhtäältä edellyttää ja toisaalta tuottaa erityisosaamista (Arrhenius ym. 2000, 9).

Vuoden 2002 alusta käynnistyi VEP-hankkeen kolmas kaksivuotiskausi. Alueellisten johto- ja alakohtaisina toimivien ryhmien verkostoitumisen lisäksi kunnissa on vaihtelevasti luotu kuntien välisiä sopimuksia erityispalveluiden tuottamisesta ja aloitettu yhteisiä palveluja. Sopimuskäytäntöjen luominen ja kuntien sitouttaminen yhteistyöhön ei aina ole ollut helppoa. Monilla alueilla on kuitenkin päästy myös konkreettisiin tuloksiin muun muassa palkkaamalla kuntien yhteisiä erityissosiaalityöntekijöitä ja sosiaali-asiamiehiä sekä avaamalla huumehoitoyksiköitä ja kokeilemalla yhteistä kriisipäivystystä. VEP-hanke on ollut keskeisesti myötävaikuttamassa yhdeksän sosiaalialan osaamiskeskuksen suunnitteluun, rahoituspohjan varmistamiseen ja käynnistämiseen. VEP jatkuu vielä kaksi vuotta kehittämällä edelleen seudullista ja maakunnallista yhteistyötä yhdessä osaamiskeskusten kanssa. Se tukee osaamiskeskuksia etenkin niiden tehtävässä turvata erityisosaamista vaativien palvelujen ja asiantuntijapalvelujen kehittyminen ja välittyminen. (Saarinen 2002, 5 – 6.)

Sosiaalialan osaamiskeskuksia ovat käynnistyneet hiukan eri tahtiin, mutta vuoden 2002 alussa toiminnassa oli kaikkiaan yhdeksän keskusta.¹ Niitä koskeva laki (Laki sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 1230/2001) ja asetus (Valtioneuvoston asetus sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 1411/2001) annettiin joulukuussa 2001. Osaamiskeskusten rakenteet ja sisällölliset painopisteet poikkeavat toisistaan. Ne toimivat sopimus-, osakeyhtiö-, (kannatus)*yhdistyspohjaisella* tai johonkin organisaatioon perustuvalla mallilla. Sisällöllisesti ne kiinnittyvät alueen tarpeisiin ja haasteisiin. Tämä on erityisen tärkeää pienille kunnille, koska niillä ei juuri ole mahdollisuuksia palkata erillistä tutkimus- ja kehittämistoimintaan erikoistunutta henkilöstöä. (Jämsén & Kukkonen 2002; Ryttyläinen 2002; Tapola 2002.)

Sosiaalialan osaamiskeskusten tavoitekielessä on vahvasti painottunut erityisosaaminen, sen kehittyminen ja välittyminen. On todettu, että käytännöstä nousevan tiedonmuodostuksen systematisoimiseksi tarvitaan riittävä määrä samanlaatuisia kohdeilmiöitä, kysymyksiä ja metodisia haasteita, jotta toistuvan ja kasautuvan kokemuksen kautta havainnoidut ja kehitetyt työkäytännöt hyödyttävät menetelmällistä osaamista. Sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksien parantaminen tutkimusten, arviointien ja selvitysten tekemiseen esimerkiksi työn kierron kautta sekä erityisosaamista tukevaan jatko- ja täydennyskoulutukseen panostaminen yhdessä oppilaitosten kanssa ovat osa osaamiskeskusten haastavista tehtävistä. (Sosiaalialan osaamiskeskuksia 2001a.)

Erityisosaajien rekisteri, johon sisältyvät sekä palvelut että yksittäiset osaajat, on yksi konkreettinen tapa välittää erityisosaamista. Erityispalveluja tuottavien yksiköiden lisäksi kunnissa, järjestöissä ja muiden palveluntuottajien palveluksessa on osaajia, joilla on kokemuksen tai erikoistumiskoulutuksen kautta erityiskysymysten asiantuntemusta. Valtakunnallisina osaamisen levittämistä varten toimivat TietoVEP ja kolmivuotinen sosiaalihuollon ekonsultaatihanke. TietoVEP on tietopankki ylikunnallisista sosiaalihuol-

¹ Pohjois-Suomen, Itä-Suomen, Keski-Suomen, Pohjanmaan maakuntien, Häme-Satakunnan, Varsinais-Suomen, Etelä-Suomen, Kaakkois-Suomen ja ruotsinkielinen osaamiskeskus (Det finlandssvenska kompetenscentrum inom det sociala området).

lon erityispalvelujen tuottajista. Se toimii paitsi linkkinä palvelujen tuottajien ja palveluja tarvitsevien välillä myös tiedottajana erityispalvelujen ajankohtaisista asioista. Stakesin ekonsultaatiohankkeen tavoitteena on kehittää tapoja saada erityisesti sosiaalityöntekijöiden käyttöön sellaista tietoa ja erityisasiantuntemusta, jota omasta organisaatiosta ei löydy. Konsultaatiopalvelujärjestelmän luominen ja ammattitiedon kerääminen Internetin ammattilaisportaaliin ovat esimerkkejä mahdollisista toimintamuodoista.

III KÄSITEANALYYSIN TAVOITE JA TEHTÄVÄT

Huoli sosiaalialan erityisosaamisen olemassaolosta ja osaamisen valtakunnallisesti tasapuolisesta jakautumisesta on viimeisten vuosien aikana herättänyt ministeriöt, lääninhallitukset ja kunnat toimintaan. Mistä sosiaalialan erityisosaamisessa on kysymys? Onko kysymys yksittäisen työntekijän tai työryhmän tiedoista, taidoista ja kokemuksesta? Millaisia ovat erityiset sosiaalialan palvelut? Onko kysymys palvelujen saatavuudesta, laadusta, määrästä, suhteesta peruspalveluihin tai muiden alojen palveluihin vai kaikista näistä? Onko erityisosaaminen erillisesti osoitettavissa? Onko sitä olemassa jokaisessa sosiaalialan yksikössä esimerkiksi henkilökohtaisena erikoistumisena, kokemuksena, kumuloituneena tietona, taitona ja osaamisena?

Sosiaalihuollon erityisosaamista pohtinut työryhmä (Sesse, Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997, 1 – 4) määritteli sosiaalihuollon erityispalvelut ja -osaamisen lähinnä sellaisten erityisryhmien tarpeiden mukaisiksi palveluiksi, joiden tuottaminen edellyttää erityisosaamista ja -järjestelyjä, joita ei voida peruspalveluina tuottaa. Tällaisiksi nähtiin ainakin vammaispalvelut ja kehitysvammahuolto, päihdehuolto ja huumausainekysymys, lastensuojelu, lasten ja nuorten neuvonta sekä erityisnuorisotyö, sosiaalihuollon turva-, kriisi- ja päivystyspalvelut, peruspalveluista syrjäytyneisiin kohdistuva erityissosiaalityö, kriminaalihuolto ja ulkomaalaispalvelut.

Työryhmän mukaan palvelujen järjestäminen edellyttää riittävää väestöpohjaa sekä toimintojen ja osaamisen alueellista keskittämistä. Työryhmä totesi, että sosiaalihuollon asiakkaan tavanomaisiin palvelutarpeisiin saatetaan niiden laadun tai ongelmien syvyyden vuoksi tarvita esimerkiksi erikoissairaanhoidon tyyppistä erityistason tietämystä ja osaamista, joka perustuu erityiseen koulutukseen, pätevyyteen ja kokemukseen. Tämän tyyppiseen sektoriasiantuntemukseen tavanomainen sosiaalityön peruskoulutus ja kokemus eivät riitä. (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997, 4.)

Samaan aikaan Sessen työryhmäraportin kanssa julkaisi myös selvityshenkilö Aulikki Kananoja (1997) raporttinsa, jossa hän kuvasi sosiaalityön toiminta-areenoita jäsentämällä sosiaalityön paikkaa ja tehtäviä sekä teki alaa koskevia kehittämissuhteita. Hänen (mt., 20) mukaansa sosiaalityö on laajenemassa yleiseksi sosiaalisen ulottuvuuden asiantuntijuudeksi, koska sitä tarvitaan myös sosiaali- ja terveydenhuollon ulkopuolella, kuten työhallinnossa, opetussektorilla, yhdyskuntasuunnittelussa sekä asumisrakentamiskysymyksissä (vrt. sosiaalisten vaikutusten arviointi SVA).

Selvitystehtävän aikana käytyjen keskustelujen pohjalta Aulikki Kananoja (1997, 21) toteaa sosiaalihuollon ja sosiaalityön ammattilaisten pitävän sosiaalityön ydintehtävänä (vrt. Salonen 2001, 32) työskentelyä vaikeiden olosuhteiden ja elämäntilanteiden pa-

rantamiseksi sekä heikoimmassa asemassa olevien, syrjittyjen ryhmien ja yksilöiden kanssa. Esimerkkejä tehtäväalueista ovat lastensuojelu, päihdetyö sekä työ köyhien, sosiaalisesti avuttomien, psyykkisesti sairaiden tai vaikeasti vammaisten ihmisten tilanteen, aseman ja voimien vahvistamiseksi. Vaikuttaminen elinoloihin ja ehkäisevä tehtävä ovat korostuneet viime vuosina. Historian alkuvaiheessa ne ovat olleet keskeisessä asemassa sosiaalityön asialistalla. Sosiaalityö on sekä horisontaalisesti että vertikaalisesti vaativa ammatti. Alan asiantuntijoiden tulisi kyetä ennakoimaan yhteiskunnalliset muutokset, niiden vaikutukset ja mahdolliset sosiaaliset ongelmat sekä toimia sosiaalityön eettisten normien mukaisesti niukkenevien resurssien kentässä.

VEP-hankkeen käynnistyessä ja kuluessa erityispalvelujen ja -osaamisen määrittely jäi osittaiseksi ja suhteelliseksi. Verkostoissa ja ryhmissä tuotiin esiin, että hanke koskee ensisijaisesti lastensuojelu-, päihdehuolto- sekä vammais- ja mielenterveyspalveluja. Erityispalvelut määriteltiin väestöpohjaan perustuen palveluiksi, joiden tuottamiseen yksi kunta on liian pieni. Kunnan koko määräisi siis sen, mitkä palvelut luokitellaan erityispalveluiksi. (Verkostoituvat erityispalvelut [VEP] vuosina 1998 – 1999, 2; Saارينен 2002.)

Sosiaalihuollon erityispalveluja määriteltäessä painopiste on yleensä sosiaalihuollon lainsäädännössä, palvelusektoreissa tai asiakkaiden palvelutarpeessa. Sesse-työryhmän (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997) työskentelyssä erityisosaaminen sai sosiaalihuollon palvelusektoreita korostavan painotuksen. VEP-hankkeessa (Verkostoituvat erityispalvelut [VEP] vuosina 1998 – 1999) toimintaa ei haluttu sitoa valtakunnallisesti yhtenäisellä määritelmällä, vaikka osoitettiin ne vähimmäisalueet, joiden voidaan katsoa kuuluvan erityisosaamisen piiriin (ks. mm. Arponen 2002). Keskeiseksi jäsenyyksessä nousivat väestöpohjan ja kunnan koko. Kuntien heikentynyt palvelutilanne on saanut toimijat etsimään erilaisia ratkaisuja esimerkiksi seutu- tai kuntayhteistyöstä. Sosiaalialan osaamiskeskusten tavoitteena on asettaa erityisosaamisen (ja -palvelujen) painopiste alueen omiin tarpeisiin.

Painotuseroja voidaan perustella yhteiskunnallisella kehitysvaiheella. Sesse-työryhmä työskenteli tilanteessa, jolloin laman aiheuttamista palvelujen supistamisesta ja rakenteiden muutoksista seurasi tarve sosiaalihuollon erityispalveluiden turvaamiseen. VEP-hankkeessa korostettiin alueellista tasa-arvoa kiinnittämällä huomio muutamiin sosiaalialan ydinalueisiin, väestön määrään sekä palvelujen järjestämismuotoihin ja etäisyyksiin. Käynnistyneissä sosiaalialan osaamiskeskuksissa lähdetään alueen seutukuntien ja kuntien tunnistamista ja osoittamista tarpeista, joiden pohjalta alueellista erityisosaamista pyritään rakentamaan. Valtakunnallisesta yleishuolesta liikkeelle lähtenyt toiminta on siirtynyt alueille ja kuntiin. Valtakunnallinen ”ohjaus” näyttäytyy lähinnä yhteistoiminnallisuuteen perustuvana tukena sekä mahdollisina taloudellisina ratkaisuin. Vastuu ja vapaus ovat siis alueilla.

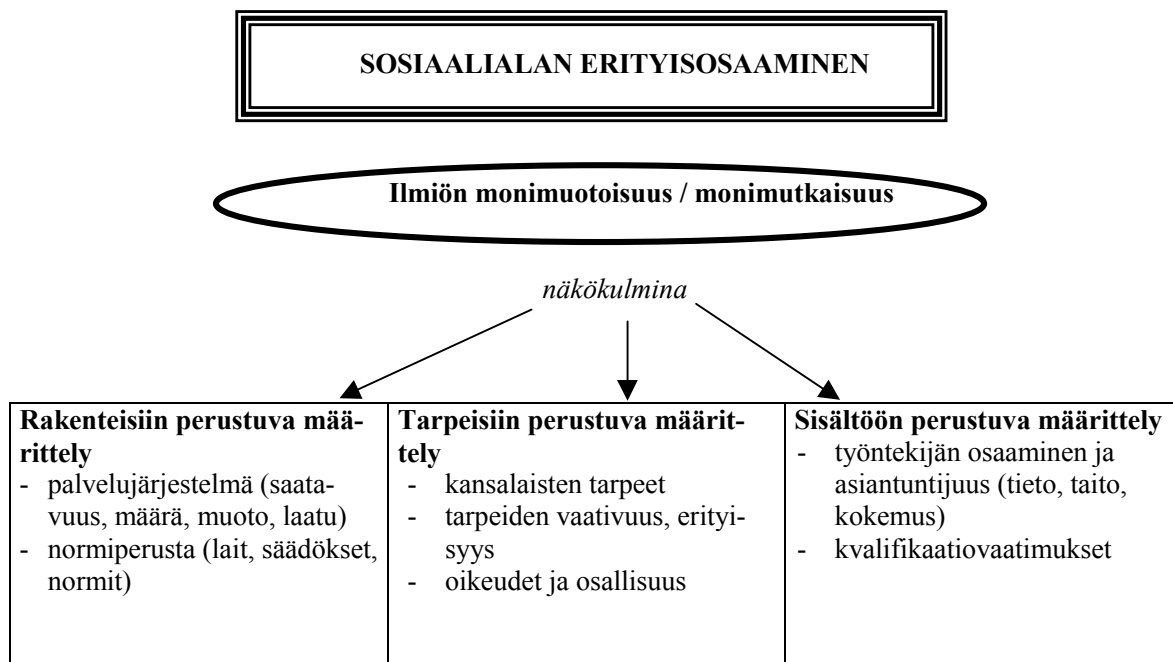
Edellä kuvatut käytännön tarpeista nousseet työryhmä- ja selvitystehtävät ovat pyrkineet vastaamaan kulloiseenkin toimeksiantoon. Nyt on ”käsitteiden aika”. Käsiteanalyysi on usein ymmärretty yritykseksi määritellä tyhjentävästi ja objektiivisesti tarkasteltava käsite tai ilmiö. Tällaisen ajattelun pohjalta siltä voidaan odottaa lyhyttä ja ytimekästä muotoilua, muutama sanaan tai riviin puristunutta lopullista totuutta. Määritelmät ovat kuitenkin aikansa tuotoksia (vrt. Pohjola 2001a). Käsitteen monipuolinen tarkastelu jäsentää ilmiötä, pyrkii löytämään sen erilaiset ulottuvuudet ja suhteet, ja saattaa tätä kautta joskus päätyä myös aikansa totuutta hipovaksi, lyhyeksi määritelmäksi.

Sosiaalialan erityisosaamisen kysymyksissä ilmenee koko alan moninaisuus. Objekttiivisen määrittelyn sijaan tässä analyysissä pyritään käsitteen laadullisen tarkastelun kautta keskustelun ja vuoropuhelun virittämiseen. Olennaista ei ole tuottaa valmiiksi purettua tekstiä, vaan antaa aiheita sosiaalialan erityisosaamiseen liittyvien erilaisten kysymysten pohdinnoille ja mahdollisille tekemisen muodoille. Tärkeää on olla mukana prosessoimassa olevaa ja tulevaa.

Erityisosaamisen tarve, niin sosiaalialalla kuin muussakin työelämässä, nousee tarpeiden, tehtävien ja kysymysten monimuotoisuudesta ja monimutkaisuudesta. Sosiaalialan erityisosaamisen jäsentämisessä keskeisiä kysymyksiä ovat:

- 1) Millaiseen toimintaympäristöön sosiaalialan erityisosaaminen paikantuu?
- 2) Millaisista näkökulmista erityisosaamista voidaan tarkastella?
- 3) Mitä sosiaalialan erityisosaamisella ymmärretään ja miten se määrittyy esimerkiksi suhteessa erityispalveluihin?

Erityisosaamisen käsitettä käytetään sosiaalialalla erilaisissa yhteyksissä ja painotuksissa. Esillä olleet tarkastelunäkökulmat voidaan karkeasti jakaa rakenteita, tarpeita ja sisältöä painottaviin ulottuvuuksiin (kuvio 1).

Kuvio 1. Sosiaalialan erityisosaamisen keskeisimmät ulottuvuudet.

Palvelujärjestelmän rakenteisiin ja palvelujen saatavuuteen perustuvassa määrittelyssä korostuvat sosiaalialan erityispalvelujen rakentuminen, muoto, määrä ja laatu. Sosiaalihuoltolaki luo palveluja määrittävät puitteet. Nykyisin palvelujen tuottamisen organisatoriset ratkaisut ja resurssien priorisointi ovat kuntakohtaisia. Ovatko kaikille kuuluvat sosiaalialan perus- ja erityispalvelut yleispätevästi eriytettävissä? Jos ovat, niin miten ja millä perusteilla ne määritellään?

Kansalaisten ja asiakkaiden tarpeet erityisosaamisen lähtökohtana jäävät liian usein resurssinäkökulman varjoon. Asiakkaan tarpeet, yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon periaatteet sisältyvät jo perustuslain sosiaaliturvaa koskeviin perusoikeuksiin. Millaisissa kysymyksissä ja tilanteissa kunnan on järjestettävä asiakkaalle hänen tarpeidensa mukainen erityisosaaminen? Milloin on kysymys kaikkia kansalaisia koskettavista erityisosaamisen tarpeista, milloin taas tarpeet rajautuvat joihinkin erityisryhmiin?

Yksi sosiaalialan erityisosaamista jäsentävä näkökulma liittyy erityisosaamisen sisältöön eli käytännössä työntekijän osaamiseen ja asiantuntijuuteen. Sosiaalialan työntekijä vastaa asiakkaan tarpeisiin joko omalla osaamisellaan ja asiantuntijuudellaan tai ohjaa hänet muiden palvelujen piiriin. Työntekijän tieto, taito ja kokemus ovat vaikuttamassa palvelun ja osaamisen laatuun. Millaisiin kvalifikaatiovaatimuksiin sosiaalialan työntekijät vastaavat ja miten?

Analyysin taustalla ovat sosiaalialan erityisosaamista koskevat työryhmäraportit. Käytännön näkökulman käsiteanalyysiin tuovat VEP-hankkeeseen osallistuville ja osaamiskeskustyöntekijöille suunnatut kyselyt. Kirjallisuus sekä kirjoittajan omakohtainen osallisuus sosiaalityön koulutusta koskevaan kehittämistyöhön tukevat tarkastelua. Käsiteanalyysin tavoitteena on toimia keskustelua virittävänä puheenvuorona.

Ensimmäinen kysely (liite 1) toteutettiin loppusyksystä 2001, jolloin VEP-hankkeeseen osallistuvia kokoontui laivaseminaariin. Vastauksia kertyi 23, kun lomakkeita oli jaossa noin 80 kappaletta. Suurin osa VEP-toimijoiden vastauksista palautettiin jo laivalla, osa postitti lomakkeen myöhemmin. Loppusyksyllä sosiaalialan osaamiskeskuksiin lähetettiin 42 kyselylomaketta (liite 2), joista kahdeksan palautettiin. Kyselyillä tavoiteltiin niiden henkilöiden näkemyksiä sosiaalialan erityisosaamisen käsitteestä, jotka ovat olleet aiheen kanssa konkreettisesti tekemisissä. Kysely rakentui kuvion 1 mukaisen lähtökohtaoletuksen varaan. Kysymykset olivat suurimmaksi osaksi avomuotoisia ja luonteeltaan sellaisia, jotka jokainen saattoi esittää itselleen: mitä sosiaalialan erityisosaaminen on minun työssäni, miten se näyttäytyy yhteistyösuhteissani, organisaatiossani tai työyksikössäni, mitä erityisosaaminen tarkoittaa palvelujärjestelmän kannalta ja millaisia haasteita sen kehittämisyrittämyksiin liittyy.

Kyselyn toteuttamiseen laivaseminaariolosuhteissa liittyy riskejä: aihe, kysymykset tai vastaaminen eivät kiinnosta, kysely on liian työläs, vastaamiselle ei jää riittävästi aikaa tai postittaminen saattaa hyvistä aikomuksista huolimatta jäädä. Edellä mainituista varauksista huolimatta kysely osoittautui tässä tapauksessa varsin hyväksi ja nopeaksi keinoksi tavoittaa sellainen sosiaalialalla toimiva heterogeeninen ryhmä, jolla on VEP-osallisuutensa kautta näkemystä kyselyn teemasta. Sosiaalialan osaamiskeskusten vastausten vähäisyyteen saattoi vaikuttaa kohdejoukon osittainen päällekkäisyys VEP-toimijoiden kanssa, kyselyn ajoittuminen joulun läheisyyteen ja sen työläisyys, toiminnan käynnistämiseen liittyvät kysymykset kiireineen, perehtymisineen jne.

Käytettävissä olevat 31 sisällöltään pohdittua ja laadullista tietoa sisältävää vastausta kattavat varsin hyvin sosiaalialan ymmärtämiseen liittyvät näkökulmat. Tekstiin upotetuista vastauksista (sitaateista) käy ilmi käsitelmärittelyn moniulotteisuus ja vaikeus. Kyselyn vastaajat ovat, Varsinais-Suomen sosiaalialan osaamiskeskusta lukuun ottamatta, kaikkien osaamiskeskusten ympäriltä. Suurin osa VEP-toimijoista ilmoitti työskentelevänsä kunnassa, toiseksi eniten valtionhallinnossa, muutaman työpaikkana oli kuntayhtymä, järjestö tai osaamiskeskus. Vastauksista välittyy pitkä sosiaalialan koke-

mus, sillä VEP-toimijoiden keskimääräinen työkokemus sosiaalialalta oli yli 25 vuotta ja osaamiskeskustyöntekijöiden vastaavasti lähes 20 vuotta.

IV YHTEISKUNNAN JA HYVINVOINNIN MURROS SOSIAALIALAN ERITYISOSAAMISEN KEHYKSENÄ

Nyky-yhteiskuntaa kuvataan usein murroksen, muutoksen, kehityksen ja nopeuden käsittein. Murros ja muutos positiivissävytteisinä uhkuvat kehittämisideoita ja innovatiivisuutta, mutta samalla taustalle saattaa kätkeytyä myös merkkejä inhimillisyyden ja sosiaalisen vastuuntunnon murtumisesta niin yksilöllisellä kuin yhteiskunnallisellakin tasolla. Kehitys ja nopeus puolestaan voivat piilottaa taakseen esimerkiksi työelämästä syrjäytymisen tai ymmärtämättömyyden erilaisuutta kohtaan. Siirtymiselle modernista postmoderniin on leimallista arvojen moninaistuminen, elämäntapojen variaatioiden ja elämän ennustamattomuuden lisääntyminen, elämän muodostuminen entistä enemmän yksilöllisistä lähtökohdista ja ihmisen omista valinnoista riippuvaiseksi. Postmoderni pirstoutuneisuus voi merkitä joillekin suurempaa vapautta oman elämänsä muovaamiseen ja toisille puolestaan turvattomuutta, elämänhallinnan vaikeutumista, kun ulko- puoliset instituutiot eivät tarjoa selkeitä kiinnekohtia. (Kananaja 1997, 25; ks. mm. Laitinen & Pohjola 2001; Särkelä 2001, 17 – 19.)

Erilaisten arvojen esiin nouseminen, erityisesti talouden ja vapauden korostuminen, voivat viitata siihen, että ajatus yhteiskunnan yhtäläisestä hyvyydestä kaikille sen jäsenille on murenemassa (Laitinen & Pohjola 2001, 36). Antti Särkelä (2001, 19) toteaa kirjassaan Välittäminen ammattina, että syrjäytyneitä on aina ollut ja tulee aina olemaan, mutta yhteiskunnan tilaa ja eettistä tasoa voidaan mitata sillä, miten se syrjäytyneisiin suhtautuu. Yksi keino vastata syrjäytymiseen pitkällä tähtäimellä voi olla uuden oppimis- ja koulutusyhteiskunnan rakentaminen (ks. Heiskanen 1999, 28 – 29), mutta tässä ja nyt esiintyviin hyvinvointivajeisiin on vastattava sosiaali- ja yhteiskuntapoliittisin toimenpitein. Sosiaalialan työ on keskeinen osa näitä toimia.

Hyvinvointivaltion ideologiaan sisältyy ajatus sosiaalisten ongelmien ja köyhyyden yhteiskunnallisesta alkuperästä ja yhteisestä vastuusta. Mielikuva hyvinvointivaltion järjestelmällisestä ja suunnitelmallisesta rakentamisesta ei Raija Julkusen (2001, 15) mukaan ole täysin oikeutettu. Hyvinvointipalvelujen perusta löytyy monitahoisesta sosiaalisesta uudistustyöstä, jonka tarkoituksena oli vahvistaa yksilöiden, ryhmien ja yhteisöjen tasa-arvoista ja oikeudenmukaista kohtelua. Toiminta on myöhemmin rationalisoitu hyvinvointivaltioksi ja sen rakentamiseksi. Lakisääteisten sosiaali-, terveys- ja koulutuspalvelujen takaamisesta jokaiselle Suomen kansalaiselle asuinpaikasta riippumatta tuli palvelujärjestelmän perusta.

Tämä ideologinen tausta on ollut yhtenä sosiaalialan toiminnan lähtökohtana. Viime vuosina aikaisemmin hyväksytty hyvinvointiajattelu on kuitenkin asetettu uudenlaisen arvioinnin kohteeksi. Taloudellinen epävarmuus, hyvinvointivaltion ympärille syntyneet jännitteet ja erilaiset poliittisideologiset näkemykset ovat haurastuttaneet aikaisempia yhteisvastuuta, solidaarisuutta ja oikeudenmukaisuutta painottaneita yhteiskunnallisia linjauksia. Vastuuta pyritään yhä enemmän siirtämään yksilölle itselleen tai markkinoille samalla, kun yhteiskunnallinen huoli sosiaalisesta syrjäytymisestä, köyhyydestä

ja alistuksesta selvästi muuttaa muotoaan tai jopa vähentyy. (Ks. esim. Mutka 1998, 10–11; Metsämuuronen 2000, 32.)

Tavoiteretorisesti ilmaisten yhteiskunnan poliittisena päämääränä todetaan yhä edelleen olevan oikeudenmukaisen ja kannustavan, sosiaalisesti eheän Suomen rakentaminen. Pääministeri Paavo Lipposen toisen hallitusohjelman (1999) sosiaalipoliittisena lähtökohtana on pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan säilyttäminen. Tavoitteena on kehittyvä yhteiskunta, joka takaa kaikille mahdollisuuden oman elämänsä hallintaan ja aktiiviseen osallistumiseen. Keskeisenä painopisteenä on edistää toimia, joilla ehkäistään ja vähennetään vakavia köyhyysongelmia, syrjäytymistä ja huono-osaisuuden kasautumista. Samalla hallitus lupaa turvata sosiaali- ja terveystalvelujen laadun ja saatavuuden koko maassa. Millainen on tavoitteiden ja todellisuuden välinen suhde?

Raija Julkunen (2001, 64) jakaa 1990-luvun lamakehityksen kolmeen osaan: syöksy lamaan vuosina 1990–1993, laman taittuminen vuosina 1994–1995 ja elpyminen vuosina 1996–1999. Lama tuhosi tai horjutti niitä sosiaalipoliittisia pilareita, joiden varaan uudistuksia oli rakennettu 1980-luvulla. Laman perinnöksi jäi korkea työttömyys, entistä epävakaimmat ja valikoivimmat työmarkkinat, korkea valtion velka ja sen seurauksena korkomenot uutena menoeränä valtion budjettiin.

Palveluiden järjestämisen näkökulmasta merkittävä muutos tapahtui 1990-luvun alussa, kun valtiosuusjärjestelmän uudistus toi kunnille entistä suuremman oikeuden ja vastuun kehittää palvelujaan. Kunnallisen itsehallinnon vahvistumisen myötä valtion normiohjaus on vähentynyt ja ohjauksessa on siirrytty yhä enemmän tiedolla ohjaamiseen. (Valtioneuvoston periaatepäätös...2002, 8.) ”Vastuunjaon” vaihtumisen yhteyteen liittynyt lama seurannaisvaikutuksineen muutti monen kunnan tilanteen alle kymmenessä vuodessa kestävämmäksi. Leikkauksista tuli yhteiskuntapoliittinen iskusana.

Lamatutkijat Heikki Lehtonen ja Simo Aho (2000, 106–109) ovat todenneet, että vuosina 1992–1998 sosiaaliturvan leikkausten pääkohderyhmiä olivat sairaat, työttömät, lapsiperheet, eläkeläiset sekä pienituloiset sosiaaliturvan varassa elävät eli yhteiskuntamme huono-osaisimmat ja ehkä myös vähiten vastarintaan kyenneet ryhmät. Lista voisi olla toisenlainen, jos laman aiheuttamia kustannuksia olisi korvattu esimerkiksi verotuksellisin toimin. Suomalainen sosiaaliturva näyttää leikkausten myötä eurooppalaistuneen. Keskeiset menetelmät ovat muuallakin Euroopassa olleet etuuksien saannin kiristäminen lisäehtojen ja tiukempien säännösten avulla; tulonsiirtojen tarkempi kohdistaminen lisäämällä tarveharkintaa, ansiosidonnaisuutta ja etuuksien verollisuutta; yksityistämisen, yksilö- ja perhevastuun lisääminen sekä työmarkkinoille kannustaminen.

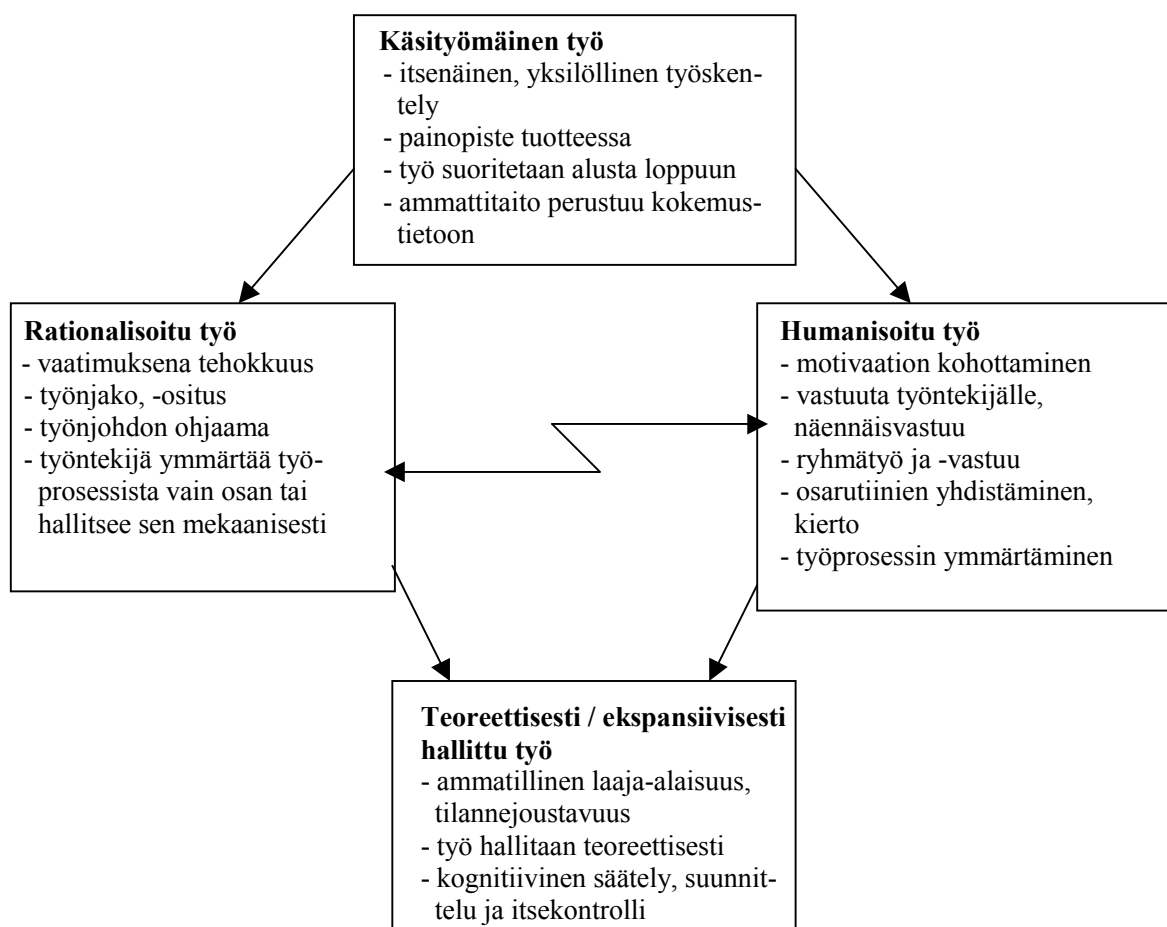
Erityisesti lasten ja nuorten pahoinvoinnin ilmentymät, kuten syrjäytyminen, päihteiden käyttö, kouluvihihtymättömyys ja masentuneisuus huolestuttavat niin asiantuntijoita kuin päätöksentekijöitäkin (ks. mm. Niemelä ym. 1997; Törrönen 2001). Syitä hyvinvoinnin heikentymiseen haetaan eri tahoilta. Marjatta Bardy, Minna Salmi ja Tarja Heino (2001, 57) ovat raportissaan Mikä lapsiamme uhkaa? kokoavasti todenneet, että lapsiperheiden arkea yleisesti raamittavat tekijät ovat 1990-luvulla ankaroituneet. Tuloerot ovat kasvaneet ja asumiskulut kohonneet, lasten osuus köyhyysrajan alittaneista on lisääntynyt, lapsiperheiden tulonsiirrot ovat kaventuneet ja pienituloisten lapsiperheiden sosiaaliturvavariippuvuus on kasvanut. Työssä olevien työelämän tahti on kiristynyt ja työsidonnaisuus syventynyt, jolloin lasten vanhemmat joutuvat entistä enemmän tasapainoilemaan

kodin ja työn välillä. Hannele Sauli ja Sakari Kainulainen (2001, 43) kysyvätkin, onko lasten tasapainoinen kasvu vaikeutumassa tässä aikuisten maailmassa, jota kuormittavat suuret muutokset perhe- ja työelämän vaatimuksissa ja käytännöissä ja jossa jatkuvasti jaetaan uudelleen yksityistä ja julkista vastuuta lasten hyvinvoinnista.

Jari Heinosen (2002, 34) tulkinnan mukaan 1990-luvun murroksesta on muodostunut kaksi erilaista tarinaa: taloudellisen ja poliittisen eliitin tarinassa korostetaan voimakkaasti talouden perustan vahvistumista ja hyvinvointivaltion pelastamista, arkeen kiinnittyneessä tarinassa puolestaan korostuu uhkakuvien Suomi, joka näyttäytyy talouden ja markkinavoimien ylivalentana ja eriarvoisuuden kasvuna. Murroksessa erityispalveluiden kehittäminen on jäänyt taka-alalle, niiden kattavuutta on karsittu ja erityisesti pienten kuntien mahdollisuus niiden ylläpitämiseen on vaikeutunut. Ongelmien määrän lisääntyminen ja niiden luonteen monimuotoistuminen yhdistettynä alueelliseen erilaisuuteen ovat vahvistaneet tarvetta sosiaalialan erityisosaamista koskeviin kehittämistoimiin.

V TYÖELÄMÄ MUUTOKSESSA – LIKETTÄ ERITYISEN JA YLEISEN JATKUMOLLA

Ammattirakenteet muuttuvat. Perinteiset tunnusmerkit, kuten selvärajainen ammatti, askelittain etenevä ura tai vakaa ja pysyvä työsuhde yhteen organisaatioon, eivät enää ole asiantuntijatyön arkipäivää (Launis & Engeström 1999, 66). Työn muuttuminen on historiallisen kehityksen tulos, johon ovat vaikuttaneet teknologinen kehitys, yhteiskunnallinen ja arvojen muutos. Työn luonteen historiallista kehitystä on kuvattu seuraavasti:

Kuvio 2. Työn ryhmitys historiallisen kehityksen mukaan (ks. Toikka 1982 ja 1984, 145; Engeström 1995).

Työn luonteen painottuminen vaihtelee ala- ja tehtäväkohtaisesti eikä puhtaita esimerkkejä ole helppo löytää. Sosiaalialan tehtävärakenteet ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana olleet voimakkaassa muutoksessa. Aikaisemmasta poiketen tutkintotilanteissa ei enää suoraan kerro tulevaa ammattia, eikä ammattinimike välttämättä kerro tehtävien luonteesta. Karkeasti analysoiden voidaan todeta, että sosiaalityöntekijän työ painottuu teoreettisesti hallittuun työhön ja että sosionomin (AMK) ja varhaiskasvattajan työssä

on piirteitä sekä humanisoidusta että teoreettisesti hallitusta työstä. Seuraavassa vastausimerkissä työn teoreettinen hallinta liitetään osaksi erityisosaamista:

”Osaamiskeskusnäkökulmasta erityisosaaminen on kykyä ottaa teoreettisesti vahvasti haltuun oma työprosessi, kiinnittää ajattelunsa vahvaan työkäytäntöjen kehittämiseen ja paikallistaa oma itsensä työprosessiin ja kehittymiseen.”
(H 13)

Lähihoitajan työ hoiva- ja huolenpitotehtävineen sisältää käsityömäisen työn piirteitä. Hoivan käsityömäistä luonnetta korostaa kuviossa lueteltujen piirteiden lisäksi se, että kyseessä on aina tietyn palveluntuottajan ja vastaanottajan välinen ainutkertainen tapahtuma, jota ei voi monistaa eikä uusia (ks. Borgman 1998, 63). Rationalisoitua työtä kuvaava tehokkuusajattelu on viime vuosina näyttäytynyt yhä enemmän myös käsityömaisessä, humanisoidussa ja teoreettisesti hallitussa työssä.

Yrjö Engeström on ennakoanut (1995, 21), että käsityömäisen, rationalisoidun ja humanisoidun työn sisäisistä ristiriidoista syntyy ekspansiivisesti (vrt. teoreettisesti) hallittu työ- ja organisaatiotyyppi. Monimutkaisuuden lisääntyminen pakottaa etsimään joustavampia ratkaisuja ja synnyttää organisaatioita, joille on luonteenomaista hajautettu, itsenäisistä yksiköistä koostuva verkkomainen rakenne, jossa hierarkia pyritään minimoimaan. Toiminnan kokonaistavoite on samalla myös jokaisen työntekijän oma tavoite. Toiminnallisesti tämä edellyttää tiukan työnjaon purkamista organisaation sisällä, monipuolisten ja toisensa korvaamaan pystyvien toimenkuvien luomista ja perinteiset ammattirajat ylittävää ryhmätyöskentelyä. Sisällöllisesti vaaditaan vahvaa yhteistä tietoperustaa, korkeatasoisia käsitteellisiä välineitä ja teoreettisia malleja.

”Työskentely muiden kanssa välttämätöntä paremman ’lopputuloksen’ (= prosessin) saavuttamiseksi.” (H 07)

Uuden ajan yhteiskuntakehitystä kuvataan usein modernin ja myöhäis-/post-/jälkmodernin käsittein. Moderni tiede ja tekniikka perustuvat aikojen kulussa vähitellen kehittyneeseen ajatukseen, että ihmisen on mahdollista hallita luontoa ja yhteiskuntaa suunnitelmallisesti ja järkevästi. Sitä pidettiin mahdollisena tieteellisen tiedon avulla, joka modernille ajalle tyypillisen tietokäsityksen mukaan kertoo arvovapaasti ja objektiivisesti, miten asiat ovat. Empiirinen tutkimus ja kokeelliset menetelmät muokkasivat tiedettä niin, että kulttuurinen ja filosofisluonteinen tieto korvautuivat sen kaltaisella systemaattisella asiatiedolla, jonka avulla pystyttiin vaikuttamaan työn kohteeseen, saamaan aikaan siinä haluttuja tuloksia. Modernille aikakaudelle on tyypillistä kokonaisuuksien pilkkominen ja erikoistuminen (vrt. rationalisoitu työ). Tutkimuksen tehtävä on tiedon tuottaminen, ja ammattilaisten tehtävä on tuotetun tiedon soveltaminen käytäntöön. (Konttinen 1997; Satka 2000.)

Työelämän kehityskaareissa myöhäismodernia aikakautta kuvaavat muun muassa tiedon ja jatkuvan oppimisen korostuminen sekä tietokäsityksen muuttuminen refleksiivisempään, kokonaisvaltaisempaan ja laajempaan suuntaan. Sosiaalityön kehittämisessä on alettu kokonaisvaltaisen ja työyhteisöllisen näkökulman lisäksi ottaa huomioon myös yksittäisen sosiaalityöntekijän ammatillinen oppiminen ja ajattelun kehittyminen (vrt. Salonen 2001, 23). Tästä huolimatta sosiaalialalle tunnusomainen ristiriita kokonaisvaltaisen ilmiöiden ymmärtämisen ja hallinnan sekä spesifin asiantuntemuksen välillä on edelleen säilynyt. Osaamisen tulisi olla yhtä aikaa sekä laaja-alaista että spesifiä. Myös aineistossa korostui tiedon ja osaamisen laaja-alaisuus sosiaalialan erityisyytenä.

”Sosiaalialan erityisosaaminen perustuu ennen muuta laaja-alaiseen alan kokonaisuuden hallintaan sekä samanaikaiseen syvälliseen yhden tai useamman erityisalueen tuntemiseen ja tämän tiedon soveltamis- ja käyttöönottokykyyn.” (H 008)

”Sosiaalityön menetelmien ja sosiaali- sekä terveydenhuollossa syntyneen laajan tietopohjan yhdistämistä, kykyä soveltaa osaamista alan erityiskysymyksissä, painopisteeksi ehkäisevä sosiaalipolitiikka.” (H 007)

”Se, että hallitsee koko kenttää, jolla toimii. Sosiaalialalla ei ole kyse spesifistä ’hienosäätöyksityiskohtatiedosta’ vaan kyky hallita koko palvelukirjoa ja pitää langat käsissä.” (H 002)

Sektoroituneen sosiaalipalvelujärjestelmän rakentaminen on ollut osaltaan vahvistamassa sosiaalista ulottuvuutta ja alan ammatillisuutta. Erilaisten intressien haasteeseen on vastattu järjestelmäkeskeisellä eri asiakasryhmien ongelmiin erikseen paneutuvalla työnjaolla. Myös osa kyselyyn vastanneista huomioi sektori- ja ongelmakohtaisen erikoistumisen pyrkimyksenä hallita alan moninaisuutta.

”Syvempää tietoa ja osaamista kapealla sektorilla. Esim. kaikki sosiaalityöntekijät hallitsevat sosiaalialan tietämystä ja osaamista laaja-alaisesti, mutta siten jotkut erikoistuvat.” (H 006)

”Sosiaaliala: Lastensuojelun, perhetyön, nuorisohuollon, kasvatus- ja perheneuvonnan, päihdehuollon, huumetyön, vammaispalvelun työntekijöillä olevaa osaamista. Sos.- ja terv.huollon rajapinnoilla: Vanhustyötä esim. dementiahoito, erityisosaamiset kotihoidon uusissa ratkaisuissa mm. teknologian hyödyntäminen.” (H 06)

”Sosiaalityön erityisosaaminen, kasvatus- ja perheneuvonnan eo, päihdetyön eo, vammaispalvelujen eo, mielenterveyspalvelujen eo, vanhustyön eo jne.” (H 08)

Erikoistunutta asiantuntijuutta ja työnjakoa on kritisoitu kapea-alaisuudesta. Sen mukaan asiakkaan tilannetta on lähestytty niin rajatusta osakokonaisuudesta, ettei asiakas tarpeineen ole mahtunut tähän näkökulmaan, joten hänet on ohjattu toiseen osakokonaisuuteen. Erikoistuneen asiantuntijuuden on katsottu hankaloittaneen sosiaalityön peruspilarina pidettyä asiakkaiden tilanteiden kokonaisvaltaista ymmärtämistä. Monitahoisien järjestelmän tuottamaa eriytynyttä tietoa on ollut vaikeaa yhdistää asiakaskohtaiseksi arkiseksi todellisuudeksi. (Esim. Honkakoski 1995, 57; Borgman 1998, 52 – 53; Kempainen ym. 1998, 61.)

”Peruspalveluiden tuottajia/tekijöitä organisaatiossa enemmän, tiheämpi organisaatioyksiköiden verkosto: sosiaalitoimistot, päiväkodit jne. Erityistason yksiköitä vähemmän: A-klinikat, perheneuvolat jne.” (H 12)

”Erityisosaaminen on ehkä ymmärretty liian pirstaleisena. On mahdollista, jopa toivottavaa, että asia ei kuitenkaan olisi näin.” (H 04)

Erikoistuminen tuottaa yksityiskohtaista tietoa rajatuista ongelmista. Samanaikaisesti kun asiantuntijatyö erikoistuu, pirstoutuu ja etsii vastauksia yhä kapeammin rajattuihin kysymyksiin, yhteiskunnan ongelmat monimutkaistuvat, kietoutuvat toisiinsa ja ongel-

mien keskinäiset yhteydet tulevat vaikeammin näkyviksi. Kokonaisvaltaisuudella on haettu ratkaisua tähän erikoistumisongelmaan. (Launis 1997, 125.)

Nykyisin perinteinen järjestelmäkeskeinen asiantuntijuus on muuntumassa ja uudelleen rakentumassa. Moniammatillinen yhteistyö, tiimityöskentely ja verkostoituminen kuvastavat uudenlaista asiantuntijuutta. Yhteinen tekeminen ei ole mutkatonta, se edellyttää muutosta paitsi toimintatavoissa myös asenteissa. Sektorirajat ylittävässä verkostoitumisessa sosiaalialan työntekijöiden turvana eivät ole enää omaa sektoria ympäröivät ”seinät”, vaan työntekijä voi jäädä yksin ammatillisuutensa ja osaamisensa varaan. Yhdessä tekeminen vaatii asiantuntijuuden tiedostamista ja hallintaa. (Arponen 2001, 6.)

”Verkostoituminen on myös toisen eri yhteistyöalan tuntemusta ja arvostamista sekä lisää oppimista. Siinä tavallaan voi itsekkin kehittyä koko ajan.” (H 10)

Myöhäismoderni yhteiskunta perustuu verkostoitumiseen, mistä syystä sitä on sanottu myös verkosto- tai vuorovaikutusyhteiskunnaksi. Sen tunnusmerkki on tietotekninen ja tuotantotekninen vallankumous. Muutos perustuu nopeaan tiedonsiirtoon, tuotteiden ja palveluiden modulointiin. Lisäksi ominaista on keskittyminen ydinosamiseen, prosessiajatteluun, laaja-alaiseen tiedonhallintaan ja asiantuntijuuteen. (Helakorpi 1999, 5.) Sosiaalialan työn luonteeseen kuuluu palvelujärjestelmän tuntemus ja oman tehtävän paikantaminen palvelujen kentässä. Yhteistyö on tässä yhteydessä keskeinen työskentelymuoto.

”Erityisosaaminen yhteistyösuhteissa on kirkastaa oman työprosessin ymmärrystä ja kykyä jäsentää oma roolinsa ja työprosessinsa suhteessa alan kollektiiviin ja rinnakkaispalvelujärjestelmiin.” (H 13)

”Oman alan asiantuntija, joka koordinoi palveluja. Yhteistyö alalla (sektorin) toimivien kanssa erittäin tärkeää. Tiimeissä, yhteistyöpalavereissa oman alan asiantuntijana toimiminen, ongelmien ja uusien ideoiden esille tuoja.” (H 002)

Sosiaalityössä toimitaan vaativien hallinnollisten, oikeudellisten ja asiakkaiden yksityisyyteen ulottuvien tehtävien parissa. Toiminta-alue kattaa elämisen koko kirjon, jolloin sosiaalityön asiantuntemukseen tarvitaan useiden erikoisalojen samanaikaista hallintaa. Osaamisvaatimusten eriytyminen vastaa analogisesti lääke- ja oikeustieteen sisäistä jakautumista omiin erikoisaineisiin. (Pohjola 1998, 83.)

”Ammatit muuttuvat sosiaalialalla yhä erikoistuneemmaksi. Ns. perusammattit häviämässä? Terveystieteiden yleislääketieteen erikoislääkärit, onko sosiaalipuoli menossa perässä?” (H 02)

Viime aikoina sosiaalialan työn kehitystä on kuvattu lähinnä toteamuksella työn haastavuuden lisääntymisestä ja rakenteiden monimutkaistumisesta. Käytännössä muutokset näkyvät hyvin eri tavoin. Kansalaisilla on tänä päivänä lain (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812) mukainen oikeus odottaa sosiaalialan työntekijöiltä paitsi asiantuntijuutta ja osaamista niin myös palveluasennetta ja hyvää kohtelua. Asiakkaan aseman parantuminen on tärkeä edistysaskel. Sosiaalityöhön kuuluva kontrollitehtävä ja vaikeiden kysymysten kanssa työskentely ei aina kuitenkaan mahdollista asiakkaan tyytyväisyyttä. Asiakkaalla on oikeus valittaa, viedä asiansa tuomioistuimen käsiteltäväksi tai median kautta julkisuuteen, jolloin työntekijän on kyettävä perusteelliseen argumentointiin rikkomatta salassapitovelvollisuuttaan. Erilaiset työskentelytilanteet ja -muodot sekä uudet tehtävät lisäävät työn määrää ja vaativuutta eri-

tyisesti sosiaalitoimistoissa. (Mm. Kemppainen ym. 1998, 93; Saikku & Kaasalainen 2001, 23 – 24.)

”Nythän tilanne kentällä on monessa mielessä erikoinen. Sosiaalialan korkeimmin koulutetut so. sosiaalityöntekijät ovat ajautuneet palvelujärjestelmän kokonaisuudessa ristiriitaiseen positioon: rutiininomaista kuntasosiaalityötä huikeiden asiakasmäärien puristuksessa. Meillä on tietysti perheneuvola- ja A-klinikkatoiminnot, joissa asiakasmäärät ovat jossain määrin työntekijän hallittavissa, mutta tuntuu siltä kuin sosiaalialan ’vapauden valtakunta’ olisi kakkonnut sosiaalityöntekijöiden ulottuvilta!” (H 001)

”Varsinaiselle työlle pitäisi saada enemmän aikaa, sillä nyt yritetään kaikkea tehdä samanaikaisesti yhä pienemmillä resursseilla – nopeasti, pintapuolisesti ja halvalla! Sillä ei ole väliä, mitä se on pitkässä juoksussa, kunhan se mahtuu budjettiin!” (H 05)

Miten työmäärän lisääntyminen vaikuttaa työn laatuun ja sisältöön? Etelä-Suomen läänin sosiaalityöntekijöitä koskevassa selvityksessä (Saikku & Kaasalainen 2001) todettiin, että sosiaalityöntekijöitä on vähennetty, työnohjaus on puutteellista, palkkaus ei vastaa tehtävien vaativuutta, työn arvostus on vähäistä, työtehtävät monimutkaistuvat ja kiire lisääntyy. Sosiaalityöntekijät joutuvat yhä ahtaammalle vaikeutuvien työtehtävien ja vähenevien resurssien paineessa. Silloin keskeiseksi kysymykseksi nousee, miten kunnissa turvataan osaavan ja motivoituneen henkilökunnan saatavuus jatkossa. Työn vaativuutta osoittaa muun muassa se, että sosiaalityöntekijät, perhepäivähoitajat ja kodinhoitajat siirtyvät muita ammattiryhmiä yleisemmin varhaiseläkkeelle.

Myöhäismodernista kehityksestä sosiaalialan työn sisällössä kertoo esimerkiksi kokonaisvaltaisen työotteen korostuminen. Lähes 70 % sosiaalityöntekijöistä tekee aluevas-
tuista sosiaalityötä kokonaan tai eriytyneen tehtäväalueen lisäksi (ks. Marjamäki ym. 1998). Sosiaalialan ammatillisen vahvuuden tärkeimpiä elementtejä on laaja-alaisuus ja kokonaisvaltaisuus. Siinä mielessä sosiaalialan ammatit eroavat muista erikoistuneista ammanteista.

”Sosiaalialan erityisosaaminen tarjoaa omalle organisaatiolleni asiantuntijapua erityisesti suhteessa alueellisen kehittämisen hyvinvointisektoriin. Sosiaalinen hyvinvointi ei aiemmin ole selkeästi ollut mukana aluesuunnittelussa ja -kehittämisessä.” (H 011)

”Tehtäväaluetta koskevaa laajaa yleisosaamista tehtäväalueeseen kuuluvista kysymyksistä. Erityisesti korostuu tiedon, kokemuksen ja näiden varaan rakentuvan taidon hyödyntäminen ja hyödynnettävyys.” (H 008)

Vaikka sosiaalialan osaaminen ja asiantuntijuus on kokonaisvaltaista ja yleistä, niin se on erityistä suhteessa muihin aloihin, kuten työhallintoon, aluesuunnitteluun sekä terveydenhuoltoon.

VI OSAAMISEN JA ASiantuntijuuden Rakentuminen

Usein on todettu, että työelämän muutosten hallinta edellyttää täysin uudenlaisia tietoja ja taitoja, joita koulutuksen pitäisi pystyä tuottamaan tulevaisuuden mahdollisia kehitys-suuntia ennakoiden. Työelämä haastaa työntekijöitä ammatillisen erikoistumisen lisäksi vaikuttamaan työhön ja sen kehittämiseen. Osaamisen laadullinen kohottaminen koskee kaikkia työntekijöitä, ammatteja ja ammattiryhmiä. Ennen 1990-luvun alun taloudellista kriisiä sosiaalityön toimintaedellytyksiä ja -käytäntöjä pyrittiin kehittämään kehittävän työntutkimuksen mallin kautta. Sen ideana on olla muutosstrategia, joka yhdistää tutkimuksen, käytännön kehittämistyön ja koulutuksen. Se on osallistuva lähestymistapa, jossa työntekijät analysoivat ja muuttavat omaa työtään. Työn kehittäminen ei tuota työpaikoille ulkoapäin valmiita ratkaisuja, vaan muokkaa työyhteisön sisällä välineitä toiminnan erittelyyn ja uusien mallien suunnitteluun. Malli toi sosiaalityöntekijän oman aseman ja uudenlaisen työskentelyn kehittämisen keskiöön, jolloin tarkastelun painopiste siirtyi sosiaalityön ulkopuolelta sen sisälle. (Engeström 1995, 12; Holma ym. 1997, 69; Salonen 2001, 20.)

Ammatillinen osaaminen, kvalifikaatiot, kompetenssi ja ammattitaito ovat toisilleen läheisiä käsitteitä, eroavuudet keskittyvät lähinnä painotuksiin ja vivahteisiin sekä mahdollisiin arvolatauksiin. Osaaminen voidaan laajasti määritellä tiedoiksi, taidoiksi, kyvyiksi ja ominaisuuksiksi, joita ammattilainen tarvitsee suoriutuakseen työstä. Kvalifikaatio-käsite liittyy yleensä koulutuksesta, työstä ja työmarkkinoista käytävään keskusteluun. Arkikielessä kvalifikaatioilla kuvataan usein taitoja ja valmiuksia yksilön ominaisuuksina. CD-perussanakirjan määritelmä kvalifikaatiosta on: laadun määrittäminen, sopivuus, soveliaisuus, edellytykset ja kelpoisuusehto, jotka ammatilliseen yhteyteen liitettyinä pääosin viittaavat koulutuksen tuloksena saavutettuun pätevyYTEEN. Koulutuksen kautta on saavutettu sellaisia valmiuksia, jotka vastaavat työelämän osaamistarpeisiin. Kompetenssi tarkoittaa lähinnä yksilön potentiaalista toimintakykyä suhteessa määrättyyn työhön tai tiettyihin tehtäviin. (Holma ym. 1997; Räisänen 1998; Hildén 1999; Salonen 2001.)

Ammattitaidolla ymmärretään kykyä hallita koko työprosessi ajattelun tasolla ja toimia oikein vaihtuvissa tilanteissa. Toimintaympäristön, työtehtävien ja työpaikan muuttuessa siihen sisältyy vahva vaatimus kyvylle oppia uutta. Yleisesti ammattitaitoon on liitetty muun muassa taitotieto-osaaminen, ammatillisuus ja persoonallisuus, yhteistyötaidot ja yhteiskunnan jäsenyys, arviointi- ja oppimistaidot, kehittämis- ja uusintamistaidot sekä yhteiskuntajärjestelmän ymmärtäminen osana ammatillista toimintaa. (Ks. Holma ym. 1997, 73 – 74; Kivinen 1998; Räisänen 1998.)

”Erityisosaaminen = hyvä ammattitaito.” (H 11)

Perinteisessä hierarkkisessa yhteisössä ammattitaito on yksilön osaamista, joka kytkeytyy toisten osaamiseen työnjaon kautta. Nykyisten haasteiden myötä työntekijä kytkee ammattitaitonsa organisaation kokonaistoimintaan hahmottamalla yhteisen työn kohteen. Yksilön ammattitaidossa on keskeistä myös se, miten hän sitoo osaamisensa muiden osaamiseen, jolloin työntekijöiden ammatillisuuden yhteisöllisyydestä syntyy moniammatillisuus. Kokonaisnäkemys syntyy vuorovaikutuksen kautta. (Hakkarainen ym. 1999, 2 – 3.)

Tällä hetkellä ollaan varsin yksimielisiä siitä, että ammatillista tietoa on kahta lajia: formaalia eli systemaattista sekä informaalia eli äänetöntä, hiljaista tietoa (esim. Kivinen 1998; Räisänen 1998; Metsämuuronen 1999; Koivunen 2000; Jalava 2001). Perinteinen tietokäsitys tukeutuu formaaliin, täsmälliseen tietoon, jota voidaan ilmasta kielellisesti ja numeroin, jota voidaan varastoida ja välittää, josta voidaan keskustella, jota voidaan kritisoida, vertailla ja opettaa (Jalava 2001, 61). Informaali tieto on piiloutuneena yksilölliseen kokemukseen. Se sisältää vaikeasti käsiteltäviä ja käsitteellistettäviä tekijöitä, kuten intuitiota, uskomuksia, aavistuksia, perspektiivejä, tunteita, ihanteita, arvojärjestelmiä ja mielikuvia. (Jalava 2001, 61.)

Kun yleinen työelämäkeskustelu linkittyy kvalifikaatioiden ja osaamisen kysymyksiin, niin esimerkiksi sosiaalityön yhteydessä on pohdittu alan ammatillisuuden ja asiantuntijuuden luonnetta (mm. Karvinen 1996; Satka 2000). Sosiaalityö ammattina on laajentunut kytkeytyneenä yhteiskunnalliseen modernisaatioon ja hyvinvointivaltion kehitykseen (vrt. Julkunen 2001). Tietoisuus omasta ammatillisesta tietopohjasta vahvistui 1940 – 1950-luvuilla ”case workin” yhteydessä, jolloin vastakkain asettuivat ongelmakeskeinen sosiaalityö ammatillis-metodisin painotuksin ja järjestelmäkeskeinen sosiaalihuolto sosiaalipoliittis-juridisin painotuksin. Sosiaalityön koulutuksen akatemisoitumista 1980-luvulla seurasi kritiikki sosiaalityön epätieteellisyydestä ja teoriattomuudesta. Ammattikunnan keskuudessa vahvistui kuitenkin pyrkimys tieteellisesti ja teoreettisesti perusteltuun ammatillisuuteen. Synnöve Karvinen (1996, 15) on jäsentänyt ammatillisuuden kehityksen ”modernista professionaalisuudesta refleksiiviseen asiantuntijuuteen”. Nyt vuosisadan vaihtuessa sosiaalityön asiantuntijuuden haasteet ja edellytykset ovat edelleen keskustelun kohteena.

Professionimääritelmiä ja -käsitteitä on monia. Yleisesti ne jaetaan funktionalistiseen eli ammattien tunnusmerkkejä ja niiden välisiä yhteyksiä painottavaan sekä kritiikkiä edelliseen heränneeseen uusweberiläiseen lähestymistapaan. Funktionalistista ajattelua mukaillen professiot ovat ammatteja tai oikeastaan ammattikuntia, joiden edustajat soveltavat erikoistunutta tieteellistä tietoa työtehtäviinsä. Lisäksi ammattiteille on tyypillistä, että työ on yleisönpalvelua ja että työntekijät ovat järjestäytyneet ammattikunnan järjestön ympärille (Konttinen 1997). Uusweberiläinen lähestymistapa on kiinnostunut siitä, mitä profession edustajat todella tekevät työssään ja miten he ylläpitävät erityis-asemaansa (Kinos 1997).

Viimeaikainen funktionalistisen suuntauksen ”uusi professionaalisuus” viittaa ammatin koulutus-, tieto- ja taitovaatimusten lisäksi asennoitumiseen, ammatilliseen kasvuprosessiin, persoonan kehittymiseen, työyhteisöllisiin sidoksiin sekä professionaalin omaan panokseen kehittymisessään ”empowermenttiin” (Kinos 1997, 18). Timo Airaksinen (1993, 25 – 27) määrittelee ammatit tietojen, taitojen, aseman, oikeuksien, vallan ja etiikan avulla. Tieto perustuu teoreettiseen ja metodisesti kehittyneeseen tiedon hankintaan ja välitykseen. Perusajatuksena on, että ammattikunnat kykenevät palvelemaan oikeita, yhteiskunnan jäsenten hyväksymiä arvopäämääriä, kuten terveyttä, turvallisuutta, vapautta, tasa-arvoa ja hyvinvointia. Ammatit oikeutetaan arvopäämäärien kautta. Hän toteaa, että jos jokin ammattikunta todistaa pystyvänsä näiden edistämiseen, niin kansalaisten on järkevää antaa ammatille oikeuksia ja vapauksia. Timo Airaksinen (1993, 27 – 28) jakaa ammatit varsinaisiin professioihin sekä puoli- ja alaprofessioihin. Varsinaiset eroavat puoliprofessioista arvo-osiossa, alaprofessioista alisteisen aseman perusteella.

Professioihin kohdistuu myös kritiikkiä, jonka mukaan jotkut ammattikunnat ovat ottaneet itselleen monopoliaseman ja samalla sulkeneet muut ammattiryhmät toiminnan ulkopuolelle. Järjestelmäkeskeisyys on jossakin mielessä ollut tukemassa ja mahdollistamassa tätä eriytymistä. Sosiaalityössä koulutusta koskevat professioedellytykset ovat kelpoisuussäädösten muodossa täyttyneet jo noin kahdenkymmenen vuoden ajan. Syvemmälle professiokeskustelussa menemättä voidaan todeta, että sosiaalityö on uuden vuosituhannen alussa professio, jonka edustajat ihmisen kanssa työskennellessään paitsi käyttävät valtaa, ovat vastuussa työstään, soveltavat tieteellistä tietoa ja eettisiä ohjeita, niin myös panostavat henkilökohtaisesti ammatilliseen kehittymiseensä ja kasvuunsa. Sosiaalityöntekijät ovat myös järjestäytyneet ammattikuntana. (Vrt. Salonen 2001, 145.)

Asiantuntijuuden määrittely on vahvasti sidoksissa toimintaympäristöönsä. Jorma Sipilän (1996, 19) mukaan asiantuntija on henkilö, joka tietää muita enemmän jostakin asiasta, hänellä on ammatin vaatima tutkinto, hän pystyy antamaan virallisia lausuntoja ja hän tekee luovaa työtä. Asiantuntija osaa analysoida tilanteita, tehdä johtopäätökset ja kehittää suunnitelmia, joilla tilanteet voidaan ratkaista. Esa Konttinen (1997, 52) täsmentää, että professionaalinen asiantuntijuus on tieteellisen tiedon hallintaa käytäntöön soveltamisen näkökulmasta.

Asiantuntijaorganisaatioissa työhön liittyy runsaasti analysointia, monimutkaista ongelmanratkaisua ja suunnittelua. Organisaatio tuottaa uutta, henkilöstön osaamis- ja koulutustaso on yleensä korkea ja asiantuntijatehtävien määrä on suuri. Sen riippuvuus henkilöstön työstä on voimakas ja henkilöiden korvaaminen on vaikeaa. Esimerkkejä asiantuntijaorganisaatioista ovat muun muassa korkeakoulut ja tutkimuslaitokset, sairaalat sekä julkiset asiantuntijapalveluorganisaatiot. (Sipilä 1996, 23 – 24.)

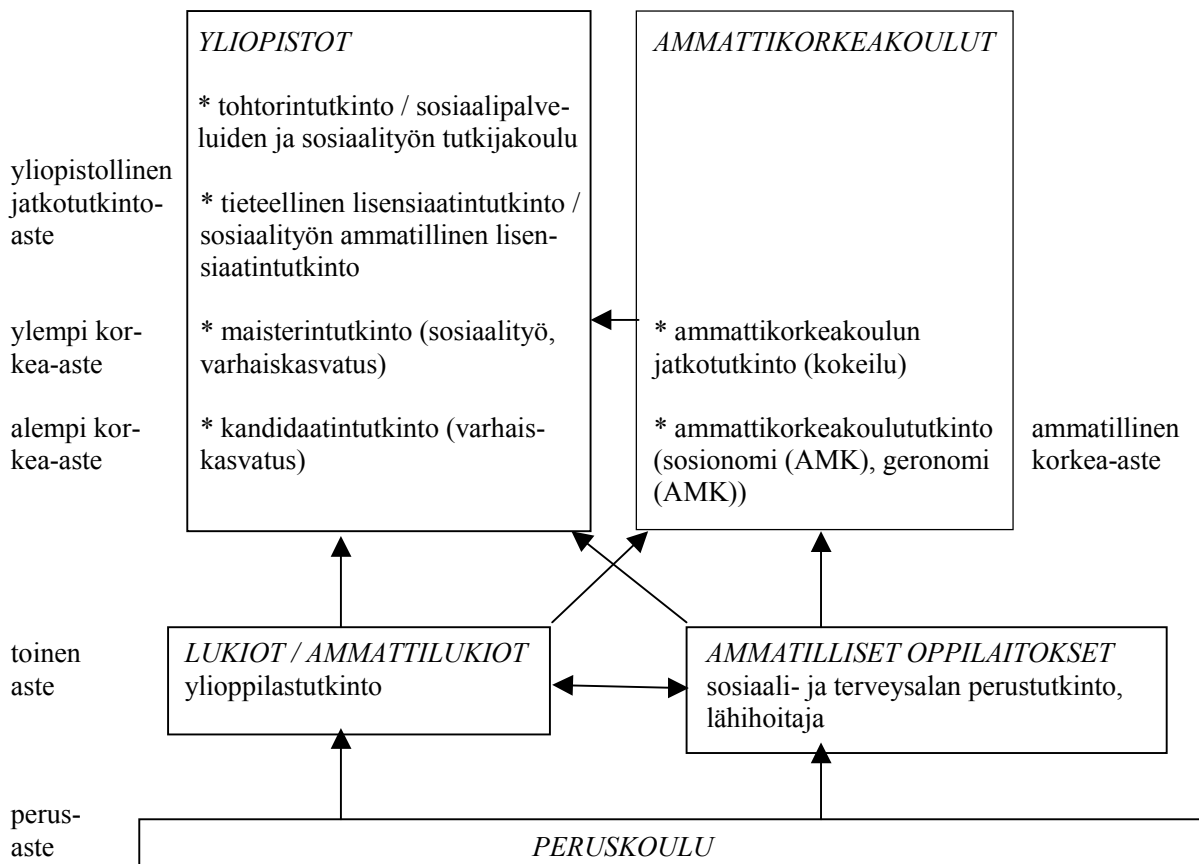
Yksilöasiantuntijuuteen liitetään helposti hierarkkinen lataus: joku tietää tai osaa asian paremmin kuin toinen. Vaikka on kiistatta todettavissa, että ylemmän korkeakoulututkinnon suorittanut sosiaalityöntekijä tietää alansa asioista muita enemmän, että hän antaa virallisia lausuntoja ja että hän tekee luovaa työtä, niin asiantuntijaroolin paikantaminen ammatin sisäisessä ja ulospäin suuntautuvassa diskurssissa on ollut vaikeaa. Sosiaalisten kysymysten asemaa ammatillisen osaamisen kentässä ei ole haluttu tunnustaa, vaikka sosiaalinen ulottuvuus osana ihmisen hyvinvoinnin kokonaisuutta onkin yleisesti hyväksytty tosiasia. Paradoksaalisesti sosiaalityö on ollut heikosti arvostettua myös ammattilaisten itsensä kokemana.

Koulutuksen merkitys osaamisen ja asiantuntijuuden perustana on voimakkaasti korostunut. Viime vuosisadan alkupuolella jo ylioppilastutkinto meritoi virkamieheksi ja opettajaksi, maisterintutkinto puolestaan korotti hierarkiassa eliittiasemaan. Vähänkin koulua käynyttä pidettiin asiantuntijana, nyt tohtoriksikaan väittelemine ei välttämättä takaa arvostusta. (Sipilä 1996, 18.)

Tänä päivänä tutkintotodistus sertifioi ammatillisen asiantuntijatoiminnan eli antaa luvan työkokemuksen hankkimiseen (ks. esim. Väärälä 1998; Satka 2000). Ammatillinen peruskoulutus antaa välineet siirtyä työelämään, työkokemuksen kautta syntyy usein tarve täydentää koulutusta. Ketju ”koulutus, työelämä, koulutus, työelämä” rytmittää työntekijöiden ja työpaikkojen elämää. Elinikäisestä oppimisesta on tullut päivän iskulause. Oppimisen nähdään tapahtuvan erilaisilla elämänalueilla niin kotona, yhteisöissä kuin koulutusinstituutioissakin, ja sen keinot nähdään vaihteleviksi. (Heiskanen 1999, 30.)

VII KOULUTUS OSAAMISEN PERUSTANA

Suomalaisen koulutuksen rakenteita ja sisältöjä on viimeisen kymmenen vuoden aikana kehitetty voimakkaasti. Toisen asteen koulutusalojen yhdistymiset ja ammattilukioiden käynnistämiset, ammattikorkeakoulujen tuleminen entisten opistojen tilalle sekä yliopistojen ammatillisipainotteisten alojen vahvistuminen ovat esimerkkejä kehityksen suunnasta. Sosiaalialalla muutokset ovat ulottuneet niin lähihoitaja-, sosionomi (AMK)-, lastentarhanopettaja- kuin sosiaalityöntekijäkoulutuksiinkin. Kuviossa 3 hahmotellaan alan nykyistä koulutusjärjestelmää, jossa korostuu kahden korkeakoulujärjestelmän olemassaolo. Tämän duaalimallin pysyvyyttä ravistelevat erilaiset keskustelut tutkintojen tasoista, niiden kansallisesta ja kansainvälisestä vertailtavuudesta sekä rakenteellisista sijainneista.

Kuvio 3. Koulutusjärjestelmän rakenne.

Duaalimalli merkitsee sitä, että ammattikorkeakoulut ja yliopistot ovat rinnakkaisia, vaihtoehtoisia ja sisällöllisesti eriytyneitä koulutusväyliä. Kyseessä on sosiaalialan kokonaisuudessa toisiaan täydentävä, omaa koulutusvastuuta toteuttava, ei-hierarkkinen rakenne. Opetusministeriön sosiaalialan koulutustehtävää ja työnjakoa tarkentaneen työryhmän (Sosiaalialan oppilaitosten ... 1994, 21) mukaan ammattikorkeakoulut kouluttavat henkilöstöä pääsääntöisesti kasvatuksen, hoito- ja huolenpitotyön sekä sosiaalisen

tuen edellyttämän ammattitaidon alueille. Sosiaalityön yliopistokoulutus tähtää sellaisen tietoperustan ja asiantuntijuuden tuottamiseen, joka on opetuksessa kytketty tieteelliseen tutkimukseen erityisesti sosiaalityön ja sen ammattikäytäntöjen alueilla. Työryhmä toteutti sosiaalityön asiantuntijuutta tarvittavan vaativassa asiakastyössä, ammattikäytäntöjen kehittämistyössä, toiminnan ohjauksessa ja rakenteellisessa uudistamisessa.

Lähihoitajakoulutus on osa toisen asteen ammatillista koulutusta. Ensimmäinen kokeilu käynnistyi vuonna 1992 sosiaali- ja terveysalan perustutkintona. Uudistus tuli korvaamaan aiempia kodinhoitajan, päivähoitajan ja kehitysvammaistenhoitajan ammatteja. Lähihoitajan tutkinto perustuu yhteiseen sosiaali- ja terveysalojen tietoperustaan ja sen laajuus on 120 opintoviikkoa (noin kolme vuotta). Opiskelija valitsee opintojen loppuvaiheessa yhden useista eri koulutusohjelmavaihtoehdoista (esimerkiksi kuntoutus, vanhus-, vammais-, mielenterveys- ja päihdetyö sekä lasten ja nuorten hoito ja kasvatustyö). Lähihoitajan koulutus antaa pätevyyden perustason hoito-, hoiva- ja kasvatustehtäviin sosiaali- ja terveysalalla. Koulutuksen tavoitteena on tuottaa perusvalmiudet eri-ikäisten ja taustaltaan erilaisten ja erilaisissa elämäntilanteissa olevien ihmisten kasvun ja kehityksen tukemiseen ja ohjaamiseen, hoitoon ja huolenpitoon sekä kuntoutukseen kodeissa, lasten päivähoitossa, vanhainkodeissa, erilaisissa palveluyksiköissä jne. Merkittävä osa koulutuksesta toteutetaan aikuiskoulutuksena, mikä mahdollistaa ilman koulutusta alalla toimineiden ammatillisen pätevöitymisen ja turvaa koulutetun henkilöstön toimintalohkoille, joissa elämäkokemuksesta on hyötyä ja jonne nuoret eivät ehkä tunne vetoa. (Rintala & Elovainio 1997, 16; Sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakkointitoimikunnan mietintö 2001, 43; Kokkolan sosiaali- ja terveysalan oppilaitos 2002.)

Ammatillisten perustutkintojen lisäksi sosiaalialalla voidaan suorittaa ammatti- ja erikoisammattitutkinnot aikuisille tarkoitettuina näyttötutkintoina. Ne ovat ammattitaidon hankkimistavasta riippumattomia pätevöitymismahdollisuuksia, joissa koulutuksessa, työelämässä ja harrastuksissa hankittua osaamista käsitellään yhtenä kokonaisuutena siten, että osaaminen osoitetaan ammattitaidon näyttökokeissa. Sosiaalialalle tulee perhepäivähoitajan ja päihdetyön ammattitutkinnot sekä vanhustyön ja puhevammaisten tulkkipalvelujen erikoisammattitutkinnot. Ammattitutkinnossa tarkoitus on osoittaa ammattitaidon saavuttamisen edellyttämät tiedot ja taidot, erikoisammattitutkinnossa puolestaan alan vaativimpien työtehtävien hallinta. (Laki ammatillisesta aikuiskoulutuksesta 21.8.1998/631, 12 §; Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmän muistio 2000, 33.)

Amattikorkeakoulujärjestelmä on rakentunut aikaisemmin ylempää ammatillista koulutusta antaneista oppilaitoksista (opistoaste). Työelämän tarpeista ja kansainvälisistä haasteista lähtenyt uudistus on toteutettu prosessinomaisesti ajalla 1991 – 2000. Amattikorkeakoulut ovat kuntien, kuntayhtymien, kunnallisten tai yksityisten osakeyhtiöiden tai säätiöiden ylläpitämiä. Sosiaali- ja terveysala muodostaa amattikorkeakoulutuksessa yhden koulutusalan. Sosiaalialan koulutusohjelmista valmistuvien tutkintotutkimus on sosionomi (AMK), geronomi (AMK) tai kuntoutuksen ohjaaja (AMK). Sosionomi (AMK) -tutkinnossa opiskelijat voivat painottaa opiskeluaan oppilaitoksesta riippuen esimerkiksi diakonian alaan, lapsi- ja nuorisopedagogiikkaan, lapsi-, nuorisopsykiatrian, perhetyöhön, sosiaalipalvelujen ohjaukseen, luoviin terapiaihin ja psykososiaaliseen työhön. Geronomi (AMK) -tutkinnossa painottuu vanhustyö. Sosiaalialan amattikorkeakoulututkinto antaa pätevyyden samoihin tehtäviin kuin aiempi sosiaalialan opisto- tutkinto (kehitysvammaisten ohjaaja, sosiaaliohjaaja ja -kasvattaja, diakoni, sosiaalialan

ohjaaja). Edellisiä laajempina tutkintoina ne antavat valmiuksia myös näiden tehtävälajien suunnittelu- ja kehittämistehtäviin. (Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmän muistio 2000, 35.)

Lastentarhanopettajien koulutus siirtyi yliopistoon syksyllä 1995. Tutkinto määriteltiin 120 opintoviikon laajuiseksi alemmaksi korkeakoulututkinnoksi. Tämän kasvatustieteiden kandidaatin tutkinnon erityisenä tavoitteena on antaa teoreettiset ja käytännölliset valmiudet toimintaan kasvattajana, ohjaajana ja opettajana lasten päivähoitoon ja esiopetuksen tehtävissä sekä varhaiskasvatuksen muissa tehtävissä. Varhaiskasvatus on lapsen eri elämänpiireissä tapahtuvaa kasvatuksellista vuorovaikutusta, jonka tavoitteena on edistää lapsen tervettä kasvua, kehitystä ja oppimista. Yhteiskunnan järjestämä ja valvoma varhaiskasvatus koostuu hoidon, kasvatuksen ja opetuksen kokonaisuudesta. (Valtioneuvoston periaatepäätös ... 2002, 4.)

Varhaiskasvatuksen tehtävissä työskentelee lastentarhanopettajien ohella sosiaalialan opistotutkinnon tai ammattikorkeakoulututkinnon suorittaneita. He tuovat varhaiskasvatukseen sosiaalis-pedagogisen näkökulman, jossa kasvatuksellisten ja ohjauksellisten taitojen lisäksi korostuvat kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tukeminen, hyvinvointivajeiden tunnistaminen, vanhemmuuden tukeminen, perhetyö, ennalta ehkäisevä työ ja palveluverkoston hyödyntäminen päivähoitoon, perhetyön ja lastensuojelun tehtävissä. (Sosiaalialan osaamiskeskus 2000, 19 – 20.)

Sosiaalityö jäsentyy yhteiskuntatieteen alaksi, joka tutkii sosiaalisen toteutumista yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan suhteissa. Sen erityisalueita ovat sosiaalisten ongelmien ja niiden muutoksen analyttinen jäsentäminen tieteellisen ajattelun välinein. Se edellyttää niin tutkimuksellisesti kuin ammatillisesti tai opetuksellisesti kykyä eritellä yksilöiden ja ryhmien selviytymisongelmien kytkeäjä, vaikuttaa niihin muuttavasti sekä vahvistaa ihmisten voimavaroja ratkaista tilanteitaan. Sosiaalityö ymmärretään erityisesti muutostyönä. Sen tavoitteena on vähentää yhteiskunnassa ilmeneviä esteitä, eriarvoisuutta ja epäoikeudenmukaisuutta. Sitä tarvitaan paitsi kriisi- ja hätätilanteissa myös jokapäiväisten henkilökohtaisten ja sosiaalisten ongelmien ratkaisemisessa. Erotuksena yleisempään sosiaalipalvelutyöhön sosiaalityö on siis analysoivaa, ”diagnosoivaa” (vrt. sosiaalinen arvio), interventiivistä ja paneutuvaa. (Ks. Pohjola 1998, 13 – 14; Talentia 2/2002, 23.)

”Asiakasnäkökulman, tutkimuksen ja käytännön tiivistetty vuorovaikutus nostaa yleistä osaamisen tasoa ja turvaa tasokkaat palvelut myös erittäin pienille asiakasryhmillekin (vammaisryhmät yms.). Tutkimuksen ja käytännön vuoropuhelu ja verkostoituminen nopeuttaa uuden tiedon siirtymistä käytännön työkaluiksi ja toisaalta tuo tutkimukselle uutta pohjaa.” (H 007)

”Sitä, että ihmisten (asiakkaiden) moninaiset ja vaikeatkin ongelmat osataan hoitaa (esim. huumeongelma, dementia). Siis myös sitä viimesijaisinta sosiaalihuollon roolia kun ns. normaalipalvelut ei riitä.” (H 06)

Sosiaalityöhön vaaditaan sosiaalialan korkein koulutus (Hörkkö & Pohjola 1999). Koulutuksen alkujuuret voidaan kiinnittää vuonna 1928 Kansalaiskorkeakoulussa (sittemmin Yhteiskunnallinen Korkeakoulu) aloitettuun yksivuotiseen lastensuojelututkintoon, jonka kandidaattitasoisesta laajennuksesta valmistui lastensuojelun kandidaatteja. Varsinaisesti sosiaalityön koulutus vakiintui Yhteiskunnallisen Korkeakoulun sosiaalihuoltajakoulutuksen käynnistyttyä vuonna 1942. Korkeakoulu siirtyi vuonna 1960 Tampe-

reelle. Ruotsinkielinen hallinnollispainotteinen sosiaalihoitajakoulutus aloitettiin syksyllä 1943 Svenska Medborgarhögskolanissa. Terveystieteiden sosiaalisen työn koulutus aloitettiin vuonna 1945 Valtion terveystieteiden opistossa. Tutkinnon uudistuksen mukainen sosiaalityön koulutusohjelma aloitettiin Jyväskylässä vuonna 1975. (Louhelainen 1982; Niemi 1997.)

Sosiaalityön virkojen kelpoisuusehdot määriteltiin vuonna 1981. Kelpoisuusvaatimuksiin vastattiin nopealla koulutuksen laajentamisella. 1980-luvun lopussa sosiaalityön koulutusta annettiin ylempään yliopistotutkintoon johtavana sekä sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikkaan liitettynä Tampereen ja Jyväskylän lisäksi Helsingissä, Turussa, Kuopiossa, Joensuussa ja Rovaniemellä sekä alempana korkeakoulututkintona ruotsinkielisessä Svenska social- och kommunalhögskolanissa. Alempana korkeakoulututkintoon rinnastettu sosiaalihoitajakoulutus lopetettiin. Vuoden 1994 jälkeen ensin Kuopion sekä Lapin ja myöhemmin Tampereen yliopistoissa sosiaalityön koulutus muuttui sosiaalityö-pääaineperustaiseksi. (Pohjola 1998, 16.)

Sosiaalityö on yliopistoissa kehittynyt viimeisen parikymmenvuotisen työn tuloksena itsenäiseksi tutkimus- ja tieteenalaksi, jolle alan ammattihenkilöstön koulutus voi perustua. Yliopistojen yhteisen kehittämistoiminnan tuloksena keväällä 1999 asetukseen yhteiskuntatieteellisistä tutkinnoista liitettiin oma sosiaalityön peruskoulutusta säättävä ja yhtenäistävä pykälä 4a (615/1999). Asetuksen mukaan sosiaalityön peruskoulutusta annetaan Helsingin, Jyväskylän, Kuopion, Lapin, Tampereen ja Turun yliopistoissa. Koulutus käsittää sosiaalityö-nimisen oppiaineen perus-, aine- ja syventävät opinnot laajuudeltaan vähintään 55 opintoviikkoa ja sosiaalityön alueeseen kuuluvan pro gradu-tutkielman. Asetuksessa erikseen mainittu säädös koulutukseen sisältyvästä käytännön opetuksesta (vähintään 15 opintoviikkoa) on erityisen tärkeä, koska se tunnustaa käytäntöön kytkeytyvät opinnot hyväksytyksi osaksi akateemista yliopistokoulutusta. (Hörkkö & Pohjola 1999.)

”Koulutuksen ja työelämän välinen yhteys tiivistyy ja se edellyttää koulutukselta entistä nopeampaa mukautumista työelämän kysymyksiin. Tärkeäksi tulee kuitenkin säilyttää myös se etäisyys, josta pystytään ulkopuolisin silmin arvioimaan kehittämiskohtia yleisellä tasolla ja työelämässä kokonaisuutena. Perus-, jatko- ja täydennyskoulutus hakevat myös keskinäistä suuntautumista uudelleen.” (H 007)

Koulutuksen sisällöissä painottuu kokonaisvaltaisuus ja laaja-alaisuus. Opetussuunnitelmissa ammatillinen osaaminen kattaa käsitteellisesti sekä ammattitaidon että siihen liittyvät integratiiviset elementit. Hyvän ammattitaidon katsotaan sisältävän arvo-osaimisen, ”käden taidot” sekä tietojen soveltamisen erilaisissa käytännön tilanteissa. Ammatilliseen osaamiseen liittyviä tietoja, taitoja, asenteita sekä toimintavalmiuksia määrittävät toimintaympäristöt ja työkokonaisuudet. (Räisänen 1998, 10.) Laadukas peruskoulutus on perus-(ydin-) ja erityisosaamisen edellytys.

VIII SOSIAALIALAN AMMATILLISESTA KELPOISUUDESTA ERITYISEEN OSAAMISEEN

Nykyretoriikkaa värittävät huippu-, erityis-, erikois- ja spesiaalimääritteet. Etuliitteet antavat kuvan jostakin paremmasta, syvemmästä, eksaktimmasta suhteessa johonkin muuhun. Jo arkielämää ympäröi suuri joukko 'erikois'-käsitteitä, kuten erityispalvelut, erityisasiantuntija, erikoislääkäri ja erikoistutkija, joiden sisällöllistä merkitystä ei välttämättä tulla edes ajatelleeksi. Esimerkiksi ammattiin liittyvissä koulutuksissa, olipa sitten kysymys perus-, jatko- tai täydennyskoulutuksesta, erikoistuminen on päivän sana.

”Entistä vankempi peruskoulutus ja mielellään työkokemusta perussosiaalityöstä ennen erikoistumis-, jatko- ja täydennyskoulutuksia.” (H 04)

”Oppimiskeskukset, opetus- ja tutkimuslinikat ovat sosiaalityölle ja erityisosaamiselle tärkeitä. Käytännössä olisi tärkeää, että edettäisiin erityisosaamiseen vanhalla kaavalla: perusammattitutkinto, työelämäkokemus ja sen jälkeen vasta opiskelu erityisosaamiseen. Nykyisin näitä asioita on opiskelussa sekoitettu.” (H 05)

Tasapainoilu yleisen ja erikoistuvan asiantuntijuuden välillä on sosiaalialan ammatillinen haaste. Nykyisin jo sekä sosiaalityön peruskoulutuksen että sosiaalialan ammatillisen peruskoulutuksen sisälle on liitetty erikoistumisopintoja. Niiden merkitys erikoistumisena ei voine olla kovin vahva, vaan lähinnä lienee kysymys siitä, että opiskelijat valinnoillaan ilmaisevat suuntautumistaan ja mielenkiinnon kohteitaan. Peruskoulutuksen jälkeinen työkokemus on varsinaista erityisosaamista rakentavalle jatko- ja täydennyskoulutukselle tärkeä pohja.

Käsitteiden määrittely, luokittelu ja analyysi edellyttävät yleensä yksinkertaistamista. Se on sosiaalialalla osoittautunut jokseenkin hankalaksi, koska alaa leimaa vahvasti juuri kokonaisvaltaisuus ja erilaisuus: alan erityisyys on sen monimuotoisuudessa.

”Sosiaalialan erityisyys suhteessa muihin aloihin on kokonaisuuksien hahmottamisessa ja tulkinnassa.” (H 02)

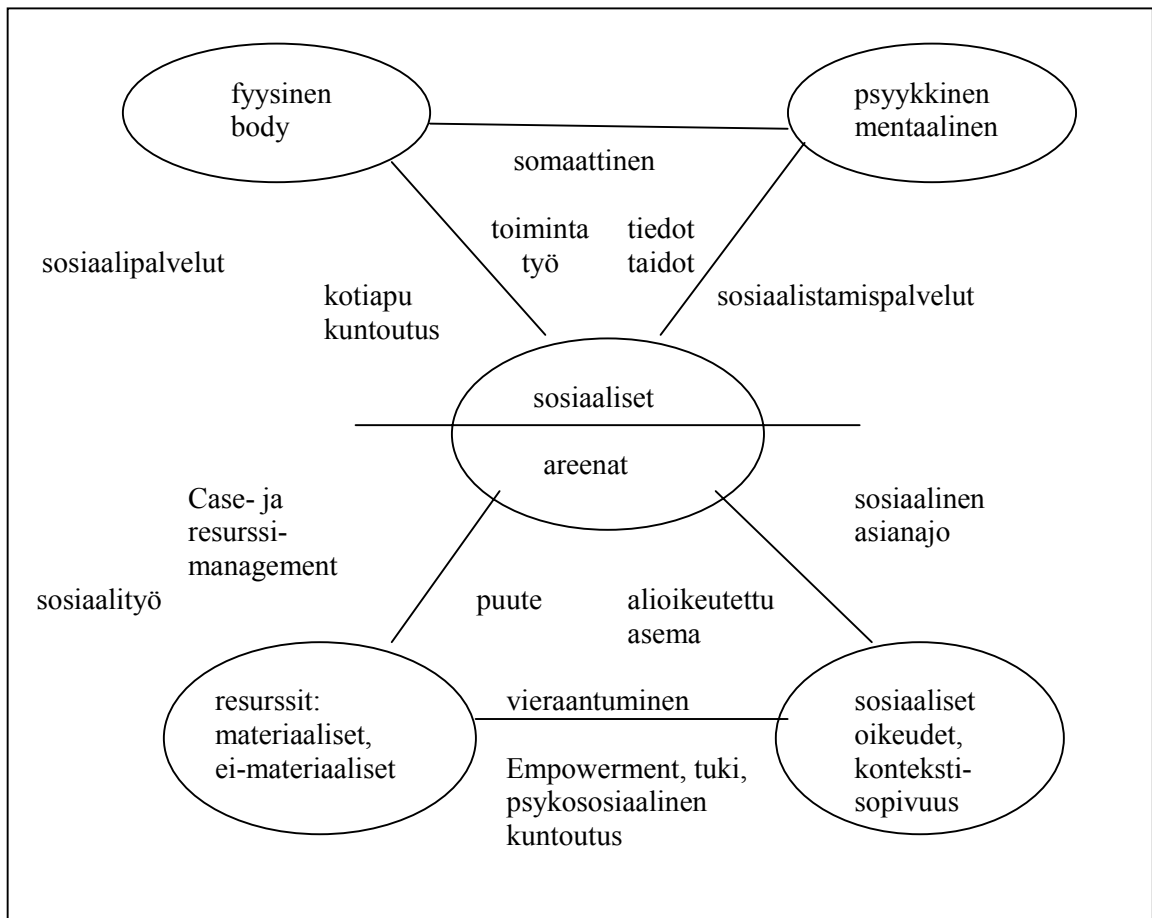
Antti Särkelä (2001, 8) toteaa, ettei monipuolisinkaan asiakkaiden tilanteiden menetelmällinen tai teoreettinen erittely, niin tärkeää kuin se onkin, kata tilanteiden moniulotteisuutta. Elämän moninaisuudella ei ole rajoja, mutta sosiaalisen auttamistyön keinoilla kylläkin. Eksaktien määritelmien saatetaan ajatella kahlitsevan sekä työn monipuolisuutta että asiakkaiden yksilöllisyyttä. Toisaalta työn kehittämisen edellytys on sen ympärillä käytävä keskustelu, olipa se luonteeltaan määrittelevää, sisällöllistä, menetelmällistä, tieteellistä, teoreettista, tutkimuksellista tai kaikkien muotojen sekoitusta ja niiden kritiikkiä. Dialogi on uuden ymmärryksen polttoaine.

Usein toistettu mantra sosiaalialan määrittelyn hankaluudesta on osittain hämäävä (ks. myös Salonen 2001, 5). Todellisuudessa esimerkiksi sosiaalityötä on määritelty jo Mary Richmondin ja Chicagon koulukunnan alusta lähtien, ja jokainen oppikirja sisältää oman määrittelynsä näkemyksenään sosiaalityöstä (vrt. Pohjola 2001a).

Yleisessä keskustelussa sosiaalialan käsitettä on käytetty useammassa merkityksessä. Vakiintuneessa muodossaan se on kuvannut koulutusalaan tai sitä on käytetty koko alaa

koskevana yläkäsitteenä. Yläkäsitteenä se on kuvannut toimintaa tai palveluja, jotka sisältyvät kunnalliseen sosiaalihuoltoon tai muissa yksiköissä tehtäviin sosiaalipalveluihin, sosiaalityöhön ja niihin verrattavaan työhön. Sosiaalihuolto on sosiaalialan organisoitu muoto. Yksi osoitus alan käsitteistön selkiytymättömyydestä on sosiaalialan ammatinharjoittamistyöryhmän päätyminen lakiesityksessään sosiaalihuoltokäsitteeseen, vaikka sosiaaliala olisi ollut kattavampi. Sosiaalialan ei todettu olevan riittävästi sopusoinnussa olemassa olevan lainsäädännön kanssa. (Ks. Kemppainen ym. 1998; Sosiaalialan ammatinharjoittamistyöryhmän muistio 2000; Pohjola 2001a, 13.)

Sosiaalialan sisältöä on tarkennettu muun muassa kuvion 4 mukaisesti määrittelemällä erikseen sosiaalipalvelut ja sosiaalityö.

Kuvio 4. Sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen alueet (Urponen 1995).

Sosiaalipalvelut ja niiden tuottaminen liittyvät sosiaalistamiseen, huolenpitoon ja kuntoutukseen tilanteissa, joissa yksilöllä on vaikeuksia selviytyä arkipäivän askareistaan tai hänellä on yksilöllisiä esteitä osallistua sosiaalisille areenoille. Lisäksi sosiaalipalveluilla tuetaan lasten sosiaalistumista, turvallisuutta ja kehitystä. Tehtävien kautta tarkasteltuna sosiaalipalvelutyö voidaan määritellä asiakastyöksi, johon kuuluu palvelua, huolenpitoa, neuvontaa, hoivaa, ohjausta ja kasvatusta. Kansalaisen arkielämän sujumi-

sen helpottamiseksi tuotettavia sosiaalipalveluja ovat esimerkiksi koti- ja tukipalvelut, asumispalvelut, päivähoito-, kasvatus- ja neuvontapalvelut, perhehoito ja laitospalvelut.

Sosiaalityö liittyy tilanteisiin, joissa yksilöä, perhettä tai ryhmää ei pystytä auttamaan sosiaalipalveluiden avulla. Tarpeen taustalla olevat asiat voivat olla moniaineeksisia ja sisältää sekä materiaalisia että ei-materiaalisia tekijöitä. Ei-materiaaliset, sosiaaliset taustatekijät saattavat olla yhteiskunnallisia tilanteita, joissa ihmisten erilaisia elämäntilanteita ja mahdollisuuksia ei ole otettu huomioon. Toiminnassa tähdätään resurssivajeiden poistamiseen, sosiaalisten oikeuksien toteutumiseen ja vieraantumisen ja deprivaaation ehkäisyyn ja lievittämiseen. (Kempainen ym. 1998, 23 – 25.)

Sosiaalityö on sosiaalihuoltolaissa (710/1982) määritelty yhdeksi sosiaalipalvelujen muodoksi ilman selkeää sisällöllistä kuvausta. Lain 18 §:ssä sosiaalityö täsmennetään ammatillisen henkilöstön suorittamaksi erilaisista elementeistä koostuvaksi palveluksi, jonka tarkoituksena on ylläpitää ja edistää kansalaisten turvallisuutta ja suoriutumista sekä yhteisöjen toimivuutta. Aulikki Kananojan (1997, 19) mukaan sosiaalityön pelkistäminen osaksi hyvinvointivaltion palvelujärjestelmää ei tee oikeutta sosiaalityölle. Sosiaalityön ammatillinen toiminta ei edellytä hyvinvointivaltiota omaksi kehykseksi, vaan se sitoutuu ensisijaisesti tiettyihin arvoihin ja periaatteisiin, kuten tasa-arvoon, yhteisvastuuseen ja ihmisen osallisuuteen. Sosiaalityö on oma instituutiossa, joka saa muotonsa kunkin yhteiskunnan ja kulttuurin mukaan.

Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmä (2000, 83) ehdotti sosiaalihuoltolain muuttamista siten, että sosiaalityö poistetaan 17 §:n sosiaalipalvelujen luettelosta ja sijoitetaan omaksi, kunnan sosiaalihuoltoon kuuluvaksi tehtäväksi sosiaalihuoltolain 13 pykälään. Samalla työryhmä esitti sosiaalityön uudelleen määrittelyä muotoon:

”Sosiaalityöllä tarkoitetaan suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa sosiaalisten ongelmien ehkäisemiseksi ja poistamiseksi, työskentelyä sosiaalisissa ongelmatilanteissa olevien henkilöiden ja perheiden auttamiseksi ja itsenäisen suoriutumisen edistämiseksi. Lisäksi sosiaalityö ylläpitää ja vahvistaa hyvinvointia tukevia ja edistäviä olosuhteita ja yhteisöjen toimivuutta.”

Sosiaalihuoltolain säätämisen jälkeen niin sosiaalityön tarpeet kuin sen rakenne, sisältö, organisointi ja koulutus ovat muuttuneet. Vuonna 2000 IFSW (International Federation of Social Workers) ja vuonna 2001 IASSW (International Association of Schools of Social Work) hyväksyivät kansainvälisen sosiaalityön määritelmän. Sen mukaan sosiaalityön tavoitteena on lisätä hyvinvointia edistämällä yhteiskunnallista muutosta sekä ihmissuhdeongelmien ratkaisua, elämänhallintaa ja itsenäistymistä. Sosiaalityön kohteena ovat vuorovaikutustilanteet ihmisen ja hänen ympäristönsä välillä. Välineenä sosiaalityö käyttää sosiaali- ja käyttäytymisteoreettista ja yhteiskunnan järjestelmiä koskevaa tietoa. Perustana ovat ihmisoikeuksien ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteet. (Talentia 2002, 23.)

Sosiaalialan erityispalveluiden turvaamiseen tähdännyt Verkostoituvat erityispalvelut -hanke käynnisti yhteisen paikallisten toimijoiden sosiaalialan erityispalveluita ja -osaaamista koskevan pohdinnan. VEP-toimijoiden vastauksista² kävi selkeästi ilmi sisällöllisten ja toiminnallisten painopisteiden alueelliset vaihtelut. Joissakin VEP-ryhmissä keskityttiin muutamiin sektoreihin, kuten lastensuojeluun, vammais-, mielenterveys- ja

² Liite 2, kysymys 7: Miten mielestäsi sosiaalialan erityisosaamisen käsite on ymmärretty alueesi VEP-toiminnassa (millaisia painopisteitä, sisältöjä, mahdollisia katvealueita jne.)?

päihdepalveluihin tai puutteellisesti järjestettyjen palvelujen osa-alueisiin. Ryhmissä määriteltiin perus- ja erityispalvelujen suhdetta, käynnistettiin erilaisia hankkeita, laadittiin suunnitelmia ja sopimuksia ylikunnallisen ja järjestöyhteistyön tiivistämiseksi tai toimittiin useilla eri areenoilla. Sitä, miten sosiaalialan erityisosaamisen käsite ymmärrettiin varsinaisessa toiminnassa, kuvattiin esimerkiksi seuraavasti:

”Alussa hyvin perinteisesti: vammaispalvelut, päihdehuolto, lastensuojelu. 2. vaiheessa käsitys laajeni enemmän kuntalaisten tarpeista lähteväksi. On turvattava ne sosiaalialan palvelut, joista on tarvetta ja joihin peruspalvelut ei vastaa. Keskeisiksi nousi huumepysäkki, nuorisohuolto, vammaispalvelut, vanhustyön osaaminen. VEP on kehittänyt/muuttanut erityisosaamisen turvaamisesta uusien palveluvaihtoehtojen ja toimintatapojen etsimisen suuntaan. Koko sosiaalialalla haetaan malleja, miten koko palvelutuotanto turvataan/uudistetaan. Voi kysyä, onko laajentunut liikaakin? Toisaalta myös kokonaisuutta pitää kehittää ei vain erityispalveluja.” (H 06)

”Laaja-alaisesti, mutta on edetty askel kerrallaan tiettyjä alueita valiten esim. vammaisryhmiin liittyvä erityisosaaminen, lastensuojeluun ja päihdehuoltoon liittyvä erityisosaaminen, kansalaistoiminta (katutyö) osaaminen jne.” (H 02)

”On käsitelty palvelupisteenä, esim. lasten perheryhmäkotia, alkoholin väärinkäyttäjien katkaisuhuoltopaikkaa jne. siis pienten palveluryhmien paikkoina. On ymmärretty yhteistyöverkkojen tarpeellisuus.” (H 03)

*”- sosiaalityön erityisosaaminen myös perustyön tasolle
- päihdehuollossa erityispalvelujen käsite hieman vaihdellut
- sijaishuolto – onko perus- vai erityispalvelua?
- vammaispalveluissa käsite myös monenkirjavaa (asumispalvelut = peruspalveluja)
- mielenterveytystyössä käsitelty enempi peruspalveluja.”* (H 08)

”VEP-hankkeessa lähdettiin liikkeelle ’avoimena’. Haluttiin kuulla, miten sosiaalitoimi itse sen määrittää. Tarkoitus oli selkeyttää perus- ja erityispalveluja, mutta kovin hyvin siinä ei kokonaisuudessaan ole onnistuttu. Esim. asumispalvelut ja työtoiminnot määritellään erityispalveluiksi, kun niitä tuotetaan erityisryhmille. Katvealuetta on jäänyt ainakin eri sektoreiden osalta esim. vanhus-tenhuollon erityisosaamista ei ole käsitelty. Määrittelemättä on (yleisestikin) mitä on ehkäisevän toiminnan erityisosaaminen. Oma käsitykseni siitä on, mutta en tiedä onko oikea.” (H 16)

”Perusselvitysvaiheen jälkeen toiminta keskittynyt seutuyhteistyön parantamiseen konkreettien ’hankkeiden’ kautta. Seutuyhteistyöstä on syntynyt myös sopimuksia. Painopiste on ollut lastensuojelun ja päihde- ja huumetyön alueilla. Lisääntyvästi viime aikoina vammaistyön ja vanhustyön suuntaan.” (H 18)

Sosiaalialan asema yhteiskunnallisessa työnjaossa on laaja, päällekkäinen ja ristiriitainen. Ala saa yhteiskunnalta toimeksiannon huolehtia ihmisistä, jotka eivät pärjää systeemin ehdoilla, mutta sen tulee tehdä se niin, että systemi voi jatkaa häiriintymättä omalla tavallaan. Antti Särkelän (2001, 132 – 135) mukaan tehtävä on mahdoton. Jotta ihmiset tulisivat kunnolla autetuiksi, se edellyttäisi heidän sovittamistaan yhteiskuntaan

ja yhteiskunnan sovittamista heidän tarpeisiinsa. Sosiaalialan työntekijät ”sovittavat” kansalaisia ja yhteiskuntaa toisiinsa.

Nykyisessä markkinataloutta ja omaa henkilökohtaista etua korostavassa systeemissä koko sosiaalialan työn voisi kärjistäen todeta olevan erityisosaamista, koska se perustuu kokonaisvaltaisuuteen ja humaaneihin arvoihin. Sosiaalityöntekijäin Liiton (nykyinen Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia) edustamat ammattiryhmät ovat 1960-luvulla hyväksyneet kansainväliset ammattieettiset normit eli pyrkimyksen ihmisarvon, oikeudenmukaisuuden, itsenäisyyden, elämänhallinnan ja asiakkaan osallisuuden vahvistamiseen, syrjäytymisen, syrjinnän ja väkivallan vastustamiseen sekä asiakkaan yksityisyyden suojaamiseen. Lähihoitajia edustava SuPer on julkaissut hoito- ja hoivatyön periaatteina ihmisen kunnioittamisen, itsemääräämisoikeuden, tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden. (Sosiaalialan ammatinharjoittamistyöryhmän muistio 2000, 23.)

Kansalaisten hyvinvoinnin edistämiseen tähtäävä toiminta on filantrooppisista juuristaan huolimatta ammatillista palkkatyötä, jonka tieto ja taito perustuu koulutuksen pohjalta rakentuneeseen kokemukseen. Osaamisen kehittyminen erityisosaamiseksi ja asiantuntijuuden erityisasiantuntijuudeksi ovat prosesseja, joita sosiaalialalla ei toistaiseksi ole yhteisesti linjattu. Väljätkö säädöksellinen määrittely löytyy asetuksessa sosiaalihuollon kelpoisuusehdoista (804/1992), missä sosiaalihuollon erityistyöntekijän kelpoisuudeksi määritellään ”tehtävän edellyttämä koulutus ja soveltuva erikoistumiskoulutus tai perehtyneisyys” (6 §).

Sosiaalialan ammatinharjoittamislain tarvetta (1997) ja sen muotoa koskeva työryhmätyöskentely vuosina 1998 – 2000 (Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmän muistio 2000³) oli alan ammattitehtävien ja kvalifikaatorakenteiden selkeyttämiseen tähtäävää toimintaa. Tarve sosiaalialan kelpoisuussäädösten ja ammatinharjoittamiseen liittyvien kysymysten uudelleentarkasteluun on toimintaympäristön muutoksessa perusteltua. Kvalifikaatio- ja koulutusrakenteiden yhdensuuntaisuus on pohjana sekä koulutukselliselle että ammatilliselle kehittämiselle.

Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmä päätyi ilmeisen vaikean tehtävän edessä esittämään sosiaalialan ammatinharjoittamislain sijasta lakia sosiaalihuollon ammattihenkilöistä. Luonnoksessa sosiaalityön tehtävät (4 §) esitettiin lähinnä lasta koskevinä sekä asiakkaan oikeusturvaan, tahdonvastaisiin ja tuomioistuinkäsittelyä edellyttäviin tehtäviin painottuvina. Lisäksi keskusteltiin joistakin sellaisista tehtävistä, joihin liittyy harkintavaltaa rajoittaa asiakkaan oikeuksia tiettyihin etuuksiin tai joilla on ratkaisevaa vaikutusta asiakkaan elämään. Tällaisiksi eriteltiin:

- 1) henkilön määrääminen päihdehuoltolain (41/1986) 12 §:ssä tarkoitettuun hoitoon väkivaltaisuuden perusteella
- 2) vastaaminen kunnan osalta kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain (189/2001) 5 §:ssä tarkoitetun aktivointisuunnitelman muuttamisesta ja jatkamisesta sopimisesta sekä suunnitelman keskeyttämistä koskevan päätöksen tekemisestä
- 3) toimeentulotukilain (112/1997) 10 §:n tarkoittamasta toimeentulotuen perusosan alentamisesta päättäminen
- 4) ehkäisevän toimeentulotuen myöntämisestä päättäminen.

³ Työryhmän tehtäväksi asetettiin kartoittaa ja määrittellä ne sosiaalihuollon ja sosiaalialan tehtävät, joissa edellytetään erityistä sääntelyä ottaen huomioon eri koulutusvaihtoehdot, määrittellä em. tehtävien edellyttämä vähimmäiskoulutustaso ja sen oppisisällöt ja mahdollisesti vaadittava työkokemus, tehdä esitys erityistä sääntelyä vaativien tehtävien edellyttämästä lainsäädännöstä, valvonnasta ja sen toteutuksesta ja kustannuksista sekä tarvittaessa tehdä esitys erityiskoulutuksen järjestämiseksi.

perheiden kasvatustehtävän tukemisen lisäksi erityisasiantuntijana toiminen päivähoitossa. Päivi Pihlajan (2002) mukaan erityislastentarhanopettaja työskentelee moniammatillisissa työryhmissä, joissa hänellä on laajin pedagoginen ja erityispedagoginen koulutus. Lapsiryhmässä hänen vastuullaan on kunkin lapsen yksilöllisen kehityksen, kasvun ja oppimisen ohjaus. Erityisopetus yhdistää lapsikohtaisesti pedagogisen työn sekä lääkinällisen ja sosiaalisen kuntoutuksen sisältöjä toisiinsa.

Kunnallisessa päivähoitossa olevista lapsista noin 7 prosenttia tarvitsee erityistä hoitoa ja kasvatusta. Varhaiskasvatustyöryhmä (1999, 46) ennakoii kuitenkin tarpeen lisääntyvän ja esittää, että jo päivähoidon henkilöstön peruskoulutuksessa tulisi riittävästi luoda valmiuksia tunnistaa ja kohdata lasten erityistarpeita. Tämän lisäksi tarvitaan jatkuvaa täydennyskoulutusta. Koulutuksessa pitäisi entistä enemmän painottaa ratkaisukeskeisiä ja verkostoitumista edistäviä työmenetelmiä, jotta päivähoito voisi toimia tukena lastensuojelussa ja syrjäytymisen ehkäisyssä.

Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmä (2000, 69) totesi, että sosiaalihuollossa on tehtäviä, jotka edellyttävät erikoistumista (esimerkkinä monet lastensuojelun tehtävät), mutta laajan ja toimivan erikoistumiskoulutuksen puutteen vuoksi lakiesityksessä ei voitu asettaa mitään erikoistumiskoulutusta edellytykseksi joihinkin tehtäviin pääsemiseksi. Sosiaalityön osalta erikoistumiskoulutuksen puuttumiseen vetoaminen ei ollut täysin perusteltua. Pitkään toimineen kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutuksen lisäksi vuoden 2000 alussa käynnistyi sosiaalityön ammatillinen lisensiaatin-koulutus, josta ensimmäiset erikoistumiskoulutuksen käyneet sosiaalityöntekijät valmistuvat vuosina 2003 – 2004.

Myös Sesse-työryhmä (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997, 4) korosti yhtenä erityisosaamisen ulottuvuutena sosiaalityön peruskoulutuksen ylittävän erityistason tietämyksen merkitystä. Vuoden 1998 selvityksen (Marjamäki ym. 1998, 10) mukaan yli puolet sosiaalityöntekijöistä ilmoitti, että heillä ei ole mitään jatko- tai erikoistumiskoulutusta. Erilaisia terapiakoulutuksia oli hankkinut 14 prosenttia, työnohjauskoulutusta 9 prosenttia ja kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutuksen 8 prosenttia. Täydennyskoulutukseen osallistuminen painottui 1 – 2 päivän mittaisiin koulutuksiin, joihin oli osallistunut vuoden 1997 aikana 81 prosenttia vastaajista.

Vastauksena yhteiskunnallisen murroksen mukanaan tuomiin ammatillisiin haasteisiin sosiaalityön erikoistumis- ja jatkokoulutusta on viime vuosina kehitetty voimakkaasti. Anneli Pohjola (1998, 65) toteaa selvitystyössään, että sosiaalityön maisteritasoisen peruskoulutuksen tarkoituksena on tuottaa sosiaalialalle yleissosiaalityön erityisiä asiantuntijoita. Nykyisessä murroksessa tarvitaan kuitenkin yhä enemmän spesifeihin kysymyksiin kohdentuvaa syvenevää osaamista. Sosiaalityön erikoistumiskoulutuksen tarve on noussut muun muassa nopeasti muuttuvan yhteiskunnan sosiaalityöhön kohdistuvista haasteista, sosiaalityön erityisosaamisen syventämisen vaateesta sekä hyvinvointipalveluiden kehittämisen ja uudelleenorganisoinnin paineista. Ammatillinen vaatimus kumuloituu toimintaympäristön jatkuvassa muutoksessa ja siinä toteutuvassa sosiaalisten ongelmien laajenemisessa ja vaikeutumisessa. Hyvinvointipalveluihin kohdistuvat säästöt ja niistä seuraavat palvelujen uudelleenorganisointi tai häviäminen muuttavat näiden palvelujen alkuperäistä tukitehtävää. Tätä kautta myös sosiaalityön ulkoiset toimintapuitteet ja sisäinen orientaatio tulevat täsmennettäväksi uudella tavalla.

Sosiaalityössä on toteutettu pitkäkestoisia täydennys- ja PD-koulutuksia muun muassa työnohjauksen, lastensuojelun, kuntoutuksen, sosiaali- ja terveysjohtamisen, sosiaaligeontologian ja verkostotyön osa-alueilla. Näiden rinnalle on kuitenkin ollut tarpeen kehittää ammatillisesti erikoistava jatkokoulutusjärjestelmä, sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkinto, jota koskeva asetus astui voimaan marraskuussa 2000 (Asetus yhteiskuntatieteellisten tutkintojen muuttamisesta 901/2000, 14a §). Vastaava tutkinto on olemassa psykologiassa ja sitä suunnitellaan esimerkiksi oikeustieteisiin. Ammatilliset lisensiaatintutkinnot ovat osa uudenlaista suomalaista tutkintorakennetta.

Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkinto perustuu erikoisaloihin. Näiden erikoisalojen valintaa ja nimeämistä työstänyt ryhmä näki tärkeäksi määrittellä ne sosiaalityön ydinalueet, joissa yhteiskunnalliset muutokset ovat lisänneet erityisosaamisen tarvetta ja jotka eivät ole suoraan sidoksissa institutionaalisesti määriteltyihin tehtäväjakoisiin. Nimeämisprosessin aikana oli siis rakennettava kokonaan uudet käsitteet sosiaalityön ydinalueita kuvaamaan. Välttien nimikkeiden hakemisella pyrittiin siihen, että erikoisala voi tarvittaessa sisältää useampia toisiaan lähellä olevia toimintakenttiä. Sosiaalityön toiminta-alueiden laajaa kirjoa kuvattaessa tarvitaan kokoavia kompromisseja. (Hörkkö & Pohjola 1999, 12; Pohjola 2001a, 13.)

Keväällä 2001 opetusministeriö vahvisti sosiaali- ja terveysministeriötä kuultuaan erikoissosiaalityöntekijän koulutuksen eli sosiaalityön ammatillisen lisensiaatintutkinnon viideksi erikoisalaksi:

- lapsi- ja nuorisososiaalityö (käynnistyi v. 2000, opiskelijoita 25, vastuuopettajat Helsingin ja Kuopion yliopistoissa)
- kuntouttava sosiaalityö (käynnistyi v. 2001, opiskelijoita 25, vastuuopettajat Jyväskylän ja Lapin yliopistoissa)
- marginalisaatiokysymysten sosiaalityö (käynnistyi v. 2001, opiskelijoita 25, vastuuopettajat Tampereen ja Turun yliopistoissa)
- hyvinvointipalvelujen erikoisala (suunnittelu käynnistyy v. 2002)
- yhteisösosiaalityö (suunnittelu käynnistyy v. 2002).

Lapsi- ja nuorisososiaalityö valittiin ensimmäiseksi erikoisalaksi, koska varsinkin lastensuojelussa on ilmennyt kiireellisintä erityisosaamisen tarvetta. Koulutuksen sisältö on kuitenkin usein viimesijaiseksi ymmärrettyä lastensuojelua laaja-alaisempi. Tutkinto rakentuu sosiaalityön muutoksessa olevan asiantuntijuuden näkökulmasta. Opintojen sisällöissä korostuu lapsi- ja nuorisososiaalityön ilmiökentän kokonaisuutta valottava tieto. Samalla niissä painottuu yhdessä tutkimusmetodologiaopintojen kanssa erikoisalan uusien toimintamallien kehittämiseen valmistava ammatillinen osaaminen. Koulutus perustuu sosiaalityön alalla jo saavutetun henkilökohtaisen asiantuntijuuden ja tiedonmuodostuksen syventämiseen erityisalalle relevanttiin tutkimustietoon perehtymällä. (Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisalan opetussuunnitelma 2000.)

Kuntouttava sosiaalityö -erikoisalan tehtävänä on syventää ja kehittää kuntouttavan sosiaalityön asiantuntijuutta. Kuntouttavan sosiaalityön peruseriaatteita ovat: voimavarakeskeisyys, subjektiivisuus/toimijuus, täysivaltaisuus, osallisuus ja vastuullisuus, kulttuuristen erojen tiedostaminen ja kunnioittaminen, elämän näköalojen avaaminen sekä työn tavoitteista sopiminen. Kuntouttavaa sosiaalityötä tarvitaan erilaisissa elämäntilanteissa, joissa ihmisen täysivaltainen toiminta on vaikeutunut tai vaikeutumassa. Tavoitteena on luoda, palauttaa ja ylläpitää omaehtoisen selviytymisen, hyvän elämänlaadun ja elämänhallinnan edellytyksiä, ehkäistä syrjäytymistä, tukea asiakkaiden itsenäisiä ja myön-

teisiä elämänvalintoja sekä täysivaltaista kansalaisuutta. Kuntouttavaa työorientaatiota tarvitaan esimerkiksi paikallisessa perussosiaalityössä, päihde-, mielenterveys-, vammais- ja vanhustyössä, terveys- ja kriminaalisosiaalityössä sekä kuntoutuksessa. (Kuntouttava sosiaalityö -erikoisalan opetussuunnitelma 2001.)

Marginalisaatiokysymysten sosiaalityö -erikoisalaopintojen tavoitteena on vahvistaa muutos- ja vaikuttamistyön asiantuntijuutta sekä tuottaa erityisosaamista muun muassa sosiaalityön johto-, asiantuntija- ja konsultointitehtäviin. Erikoisalan keskeinen osa-alue on vaikeiden elämäntilanteiden jäsentäminen ja toimivan asiakassuhteen rakentaminen. Oppimisenäkemyksiä luonnehtii tekemällä oppiminen ja käytännön työstä nousevan tiedon hyödyntäminen. Marginalisaatiokysymyksiä lähestytään monitasoisesti, useiden eri näkökulmien kautta. Keskeisinä teemoina korostuvat erikoisalan globaalit, yhteiskunnalliset, institutionaaliset, kulttuuriset, sukupuolisidonnaiset ja yksilölliset kontekstit. (Marginalisaatiokysymysten sosiaalityö -erikoisalan opetussuunnitelma 2001.)

Kahden viimeisen erikoisalan suunnittelu käynnistyy syksyllä 2002. Hyvinvointipalvelujen erikoisalan tavoitteena on vahvistaa sosiaalityön vaikuttamis- ja koordinoitiossaamista hyvinvointipalvelujen kentässä. Opintojen sisällöissä painottuvat muun muassa palvelujärjestelmän rahoitus-, johtajuus-, hallinto- ja ohjausjärjestelmät, organisointi, suunnittelu, seuranta, arviointi, palvelujen verkostoituminen, vaikuttaminen ja asiantuntijatiedon tuottaminen päätöksentekoon.

Yhteisösosiaalityö-erikoisalan erityisyys perustuu muun muassa alueelliseen ja rakenteelliseen sosiaalityöhön, yhdyskuntatyöhön, ekososiaaliseen työhön ja sosiaalisten vaikutusten arviointiin, kaupunki- ja maaseutusosiaalityöhön, ennalta ehkäisevään työhön, moniammatilliseen yhteistyöhön, palvelujen verkostoitumiseen, vaikuttamiseen ja asiantuntijatiedon tuottamiseen päätöksentekoon.

Erikoistumiskoulutus toteutetaan valtakunnallisena yliopistojen välisenä yhteistyönä. Organisoinnista vastaa valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto SOSNET. Jokaiselle erikoisalalle on nimetty kaksi osa-aikaista professoria, jotka huolehtivat koulutuksen toteuttamisesta. Lapin yliopisto koordinoi SOSNETin hallintoa. Sosiaalityön koulutusta ja ammattia on vuodesta 1995 vahvistanut sosiaalipalveluiden ja sosiaalityön tutkijankoulutusohjelma. Sen toiminta-ajatuksena on SOSNETin yksiköiden profiloitumista hyväksi käyttämällä tehostaa ja systematisoida tohtorintutkintoon tähtäävää sosiaalityön jatkokoulutusta. Opiskelijat saavat koulutusohjelmassa valmiudet analysoida sosiaalityön kansallista ja kansainvälistä toimintaympäristöä, syventää teoreettista ja metodista tuntemusta, rakentaa yhteyksiä sosiaalityön käytännön ja teorian sekä yhteiskuntateorian välille, kehittää ja arvioida sosiaalisten ongelmien ratkaisuprosesseja sekä luoda edellytyksiä uusien lähestymistapojen omaksumiselle ja kehittämiselle.

Monet sosiaalityön kannalta keskeiset teemat, kuten turvattomuus ja riskit, eriarvoisuus ja syrjäytyminen, elämänpolitiikka ja elämänhallinta, addiktiot ja terapia, yhteisöt ja uudenlainen asiantuntijuus, ovat esillä esimerkiksi eturivin yhteiskuntatieteilijöiden refleksiivistä modernisoitumista koskevissa pohdinnoissa. Perinteisten lähestymistapojen ohella tutkijakoulun tavoitteena on panostaa muun muassa arviointitutkimukselliseen ja ekososiaaliseen lähestymistapaan sekä sosiaalisten vaikutusten arviointiin. Koulutusohjelma jakautuu kolmeen teemaryhmään: 1) lapset ja nuoret sosiaalityössä ja sosiaalipalveluissa, 2) marginalisaatio sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden kohdeongelmana sekä

3) psykososiaalinen kuntoutus sosiaalityössä ja sosiaalipalveluissa. Teemat vastaavat nykyisiin alan tutkimuksellisiin, teoreettisiin ja käytännön toiminnan tarpeisiin.

Sosiaali- ja terveydenhuollon toimintasuunnitelmassa vuosille 2000 – 2003 (TATO 1999) korostetaan täydennyskoulutuksen merkitystä muutostarpeisiin vastaamisen ja uusien työorientaatioiden kehittymisen edellytyksinä. Valtionosuusuudistuksen yhteydessä tehtyä päätöstä poistaa sosiaalihuoltolaista säännös täydennyskoulutusvelvollisuudesta on kritisoitu.

”Mielestäni pitäisi entistä enemmän paneutua henkilöstön täydennyskoulutuksen kautta parantamaan valmiuksia hoitaa ’kapeitakin’ alueita.” (H 21)

”Kaikilla tasoilla on sosiaalitoimen henkilöstön osaamista vahvistettava koulutuksella erityisesti erilaisten erityisasiakasryhmien ongelmien ja hoidollisten haasteiden ymmärtämiseksi. Koulutus on oltava jatkuvaa ja sen on oltava kaikkien työtä tekevien ulottuvilla. Työnantajan vastuu ja velvoitteet!!!” (H 23)

”Peruskoulutuksessa tulisi sisältöalueittain ja myös tehtäväalueittain tuoda perustaidot osaamisen alueista. Kuinka helposti saatavia ovat jatko- ja täydennyskoulutukset? Onko taloudellisia, organisatorisia esteitä vai eikö haluttua erityisosaamista ja siihen liittyvää koulutusta ole helposti saatavilla. Nyt esim. kuntasektorilla vaikeampaa kouluttautua kuin esim. järjestöpuolella, joka ei edistä erityisosaamista kuntapuolella.” (H 003)

”Koulutus on tällä hetkellä satunnaista ja pirstaloitunutta. On luotava koulutukselle laatukriteerit ja vaatimukset. Sovittava, milloin työntekijä on saavuttanut erityisosaamisen tason. Taidon ylläpito vaatii täydennyskoulutusta ja jatkuvaa työskentelyä em. kysymysten parissa. Käytännön kokemus välttämätöntä.” (H 006)

Sosiaalialan tehtävät ovat voimakkaan murroksen keskellä. Tilanne edellyttää muun muassa jatkuvaa työmenetelmien uudistamista, missä täydennyskoulutus on merkittävässä roolissa. Työnantajan tehtävänä onkin pitää huolta työntekijöiden ammatillisen osaamisen kehittämisestä mahdollistamalla jatko- ja täydennyskoulutus (vrt. Marjamäki ym. 1998; Sosiaalityön selvityshankkeen seurantar ryhmä 1999, 16). Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmä (2000, 32) esitti täydennyskoulutukseen liittyvien velvoitteiden lisäämistä lakiin. Myös varhaiskasvatuksen valtakunnallisissa linjauksissa (Sosiaalialan osaamiskeskus 2000, 21 – 22) kiinnitetään huomiota henkilöstön täydennyskoulutuksen ja työnohjauksen tarpeisiin niin ammatillista osaamista kuin jaksamista tukevinä elementteinä. Täydennyskoulutusvelvoitteen poistamisen jälkeen koulutusta on ollut kyllä tarjolla, mutta kunnissa ei juurikaan ole ollut pitkäjänteistä suunnittelua eikä siihen liitettyä riittävää resursointia.

IX PALVELUJEN RAKENTUMINEN JA SAATAVUUS ERI- TYISOSAAMISTA MÄÄRITTÄMÄSSÄ

Olemassa oleva sosiaalipalvelujärjestelmä perustuu vuoden 1982 sosiaalihuoltolakiin⁴, jonka 13 §:n (1982/710) mukaan kunnan on huolehdittava sosiaalipalvelujen järjestämisestä, toimeentulotuen antamisesta, sosiaaliavustusten suorittamisesta, ohjauksen, neuvonnan ja tiedottamisen järjestämisestä asukkailleen sekä alan koulutus-, tutkimus-, kokeilu- ja kehittämistoiminnasta. Sosiaalipalveluilla luodaan kansalaisille edellytyksiä selviytyä elämän vaikeuksista ja pulmatilanteista. Sosiaalihuoltolaissa ne jakautuvat sosiaalityöhön, kasvatus- ja perheneuvontaan, koti- ja asumispalveluihin, laitoshuoltoon sekä perhehoitoon ja omaishoidontukeen. Kunnan on lisäksi huolehdittava lasten ja nuorten huollosta, lasten päivähoidosta, kehitysvammaisten erityishuollosta, vammais- ja päihdepalveluista, lastenvalvojan tehtävistä, elatusavun turvaamisesta, ottolapsineuvonnasta, perheasioiden sovittelusta, lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvistä toimista sekä kuntouttavasta työtoiminnasta. (Ks. mm. Honkakoski 1995, 44.)

Hallitusohjelmassa halutaan turvata sosiaali- ja terveystalouden laatu koko maassa. Julkisen vallan järjestämisvastuulla olevien sosiaali- ja terveystalouden on oltava kaikkien saatavilla ja ne tulee kustantaa pääosin verovaroin. Niitä täydentävät yksityiset palvelut, kolmas sektori sekä omais- ja lähimmäistyö. (Pääministeri Paavo Lipposen II hallitusohjelma 1999.)

Lakiin ja poliittisiin ohjelmiin sisältyvän tavoitekielen sisältö ontuu suhteessa todellisuuteen. Sitä kuvastaa esimerkiksi sosiaalialan erityisosaamisen aktualisoituminen juuri sen puutteiden kautta. Ongelmat erityispalvelujen saatavuudessa ovat herättäneet keskustelun palvelujen sisällöstä ja toimista niiden turvaamiseksi. Merja Laitinen ja Anneli Pohjola (2001, 37) toteavat kuntien sosiaalis-taloudellisen aseman muuttuneen erityisesti vuoden 1995 jälkeen. Tällä hetkellä kehitys on huolestuttava. Kaupungeissa ja kuntakeskuksissa asuvien hyvinvoinnin tila on alueellisesti vertaillen suhteellisen vakaa, mutta haja-asutusalueilla ihmisten hyvinvoinnissa tapahtuu selvää heikkenemistä. Alueellisen eriarvoistumisen myötä riski sosiaaliseen syrjäytymiseen lisääntyy. Yhteiskunnalliset toimintaedellytykset ovat tällä hetkellä ehkä paremmat kuin koskaan aikaisemmin. Silti yhteiskunnallinen turvattomuus sekä sosiaalistumis- ja integroitumisvaikeudet ilmenevät laajenevina ja uudenlaisina ongelmina.

Vuoden 2002 sosiaalibarometrin (Eronen ym. 2002, 50) mukaan sosiaalitoimen palveluista on eniten lisätty esiopetusta (vajaassa 70 prosentissa kuntia). Lähes puolessa kunnista on myös lastensuojelutyöhön, vanhusten kotipalveluihin, vanhusten palveluasumiseen ja lasten päivähoitopalveluihin tehty lisäpanostuksia. Yleisesti ottaen palvelujen määrää on lisätty enemmän kuin vähennetty. Suurimmat vähennykset ovat kohdistuneet lapsiperheiden kotipalveluihin ja vanhusten laitospalveluihin.

Kehityksen myötä maakunnallisella, seudullisella ja paikallisella asemalla on yhä suurempi merkitys kansalaisten hyvinvoinnin toteutumisessa (Laitinen & Pohjola 2001, 37). Erityisesti pienten kuntien on tänä päivänä vaikea tarjota ja ylläpitää erityispalveluja ja -osaamista. Kuntien heikko taloudellinen tilanne voi pahimmillaan johtaa siihen,

⁴ Sosiaalialan ammatinharjoittamistyöryhmä esitti työryhmämuistiossaan (STM 2000:32) sosiaalihuoltolain 1 §, 13 § ja 17 § muuttamista sekä sosiaalityötä koskevan pykälän 16a lisäämistä (vrt. s. 36).

että kansalaisten tarpeita ei voida tai haluta nähdä tai että joudutaan tyytymään epätar-koituksenmukaisiin ratkaisuihin. Erityispalveluja tarvitseva kansalainen ei saa palveluja, jos hän asuu ”väärässä” kunnassa. Se, että kansalaisten asuinpaikka määrittää palvelujen saatavuuden, lisää eriarvoisuutta. Onko Suomen perustuslakiin (19 §) kirjattu jokaisen kansalaisen oikeus ihmisarvoisen elämän edellyttämään turvaan, välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon uhattuna? (Vrt. Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997; Laitinen & Pohjola 2001, 38.)

VEP-toimijat ja osaamiskeskustyöntekijät pohtivat vastauksissaan keinoja tilanteen korjaamiseksi.

”Kysymys on tärkeä ja se tulisi ymmärtää ennen muuta päätöksenteossa. Päätäjien pitäisi tiedostaa, mitä on perusosaaminen, mitä erityisosaaminen. Mitä kunta voi tehdä itse, missä tarvitaan muita. Työntekijät useimmiten tämän tiedostavat. Joitkut pitkään sos.alalla olevat (samassa paikassa) eivät välttämättä huomaa, että kaikki ei hoidu omalla osaamisella.” (H 16)

”Halua ja ymmärrystä verkostoitumiseen palvelutuotannossa, myös kustannusvastuun lisääntymistä kunnissa, joilla on edelleen perusvastuu erityisosaamisen ylläpitämisestä ja hankkimisesta.” (H 18)

Sesse-työryhmä korosti mietinnössään (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997) erityisosaamista erityispalveluina, jotka edellyttävät riittävää väestöpohjaa sekä toimintojen ja osaamisen alueellista keskittämistä. Juha Laine (1999, 4) on arvioinut, että vasta yli 10 000 asukkaan kunnalla on jonkinlaiset mahdollisuudet järjestää asukkailleen sosiaalihuollon erityispalveluja. Suomen 452 kunnasta yli puolessa on alle 5 000 asukasta, joten palvelujen tuottamiseksi on kehitettävä uudenlaisia rakenteita. VEP-toiminnassa (Verkostoituvat erityispalvelut [VEP] vuosina 1998 – 1999) erityisosaamisen jäsenyyksen keskeisenä lähtökohtana oli määrällinen ulottuvuus eli väestöpohjan ja kunnan koko. Myös sosiaalialan osaamiskeskusten perusteluissa todetaan, että erityisosaamisen tuottaminen vaatii aina suurempaa väestöpohjaa kuin peruspalvelujen tuottaminen. (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997 <http://www.stm.fi/>; Sosiaalialan osaamiskeskukset 2001b.)

Osa kyselyihin vastanneista määritteli sosiaalialan erityisosaamisen sellaiseksi osaamiseksi, jota ei omasta organisaatiosta tai kunnasta löydy.

”Riippuu kunnasta: Mitä pienempi kunta varmemmin siellä nähdään jo sosiaalialan peruspalvelut erityisosaamisena. Pienissä kunnissa ei edes ole niitä palveluita, joita suurissa kunnissa kutsutaan erityisosaamiseksi. Kaikki on niin suhteellista.” (H 5)

”Osaamiskeskusten tehtävänä on verkottaa erityisosaamista alueella. Kartoittaa tarpeita ja auttaa kuntia löytämään erilaisia tapoja saada tuota erityisosaamista käyttöönsä. Erityisosaamista on kaikki sellainen mitä ei omasta organisaatiosta löydy.” (H 004)

Mikäli erityisosaamisen käsite sidotaan kiinteästi palvelurakenteeseen määrittämällä se osaamiseksi tai asiantuntijuudeksi, jota ei omasta kunnasta löydy, niin mitään yleisesti pätevää sosiaalialan erityisosaamista ei ole osoitettavissa. Tuolloin kunnan koko, palvelurakenne, talous- ja työllisyystilanne määrittävät erityisosaamisen olemassaolon. Jos

erityisosaaminen nähdään vain sellaisena, jota on aina olemassa oman toimintaympäristön ulkopuolella, niin kysymys erityisosaamisen olemuksesta jää avoimeksi.

Merja Laitinen ja Anneli Pohjola (2001, 187) kritisoivat viime aikojen politiikkaa, joka on ohjannut taloudellisen ja toiminnallisen vastuun lähinnä kuntiin. He toteavat, että kehitys ohjautuu yhä enemmän rajat ylittävistä globaaleista markkinavoimista ja taloudellisista vaikutussuhteista, mutta siihen ei vastata valtiollisella politiikalla. On ristiriitaista, että mitä laajemmat kansainväliset voimat kehitykseen ovat vaikuttamassa, niin sitä pienempiin yksiköihin taloudellinen ja poliittinen vastuu on siirretty. Tilannetta pyritään kompensoimaan kunta-, seutu- ja alueyhteistyöllä, mutta on huomioitava, että myös ne ovat makrotalouden armoilla.

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisussa Sosiaaliturvan suunta 2002 kiinnitetään erityistä huomiota vammais- ja vanhuspalvelujen ongelmiin. Vammaispalvelujen rakenne on muuttunut avopalvelujen suuntaan, mutta samalla myös vammaispalvelulain soveltamiskäytännöissä on paikkakuntakohtaisia eroja, mikä aiheuttaa epätasa-arvoa. Etenkin muiden kuin subjektiivisiin oikeuksiin kuuluvien, määrärahasidonnaisten palvelujen ja tukimuotojen saatavuudessa on ongelmia. Rahoitus tulee olemaan tärkeässä roolissa, kun pohditaan vammaispalvelujen yhdenvertaisen saatavuuden edistämistä. Keskeisiä kysymyksiä ovat voimavarojen riittävyys etenkin pienissä kunnissa ja rahoitusvastuun jakaminen valtion ja kuntien kesken. Samoin todetaan, etteivät vanhusten kotiin annettavat palvelut ole kehittyneet samassa tahdissa kuin laitoshoidtoa on vähennetty. Vanhuspalveluihin tarvitaan koulutettua lisätyövoimaa sekä teknologian humanien mahdollisuuksien tehokkaampaa hyödyntämistä ja edelleen kehittämistä.

Vuoden 2001 sosiaalibarometrissa päihdehuollon palveluiden laatuun ollaan edelleen tyytymättömiä. Erityisesti päihdehuollon kuntoutus ja huumeongelmaisten palvelut eivät kuntien arvion mukaan ole riittäviä eivätkä toimivia. Lapsiperheiden osalta kotipalvelu vaatii toimivuuden parantamista. Myös maahanmuuttajien palveluiden, velkanuannon ja kriisipalveluiden arvioitiin yleisesti edellyttävän kehittämistä. (Eronen ym. 2001, 43.)

VEP-hankkeen I vaiheen loppuraportissa todetaan (Verkostoituvat erityispalvelut [VEP] vuosina 1998 – 1999, 10) lähes kaikkialla olevan kokemusta lastensuojelukysymysten kohdalla hoitoketjujen toimimattomuudesta. Ongelmallisia tarveryhmiä ovat useimmiten lastensuojelun avo- ja sijaishuollon välille sijoittuvien toimintayksiköiden puute, psykiatrisen tutkimuksen, hoidon ja konsultaation riittämättömyys, päihdepalvelujen puute sekä pakolais- ja maahanmuuttajien tarvitsemat erityispalvelut. Lastensuojelun lisääntyviä ongelmia on pyritty hoitamaan ohjaamalla lisäresurssia lastenpsykiatriaan. Sosiaalibarometrissa (Eronen ym. 2001, 37) lastensuojelun toimivuutta pidettiin selvästi parempana kuin edellisinä vuosina. Kuitenkin joka kymmenes kunta arvioi lastensuojelun laadun huonoksi. Palvelun tuottajien näkemys lasten erityispalveluiden toimivuudesta oli heikompi kuin niiden näkemys universaalipalveluiden toimivuudesta.

Myös VEP- ja osaamiskeskuskyselyihin vastaajat huomioivat palvelujen saatavuuteen ja porrastamiseen liittyvät kysymykset ja ongelmat.

”Jokainen asiakas tulisi kyetä ohjaamaan hänen tilanteensa/ongelmansa asiantuntijoiden luokse silloin, kun perusosaaminen ei riitä. Tämän asiakkaan siirtymisen palvelujärjestelmässä tulisi tapahtua helposti tarpeiden perusteella / ei saatavuuden perusteella.” (H 003)

”Sosiaalialalta puuttuu pääsääntöisesti portaittainen järjestelmä, jossa asiakas liikkuu palvelutarpeen mukaan. Sitä on, mutta systematiikka, ohjeistus, rahoitus tms. ontuu.” (H 19)

Palveluketjulla tarkoitetaan saman asiakkaan tiettyyn ongelmakokonaisuuteen kohdistuvaa ja organisaatorajat ylittävää palveluprosessien kokonaisuutta, jossa väestövastuulla yksiköllä on seurantavastuu. Palveluprosessit jakautuvat edelleen palvelutapahtumiksi eli palvelun tuottajan ja vastaanottajan välisiksi vuorovaikutustilanteiksi (Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakas- ja potilasasiakirjasanasto 2002). Palveluprosessin sisällä muodostuu saumoja prosessin edetessä vaiheesta toiseen. Parhaimmillaan saumat ovat ketjuja tai matalia portaita.

”Yli ammatillisten sektorirajojen menevien yhteistyötaitojen hallintaa ja tietojen vaihtoa. Yhteistyösuhteiden tulisi muodostaa katkeamaton osaajaverkostomalli, joka perustuu verkosto- ja tiimityöskentelyyn tehtävien ydinalueilla ja muulloin perinteiseen yhteistyöhön. Kommunikaation samankaltaisuus ja ammatillinen ymmärrettävyys alan eri professioiden välillä.” (H 008)

Pahimmillaan perus- ja erityispalveluiden selkeä erottaminen toisistaan saattaa johtaa korkeisiin askelmiin, hierarkkisuuteen, väliinpuotoamisiin ja mahdollisesti myös asiakasvalikoiteihin.

Palvelujen saatavuuteen ja järjestämiseen liittyvistä ongelmista huolimatta kunnissa, kuntayhtymissä, valtionhallinnossa, järjestöissä ja osaamiskeskuksissa työskentelevät VEP-kyselyyn vastaajat näkivät erityisosaamisen mahdollisuutena kehittää kuntalaisten hyvinvointia ja edistää yksikön profiloitumista.

”Osaamiskeskusten näkökulmasta tärkeintä on tunnistaa ajan ilmiöitä ja käydä vuoropuhelua kuntien kanssa erityisosaamisen tarpeista. Organisoida erityisosaamisen kehittämistä koulutuksen, tutkimuksen ja kehittämishankkeiden avulla. Organisoida palvelujärjestelmää, jolla kunnat voivat järjestää erityispalveluita.” (H 004)

”Paljonhan täällä kentällä tapahtuu; osaamiskeskuksia, e-konsultaatiohanke jne. → toivotaan vain, että sosiaaliala saa sisäiset ’eturistiriitansa’ ratkottua ja pääsee asiaan eli sosiaalialan työn vahvistamiseen ja kehittämiseen.” (H 001)

”Parempaa palvelua asiakkaille, kustannusten säästöä → mahdollisesti oikeaan aikaan ajoitetuilla väliintuloilla.” (H 23)

Kyselyn vastauksista vahvistui se, että sosiaalialan erityisosaamisen sijoittuminen ja paikka palvelujen kentässä on epäselvä. Yhtäältä todettiin, että kunnassa erityisosaamista voi olla sekä perus- että erityispalveluissa.

”On toisaalta hyvä asia, että sosiaalialalla on vain yksi taso – perustaso, ei voi sanoa, ettei kuulu meille.” (H 03)

”Sosiaalialan osaamiskeskuksen kannalta erityisosaamisen paikantaminen + turvaaminen on keskeinen kysymys. Missä määrin esim. kunnallista perussosiaalitoimintaa tekeville mahdollistuu oman erityisosaamisen vahvistaminen ja paikan ottaminen muiden ’erityisosaajien’ kentässä.” (H 001)

Toisaalta erityisosaaminen ymmärrettiin esimerkiksi erillisiksi erityisosaamisyksiköiksi, joissa erityiskoulutetut alan ammattilaiset työskentelevät.

”Peruspalvelutason (sosiaali-, terveys-, nuoriso- yms.) ylittävä osaaminen esim. a-klinikoilla, nuorisoasemilla, päihde- ja huumepestäkeillä tehtävä terapiatyö.” (H 09)

”Erityisosaamisyksiköt/-työryhmät, jossa erityiskoulutetut alan ammattilaiset työskentelevät esim. lastensuojelulaitokset, erikoistuneet perhehoitokodit jne., inestien hoitoryhmät, huumeystyköt jne.” (H 22)

Aino Arponen (2002, 7) toteaa, että perus- ja erityispalveluihin sisältyy sekä perus- (ydin-) että erityisosaamista. Yleisesti voidaan todeta sosiaalihuollon peruspalveluilla tarkoitettavan kuntien sosiaalitoimessa sosiaalilainsäädännön perusteella järjestettäviä palveluja, joiden tuottamisesta vastaa sosiaalitoimen henkilöstö. Sosiaalihuollon moninaisten tehtävien vuoksi esimerkiksi pienissä kunnissa, joissa on vähän henkilöstöä, harvojen henkilöiden vastuulle kasautuvat kaikki tehtävät ja niiden edellyttämä osaaminen, jolloin yhden työntekijän täytyy ”osata ratkoa kunnassa asiakkaiden erityistarpeet” (H 20).

Suuremmissa kunnissa tehtäviä voidaan jakaa eikä kaikkea tarvitse hallita itse. Erityisosaaminen karttuu tiedon ja kokemuksen kautta.

”Perussosiaalityön lisäksi tarvittava erityistä osaamista (syvempää) sosiaalitoimen eri tehtäväalueilla – lastensuojelu, päihdetyö, vammaistyö, vanhukset jne.” (H 18)

”Kunnan sosiaalityöhön erityisosaamista voi antaa/tuoda esim. päihdetyöhön erikoistuneet, perheiden ongelmiin perehtyneet tai esim. lastensuojelun erityisosaajat. Verkostossa toimiminen tuo monialaisuutta ja tietoa, mutta ei ole erityisosaamista sinällään.” (H 22)

Toimintaympäristön ja ihmisten palvelutarpeiden muuttuminen vaikuttavat siihen, että sosiaalitoimessa ratkaistavat asiat monimutkaistuvat ja niihin tarvitaan yhä enemmän erityisosaamista (Arponen 2002, 7). Monimuotoistuvan osaamisen tarpeisiin viittaa myös sosiaalityön selvityshankkeen seurantar ryhmän (1999, 15) esitys:

”Sosiaalityön kehittämisessä tulee huomioida laajasti ihmisten elämänhallinnan ongelmien uudet piirteet ja monien ilmiöiden vaikeutuminen. Tällöin tarvitaan mm. talousneuvonnan ja sosiaalityön yhteyksien parantamista, uutta otetta päihde- ja huumeongelmien hoitamiseen sekä uusia taitoja auttaa ihmisiä arjen ongelmien yli.”

Vastauksista ilmeni myös näkemyseroja siitä, kuka tai mikä ammattiryhmä toimii ja voi toimia erityisosaajana. Työskenneltäessä erityisryhmien parissa erityistä osaamista nähtiin karttuvan kaikille työyhteisössä työskenteleville ammattilaisista riippumatta. Toisaalta erityisosaajan kriteereiksi määriteltiin määrättyjen sosiaalityön erikoistumisalojen tai terapiamenetelmien hallitseminen.

”Sosiaalialan erityisosaamista on monissa eri toimipisteissä. Näkökulma tulee hankitun koulutuksen, saadun kokemuksen yhteisvaikutuksesta. Erityisosaamista voi olla eri ammattiryhmillä, ei vain sosiaalityöntekijöillä, vaan yhtä lailla päivähoitajalla jne. Erityisosaaminen ei siis keskity vain erityispalvelu-

pisteisiin. Esim. peruspalveluissa erityisosaaminen syntyy konkreettisten asiakastilanteiden kautta, esim. autistinen lapsi tulee päivähoitoon. Hänen hoitoonsa ja kasvatukseensa hankitaan tietoa, työstä saadaan kokemusta, syntyy taitoa. Mutta erityisosaamisen taito ei säily ellei saa ylläpidettyä kokemusta, riittävästi tapauksia tai riittävän usein.” (H 16)

”Sosiaalisektorilla esim. perheneuvolaan tai päihdehuoltoon erikoistuminen. Perustyöhön saadaan valmiudet sosiaalityön koulutuksessa ja jälkeen työssä oltuaan voi saada valmiudet erityisosaamiseen. Ko. aloilla se on erikoistumista yleensä eri terapiamenetelmiin.” (H 05)

Sosiaalialalla ei ole olemassa sairaanhoidon tyyppistä järjestelmää, jossa palvelut porrastetaan perus- ja erikoispalveluihin. Terveystieteiden järjestelmässä on etunsa ja haittansa. Toisaalta rakenne mahdollistaa palvelujen tarpeeseen pohjautuvan siirtymisen portaalta toiselle. Samalla se kuitenkin edellyttää eri tasojen määrällistä ja sisällöllistä laadukkuutta, koska kaikki toiminnot sekä perus- että erikoispalveluissa ovat osia kokonaisprosessista. Erillisten järjestelmien yhtenäistä laatua on vaikea ylläpitää, se on todettu useissa kunnissa ja sairaanhoitopiireissä. Sosiaalialalla olevat erityispalveluyksiköt toimivat erikoistuneina rajatulla osaamisen alueella. Etenkin järjestöjen tuottamat palvelut syntyvät usein täyttämään koettua erityisosaamisen aukkoa. Vammaisten asumispalvelut, työtoiminta ja kehitysvammaisten toimintakeskukset luetaan usein erityispalveluiksi. (Arponen 2002, 8.)

Sesse-työryhmä (Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997, 4) vertasi sosiaalihuollon erityisosaamista erikoissairaanhoidon. Se totesi, että asiakkaan tavanomaisiin palvelutarpeisiin saatetaan niiden laadun tai ongelmien syvyyden vuoksi tarvita erityistason tietämystä, joka edellyttää koulutukseen, pätevyYTEEN ja kokemukseen perustuvaa asiantuntemusta, johon tavanomainen sosiaalityön peruskoulutus ei riitä. Perustyöntekijä ei voi hallita kaikkia asioita vauvasta vaariin, mutta on tarpeellista, että yhden tai parin osa-alueen osalta tietämystä syvennetään. Myöhäismodernia edustavan yhteiskunta-ajattelun mukaan verkostojen ja osaajakanavien olemassaolo ovat ensiarvoisen tärkeitä asiakkaiden ohjaamisessa eteenpäin (vrt. palvelujen porrastaminen).

”Perustason palveluiden tuottamisen ja asiakkaiden tarvitsemien vaativampien palveluiden tuottamisen välillä tarvitaan hyvä yhteistyö ja hoitoonohjaus- ja palveluprosessi.” (H 12)

”Palvelujärjestelmän mietittäväksi tulee, miten painotetaan perussosiaalityö ja -palvelujen sekä erityisosaamisen suhdetta. Palvelut ja käsitteet edellyttävät myös uusia määrittelyjä. Samoin tulee mietittäväksi, miten ja millä työnjaolla erityisosaamista tuotetaan itse ja toisaalta hyödynnetään verkostoa. Todennäköisesti ovat ylikunnalliset ja seudulliset uudet ratkaisut asiakaspalveluissa. Palvelujärjestelmän tulee myös ratkaista, missä määrin ja millä keinoin turvataan sosiaalityön koulutus ja muu osallistuminen koulutukseen rahallisesti ja ajallisesti.” (H 007)

”Hoidon porrastusta: Ihmisen kokonaisuuden & yhteiskunnan kokonaisuuden huomioimista osana auttamisjärjestelmää, ongelmia ratkovaa ja aiheuttavaa systeemiä. Eri ammattialojen yhteistyötä ja palvelujen koordinoimista.” (H 02)

Myös VEP-toimijoiden ja osaamiskeskustyöntekijöiden vastauksissa korostui oman erityisen osaamisen ja näkökulman tuominen yhteistyöverkoston sekä mahdollisuus lisätä omaa osaamista vuorovaikutuksellisessa kanssakäymisessä.

”Tästä päästään yhteistyösuhteiden näkökulmaan. Peruspalveluissa erityisosaamisen säilyttämiseksi kannattaisi käyttää kahden tai useamman kunnan tehtävien hoitamisessa. Erityispalveluissa syntyy erityisosaamista esim. perheneuvolalla inestitutkimuksesta. Tällaisen tai muun harvemmin esiin tulevan erityisosaamisen asiakaskunnaksi tarvitaan suurempi alue esim. koko maakunta.” (H 16)

”Erikoistunutta tietotaitoa, kun se tarve tulee. Kaikkea ei kannata joka kunnassa ’räpeltää’, ei tule halvaksi eikä ole järkevää.” (H 19)

Yhteistyö nähtiin voimavarana, jonka kautta voidaan parantaa ja lisätä kunnallisia palveluja. Yhteistyön virittäminen, yhteistyötaitojen hallinta ja tietojen vaihdon mahdollistaminen määriteltiin osaamiskeskusten tehtäviksi.

”Yhteistyökentässä erityisosaaminen on sosiaalityön näkökulman tuomista asiakkaan tilanteeseen ja myös huolen pitämistä siitä, että tämä näkökulma tulee huomioiduksi. Yhteistyösuhteet sosiaalialan sisällä koostuvat erilaisista ketjuista erityisosaamista (+ perusosaamista). Toivottavaa olisi, että sosiaalialan keskinäinen yhteistyö toimisi rakenteiden ja sisältöjen tasolla!” (H 001)

”Verkostoa, joka avaa selkeästi uusia näkökulmia oman osaamisen jatkoksi.” (H 003)

”Yli ammatillisten sektorirajojen menevien yhteistyötaitojen hallintaa ja tietojen vaihtoa. Yhteistyösuhteiden tulisi muodostaa katkeamaton osajaverkostomalli, joka perustuu verkosto- ja tiimityöskentelyyn tehtävien ydinalueilla ja muulloin perinteiseen yhteistyöhön. Kommunikaation samankaltaisuus ja ammatillinen ymmärrettävyys alan eri professioiden välillä.” (H 008)

”Yhteistyösuhteissa se on sitä osaamista, jota (johon) muut eivät ole erikoistuneet. Yhteistyötilanteissa yritetään yhdistää jokaisen ammattikokemus on se sitten töissä peruspalveluissa tai erityisyksikössä.” (H 05)

Monitoimijuus mahdollistaa parhaimmillaan sen, että kukin toimija tuo asiakkaan tilanteeseen oman alansa asiantuntemuksen. Työntekijä ei ole yksin ratkaisemassa ongelmia, vaan vastuu jaetaan ja kukin tietää tehtävänsä. Kun työntekijällä on tieto monitoimijaverkostosta ja sen eri toimijoiden vastuualueista, on mahdollisuus vähentää esimerkiksi ”luukuttamista”. Työntekijälle verkostoituminen voi tarkoittaa oman asiantuntemuksen käytön laajentumista, ammatillisten rajojen uudelleenarviointia ja työstä oppimista. Monitoimijuus auttaa kaatamaan kunnan eri hallinnonalojen ja viranomaisten välisiä sektorirajoja. Verkostoitumiskehityksessä on siis kysymys siitä, että pyritään ottamaan ihmiset ja heidän elämäntilanteensa monipuolisemmin huomioon ja ottamaan myös palveluorganisaatioiden osaaminen kokonaisvaltaisemmin käyttöön. (Eronen ym. 1995, 77; Karjalainen 1996, 204.)

”Erityisosaamista tarvitaan enemmän kaikilla sosiaalialan sektoreilla, ei vain perinteisillä. Ehkä me tarvitaan parempaa verkostoitumista ja toistemme ammattitaidon hyödyntämistä konsultointi- ym. mielessä enemmän jatkossa, jolloin voitaisiin myös suoda kapeampaa erityisosaamista eri osaamiskeskusten

alaisuudessa. Suotaisiin toisillemme omien mieltymysten ja tarpeiden mukainen kehitys, jota sitten voitaisiin jakaa myös muille.” (H 002)

Esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijät näkivät vuorovaikutuksellisuuden ja luotamuksellisuuden asiakas- ja viranomaisyhteistyössä parantavan työtä ja sen tuloksellisuutta (Kääriäinen 2000, 16 – 17). Tutkimus sosiaali- ja terveydenhuollon väestövastuisen tai alueellisen toiminnan yhteyksistä työhön, yhteistyöhön ja ryhmätyön laatuun vahvistaa myönteistä näkemystä yhteistyöstä. Kun tarkastelu rajattiin sosiaalitoimea koskevaksi todettiin, että työtoverien antaman palautteen määrä ja tyytyväisyys esmiesten toimintaan lisääntyi sekä yhteistyön ilmapiiri parantui. (Elovainio ym. 1997, 93 – 94.)

Camilla Kovero ja Kirsti Launis (1999, 5) tarkastelevat asiantuntijuuden kehittymistä työterveyshuollon näkökulmasta. Heidän mukaansa työelämän haasteisiin ei voi vastata vain kehittämällä ja kouluttamalla yksittäisiä työntekijöitä tai ammattiryhmiä. Erilaisen osaamisen on liityttävä yhteen saumattomasti ja luotava jopa sellaisia uusia osaamisen alueita, joita aiempi toimintatapa ei synnyttänyt. Ajatuksellisesti näkemys heijastaa tulevaisuuden koulutus- ja työelämäkehitystä. Vertikaalisen ja erikoistuvan asiantunteumuksen ohella on tärkeää nähdä asiantuntijuuden horisontaalinen, ammattiryhmien rajoja rikkova ja ylittävä ulottuvuus. Jos ammatti- ja yksilökeskeisesti painottuva erikoistuminen tuottaa yhä syvällisempää tietoa ja yksityiskohtaisempia vastauksia samoina pysyviin kysymyksenasetteluihin, horisontaalinen asiantuntijuus puolestaan kyseenalaistaa ja uudistaa itse kysymyksenasetteluja. Rajanylitykset sekä hajauttavat että yhdistävät uudella tavoin organisaation asiantuntijuutta. Toisaalta yksittäinen asiantuntija joutuu työskentelemään aiemman reviiirin tai profession sijaan yhtä aikaa tai nopeasti vaihtuvassa rytmisissä useammassa konteksteissa ja erilaisissa rajanylitystilanteissa.

Myös Pentti Hakkarainen, Jouni Helenius ja Paul Jääskeläinen (1999, 30 – 31) ovat todenneet, että toimivassa moniammatillisuudessa on selkeä tarve ylittää olemassa olevat näkökulmat. He käyttävät käsitettä ”moniammatillinen ongelmanratkaisu” prosessista, jossa yhteinen ongelmanratkaisu edellyttää erilaisten ammatillisten näkökulmien välistä dialogia. Tämänäyttymisessä yhteistyössä ei riitä, että jokaisen ammatin edustaja pitäytyy tiukasti omassa roolissaan, vaan on pystyttävä tulkitsemaan toisten tekoja suhteessa kokonaisuuteen ja suhteuttamaan omansa niihin. Muutos osaamisen tarkasteluun perinteisessä mielessä on siinä, että oleellinen tieto onkin yhteyksissä ja kytkennöissä eikä pelkästään yksilöllisessä tiedossa.

Työryhmätyöskentely erilaisten asiantuntemusten yhdistämiseksi edellyttää joustavuutta toimia ympäristön tarpeiden mukaan. Vaatimus tuo mukanaan myös ristiriitoja, kilpailua, epävarmuutta ja valtataistelua. Erilaisten työntekijöiden ja työkuultuurien taivuttaminen yhteiseen työhön saattaa olla vaikeaa. Työn tavoitteiden erilaisuus sekä huoli oman työorientaation ja aseman säilymisestä voivat kaventaa aidon yhteistyön esimerkiksi tehtävien tarkaksi jakamiseksi ja reviiirin puolustamiseksi. (Elovainio ym. 1997, 9.)

Vahvaksi muotoutunut ammatti-identiteetti demokraattista päätöksentekojärjestelmää, hyviä vaikutusmahdollisuuksia ja autonomiaa kunnioittavassa työyhteisössä edistää moniammatillisen yhteistyön onnistumista (vrt. Elovainio ym. 1997, 36 – 37). Myös kunnan pienuus on todettu yhdeksi yhteistyötä helpottavaksi tekijäksi. Pienissä kunnissa organisaatiot ovat kevyitä, työntekijät tuntevat toisensa ja asiakkaat tunnetaan muiden-

kin yhteyksien kautta. Työntekijätasolla yhteistyötä helpottavat yhteistyöhalukkuus, keskinäinen arvostus, aktiivisuus ja halu löytää yhdessä uusia keinoja asiakkaan auttamiseksi. Organisointiin liittyvistä tekijöistä aikaisemmat yhteistyökokemukset lisäävät ja parantavat jatkotyöskentelyä. Tärkeitä ovat myös yhteistyön säännöllisyys, systemaattisuus ja vastuuhenkilöistä sopiminen. (Eronen ym. 1995, 84.)

X KANSALAISEN TARVE ERITYISOSAAMISEN LÄHTÖKOHTANA

Sosiaalialan työn tarkoituksena on varmistaa, että ne asiat, jotka ovat elämälle välttämättömiä, voivat toteutua ja ihminen voi kokea sosiaalista turvallisuutta (Aho 1999, 319). Hyvinvointisopimuksen ideologisen perustana on, että kansalaiset ovat hyvinvoinnin vajeisiin liittyvine tarpeineen yhdenvertaisia. Asiakkaan kuulumisen esimerkiksi vamman tai sairauden perusteella harvinaiseen ryhmään tai hänen avuntarpeensa haastavuus ja moniulotteisuus ei saa olla esteenä avun saamiselle.

Kansalaisten aktiivista osallisuutta on tuettu myös säädöstasoisesti. Laki asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000) painottaa asiakaslähtöisyyttä ja asiakassuhteen luottamuksellisuutta sekä asiakkaan oikeutta hyvään kohteluun. Lakiin on kirjattu ne eettiset periaatteet, joiden tulisi muutoinkin hallita sosiaalialan työtä, mutta joiden juridinen muoto ei ole niiden toteuttamiselle ainakaan haitaksi. Asiakasta on lain mukaan kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata ja että hänen vakaumustaan, itsemääräämisoikeuttaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan (4 § ja 8 §). Hänelle on selvitettävä ymmärrettävästi hänen oikeutensa, velvollisuutensa ja erilaiset toimenpidevaihtoehdot seuraamuksineen (5 §). Asiakkaalla on oikeus odottaa sosiaalihuollon palveluilta suunnitelmallisuutta (7 §) ja hänen on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen (8 §). Myös hallitusohjelmassa edellytetään asiakkaan palveluideologiasta, että ”sosiaali- ja terveystieteiden yhdenvertaisen toteutumisen seuraamiseksi tulee luoda toimiva kriteeri- ja laatumittaristo, jossa asiakaslähtöisyys on yksi johtava periaate” (Pääministeri Paavo Lipposen II hallitusohjelma 1999).

”Asiakkaat / kuntalaiset / avun tarvitsijat tulevat autetuiksi. Kuntalaisten tarpeet esille tuovaa arvioivaa → sosiaaliset vaikutukset, toimenpiteiden vaikutukset. Voi luottaa siihen, että asiat hoituvat ammattitaidolla ettei tarvitse palata muuta.” (H 02)

Julkaisussa Sosiaaliturvan suunta 2002 asetetaan tavoitteeksi, että palvelujen laatu ja asiakaskeskeisyys nousevat kaikissa kunnissa keskeiseen asemaan kustannustehokkuuden lisäksi. Sosiaali- ja terveydenhuollon tietoteknologian hyödyntämistä koskevassa raportissa (1998, 20) todetaan, että saumattomien palveluketjujen tavoitteena on koota palvelut asiakkaan tarpeista lähtien tekemällä organisaatorajat asiakkaalle näkymättömiksi ja mahdollistaa asiakkaan osallistuminen ja aktiivinen vaikuttaminen palveluketjuun. Asiakas olisi siis palvelujen keskipisteessä eikä hänen tarvitsisi tietää, mihin hallintoon tai organisaatioon häntä palvelevat henkilöt kuuluvat.

Perustuslaissa (731/2000) oikeus sosiaaliturvaan luetaan yhdeksi perusoikeudeksi (19 §). Sen mukaan jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Lailla taa-

taan jokaiselle oikeus perustoimeentulon turvaan työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella. Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveystalvet. Miten perustuslakia toteutetaan, saako jokainen kansalainen hänelle kuuluvat riittävät talvet?

”Tulisi varmistua siitä, ettei jää ihmisen mentävää aukkoa palvelujärjestelmään eli kattava osajien verkosto → järjestelmän toimivuus varmistettava kansalaisnäkökulmasta.” (H 02)

Palvelujen riittävyys on suhteessa kansalaisen tarpeisiin. Sosiaalialan työn lähtökohtana on ihmisen elämäntilanteen ja tarpeiden selvittäminen. Ihminen nähdään toimivana ja toimintakykyisenä kansalaisena, jonka omia voimavaroja pyritään tukemaan. Sosiaalialan keskeisimpiä tehtäviä ovat kansalaisten hyvinvointivajeisiin liittyvien perustarpeiden tyydyttäminen, resurssien ja arjen sujuvuuden sekä ympäristön toimivuuden turvaaminen, ihmisen verkostoitumisen tukeminen, ihmisoikeuksien toteutumisen varmistaminen, syrjäytymismekanismien ehkäiseminen ja katkaiseminen sekä toimintakyvyn ja osallisuuden edistäminen (Aho 1999, 319 – 327).

Nykykehitystä kuvastaa alueellinen ja väestöryhmittäinen polarisaatio. Hyvinvoinnin erot kasvavat ryhmien välillä. Menettäjiä ovat ihmiset, joiden elämäntilanteeseen liittyy syrjäytymisen leima, kuten pitkäaikaistyöttömyys, mielenterveys- tai päihdeongelma. Riski hyvinvoinnin heikkenemisestä kasvaa, kun samoille ihmisille kasautuu erilaisia yhteiskunnallisia uhkatekijöitä. Syrjäytymiseen liittyy myös toimeentulon ja köyhyyden ongelmat. (Eronen ym. 2001; Eronen ym. 2002.)

”Ehkä kuntajohdon tavoitteet täytyy tulla enemmän asiakaslähtöisiksi. Erityisosaamisen tuottaminen ei ole aina niin halpaa, joten ymmärrystä tälle saralle tarvitaan. Lisäksi joka paikassa perustalvet eivät ole tasolla, millä niiden pitäisi olla, joten kädenvääntäminen voi olla työlästä.” (H10)

Sosiaalityöntekijät nimesivät 1990-luvun puolivälissä auttamisen suhteen ongelmallisimmiksi ryhmiksi ylivelkaantuneet ja konkurssin tehneet, rikoksiin syyllystyneet (vankilasta vapautuvat ja nuoret rikoksenteikijät) sekä työttömät, päihdeongelmaiset ja moniongelmaiset perheet. Näihin ryhmiin kuuluvia asiakkaita sosiaalityöntekijät arvioivat autetun vain harvoin tai ei lainkaan. (Kemppainen ym. 1998, 64.) Vuoden 2002 sosiaalibarometrissa palvelujärjestelmän tarjonnan osalta heikommassa asemassa oleviksi erityisryhmiksi määriteltiin edelleen päihdeongelmaiset ja pitkittyneesti työttömänä olevat sekä lisäksi asunnottomat ja lastensuojelun tukitoimenpiteitä tarvitsevat. Yksittäisenä huolenaiheena vuosien 2001 ja 2002 sosiaalibarometreissa korostui huumeekysymys, joka koski niin kaupunkeja kuin maaseutuakin. Näyttää siltä, että huumeet ovat ongelma, johon tarttumiseen hyvinvointipalvelujärjestelmä ei ole löytänyt keinoja. Keinottomuus näkyy korjaavien toimenpiteiden puuttumisena ja tehottomuutena sekä ehkäisevän huumeiden välineiden täsmentymättömyytenä. (Eronen ym. 2001; Eronen ym. 2002.)

Järjestöjen rooli erityisryhmien hyvinvoinnin edistämässä on tärkeä. Järjestöt ovat syntyneet vastauksena yhteiskunnan eri kehitysvaiheissa ilmenneisiin ongelmiin, eri ihmisryhmien hyvinvoinnin pulmiin ja heidän äänensä kuuluville saamiseen. Sosiaalibarometri 2002:ssa (Eronen ym. 2002, 86 – 87) järjestöjen asemaa arvioidaan 96 valtakunnallisen sosiaali- ja terveysjärjestön näkemysten perusteella. Järjestöjen näkemykset eri väestöryhmien hyvinvoinnista ovat julkisten palveluntuottajien näkemyksiä kriittisemmät. Erityisesti lasten, nuorten, vanhusten, yhden huoltajan perheiden, pitkäaikais-

sairaiden, vaikeasti vammaisten, mielenterveys- ja päihdeongelmaisten sekä maahan muuttaneiden tilanne nähdään heikompana, kuin mitä julkiset palveluntuottajat arvioivat.

Myös kyselyn vastauksissa painotettiin erityisryhmien tarpeita ja niihin vastaamista sosiaalialan erityisosaamista määritettäessä.

”Erityistietojen ja -taitojen hallittu kokonaisuus ’normaaliväestön’ ja erityisryhmien muodostamassa kokonaisuudessa.” (H 17)

”Vammaisuuden (tai jonkin muun asian) aiheuttaman rajoituksen huomioon ottaminen lainsäädäntöä ja muita toimintaedellytyksiä kehitettäessä. Samoin vaikutusten seuranta ja niistä tiedottaminen (= ymmärtämisen lisääminen).” (H 07)

Vastauksissa kysymykseen: ”Mitä mielestäsi sosiaalialan erityisosaaminen on oman työsi näkökulmasta?” korostui tarpeiden vaativuus sosiaalialan erityisosaamisen lähtökohtana.

”Erityisosaaminen on osaamista, jota tarvitaan sosiaalityössä erityisen vaativien ongelmien ratkaisemisessa / asiakkaan auttamisessa. Erityisosaamisesta puhutaan silloin, kun erityisosaaja on saanut erityisalaan koulutusta ja on työkokemusta. Sosiaalihuollon peruspalveluiden sisällä voi olla erityisosaamista.” (H 22)

”Erityisosaaminen on sitä ammatillista osaamista, joka syvenee ja täsmentyy tietyn asiakasryhmän tarpeiden vastaamiseen kehittyneinä metodisina osaamisratkaisuin ja syvänä ymmärryksenä sekä yhteiskunnallisena vaikuttamisena.” (H 13)

Erityisryhmät, järjestöt ja erityisosaamisen valtakunnallisuus olivat taustalla, kun VEP-hankkeen johtoryhmän alaisuuteen perustettiin valtakunnallisia erityispalveluja ja -osaamista koskeva jaos. Sen tehtävänä oli:

1. Selvittää yhteistyössä alueellisten johtoryhmien kanssa, mitkä sosiaalihuollon erityisosaamista vaativat palvelut edellyttävät laajaa, valtakunnallista väestöpohjaa.
2. Tehdä arvio sosiaalihuollon valtakunnallisen erityisosaamisen ja erityispalveluiden kehittämistarpeista.
3. Selvittää erityisesti kansalaisjärjestöjen tehtäviä valtakunnallisen erityisosaamisen tuottamisessa ja tuotekehittelyssä sekä selvittää siihen liittyvää rahoitusta.
4. Kehittää hankkeita sosiaalihuollon valtakunnallisen erityisosaamisen verkottumiseksi kuntien, kuntayhtymien, yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kanssa.
5. Välittää tietoa ja kokemusta sosiaalihuollon valtakunnallista erityisosaamista koskevista hyvistä toiminta- ja yhteistyömalleista. (Arrhenius ym. 2000, 4; Pakkanen 2000, 1.)

Valtakunnalliset järjestöt ja säätiöt sosiaalihuollon valtakunnallisten erityispalvelujen ja erityisosaamisen tuottajina -selvityksen (Arrhenius ym. 2000) tehtävänä oli nostaa esille muun muassa järjestöjen erityinen osaaminen ja panos erityisryhmien palvelujen tuottamisessa ja kehittämisessä. Sosiaalihuollon valtakunnallisilla erityispalveluilla ja erityisosaamisella selvityksessä tarkoitetaan erityistä toimintaa,

- jota lähestytään sosiaalihuollon erityisten ryhmien tarvitsemien palvelujen kautta
- jotka on suunnattu pienille erityisryhmille

- jonka tuottaminen edellyttää erityisosaamista
- ja jossa osaamisen ja palvelun ylläpitäminen tai kehittäminen vaatii valtakunnallista otetta.

Selvityksessä (mt. 2000, 7) tarkennettiin erityisryhmien määrittelyä, mutta todettiin käsitteiden edelleenkin edellyttävän sekä teoreettista analyysia että käytännöllisiä täsmennyksiä. Lastensuojelun, vammaishuollon ja päihdehuollon asiakkaiden erityistarpeiden kautta erityisenä korostuivat monivammaiset, moniongelmaiset ja monia diagnooseja omaavat asiakkaat, monen järjestelmän välissä olevat (väliin putoamassa olevat) asiakkaat, harvinaisen diagnoosin omaavat asiakkaat sekä vähemmistöihin kuuluvat (kulttuuriset, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt) asiakkaat.

Myös VEP-osallistujien ja osaamiskeskustyöntekijöiden erityisosaamista koskevista vastauksista on löydettävissä työryhmän kirjaamat määrittelyperusteet.

”Sen ymmärtämistä, millaisia rajoituksia (erilainen) vammaisuus ihmiselle aiheuttaa ja millaisia kompensatiokeinoja (palvelut + tukitoimet) on käytettävissä mahdollisimman suuren autonomian saavuttamiseksi.” (H 07)

”Osittain erityisryhmiin suunnattua toimintaa. Usein hyvin kapea-alaista toimintaa kuten esim. tulkkipalvelut. Joskus hyvin ammattimaista toimintaa → ei voi aina sanoa pienten kuntien osalta.” (H 21)

”Yleisen ammatillisen ja tieteellisen koulutuksen ylimenevää sosiaalialan metodologista osaamista ja työmenetelmien hallintaa sekä ilmenevyydeltään rajattujen erityisryhmien problematiikan diagnoosi ja hoitotaitojen soveltamiskyvyn omaamista.” (H 17)

”Erilaisten, vaativien asiakkaiden tarpeiden ja asioiden hoito, kun perustason tiedot, aika, valmiudet, voimavarat (henkilöstö) ei riitä.” (H 19).

Selvitys (Arrhenius 2000, 5 – 8) rakentui sosiaali- ja terveysjärjestöille suunnattujen kyselyjen varaan. Kyselylomakkeen palautti 16 vammaisjärjestöä, seitsemän päihdehuollon järjestöä, 11 lastensuojelujärjestöä sekä seitsemän muuta järjestöä. Lähes kaikissa järjestöissä koulutus-, ohjaus-, neuvonta-, konsultaatio- ja työnohjauspalvelut ovat hyvin keskeisiä tehtäväalueita. Lastensuojelujärjestöjen toiminnassa korostuvat perheille kohdennetut, huostaanottoa ja elämäntilanteiden vaikeutumista ehkäisevät tuki- ja kriisiapupalvelut sekä perhekuntoutus. Selvityksessä (mt., 45) hämmästeltiin sitä, miksi pakolaisten ja maahanmuuttajien tarpeet eivät juuri nouse esiin vastauksissa, vaikka kysyntää on esimerkiksi kulttuuristen kysymysten tuntemukseen, tulkkaukseen, asiakasneuvontaan ja konsultaatioon liittyvistä palveluista.

Vammaisjärjestöjen tarjoamat valtakunnalliset erityispalvelut näyttäisivät keskittyvän vammaryhmäkohtaiseen kuntoutukseen, sopeutumisvalmennukseen, asumiseen ja työntekoon, tulkkaukseen sekä apuvälineisiin ja uuteen teknologiaan. Valtakunnallista erityisosaamista tuotetaan ja välitetään järjestöjen ylläpitämässä resurssikeskuksissa. Selvityksessä (mt., 66) todetaan selvimmät puutteet viittomakielisen mielenterveys- ja päihdepalvelujen tuottamisessa.

Päihdehuollon valtakunnalliset erityispalvelut muotoutuvat avohuollon erilaisten tukipalvelujen, laitoshoidon, kuntoutuksen sekä valtakunnallisen päihdeasiamiestoiminnan

ympäri. Järjestöt toteavat vammaisten, psyykkisesti oirehtivien huumeidenkäyttäjien, HIV-positiivisten narkomaanien, naisten ja moniongelmaisten perheiden päihdepalveluissa olevan puutteita (mt., 80).

Järjestöillä on mahdollisuus hankkia, ylläpitää ja välittää tietoa kapeistakin kysymyksistä, kuten HIV-tartunnan saaneiden, kidutettujen, transseksuaalien ja rikosten uhrien kysymyksistä. Järjestö voi myös olla ainut taho Suomessa, josta löytyy viimeisintä tietoa ja osaamista tietystä erityiskysymyksestä. Järjestön luomat osaamisen rakenteet voivat tukea ja vahvistaa kunnallista palvelujärjestelmää. Järjestöjen erityisiksi vahvuusiksi selvityksessä (Arrhenius ym. 2000, 9.) todetaan jäsenistön etujen ajaminen, nopea ja joustava reagointimahdollisuus kentän havaitsemiin ongelmiin ja uusiin tarpeisiin sekä kiinteä yhteys kenttään. Lisäksi myönteisiksi piirteiksi mainitaan, että järjestöt pystyvät toiminnassaan rikkomaan ammatillisia, kunnallisia ja sektorikohtaisia rajoja, yhdistävät vertais- ja maallikkoapua ammatilliseen osaamiseen, kokoavat valtakunnallisesti yleistettävää tietoa sekä tuottavat arkea lähellä olevaa tietoa asiakkaille ja kansalaisille. Näiden kiistattomien hyötyjen vastakohtana on tosiasia, että myös järjestöt ovat alueellisesti epätasaisesti edustettuina. Pienen lappilaisen kunnan kuurosokean asukkaan muuttaminen Hämeenlinnassa sijaitsevaan Suomen ainoaan viittomakieliseen työkeskukseen Sampolaan ei välttämättä ole ihmiselle itselleen paras ratkaisu (vrt. Mustakangas-Mäkelä 2002). Jollekin se sopii ja toiselle ei. Mitä harvinaisemmasta tarpeesta on kysymys, sitä rajatummat valinnanmahdollisuudet palvelujärjestelmä tarjoaa.

Järjestöissä on paljon erityisosaamista – puutetta on siitä, miten osaamiseen kiinnitetään tutkimus ja vahvistetaan tiedon kertymistä erityisongelmien hoitamisessa (Arrhenius ym. 2000, 14). Konkreettisen toiminnan ohella tiedon tuottaminen ja sen välittäminen toimintaympäristöön mahdollistaa kansalaisten osallisuuden ja vaikuttamisen. Järjestöjen erityisosaaminen on voimavara, jota tarvitaan kansalaisten sosiaalisten oikeuksien ja asuinpaikasta riippumattomien palvelujen turvaamiseksi. Joidenkin harvinaisten toimintojen kohdalla saattaa olla tarkoituksenmukaisinta keskittää palvelut valtakunnallisesti (Sosiaalialan osaamiskeskukset 2001b).

Lasten ja nuorten valtakunnallista palvelutuotantoa pohdittiin selvityksessä Valtion koulukodit valtakunnallisten erityispalvelujen ja erityisosaamisen tuottajina (Pakkanen & Heino 2000). Sen mukaan koulukotipaikkojen kysyntä on viime vuosina kasvanut samalla, kun lasten ja nuorten ongelmat ovat muuttuneet yhä vaikeammiksi ja monimutkaisemmiksi. Olemassa olevat koulukodit⁵ ovat toimineet täydellä kapasiteetilla. Selvityksen mukaan koulukodeilla on psykososiaalisesti oireilevien lasten ja nuorten hoidosta asiantuntemusta, jonka pohjalta ne voisivat kehittyä valtakunnallisiksi ja seudullisiksi osaamiskeskuksiksi. Koulukotien erityisasiantuntemuksen kohteiksi esitetään muun muassa lasten ja nuorten päihde- ja huumeongelmien sekä väkivaltaisten nuorten hoito, oppimisvaikeuksista kärsivien nuorten opetus- ja kuntoutusmenetelmien ja nuorten rikollisuutta ehkäisevien toimien kehittäminen, syrjäytymisvaarassa olevien, opintonsa keskeyttävien, yli 16-vuotiaiden nuorten ammatillisen koulutuksen tukeminen sekä asiakaslähtöisyyden ja pakkohoidon yhtenäisyyttä vahvistavat kehittämistoimet (mt., 24 – 25).

⁵ Vuoden 1999 lopussa seitsemän koulukotia.

XI TYÖNTEKIJÄ ERITYISOSAAMISEN ILMENTYMÄNÄ

Työelämässä yleis- ja erityisosaamisen korostaminen vaihtelee. Se, että yhdeltä työntekijältä edellytetään sekä kokonaisvaltaista että erikoistunutta osaamista, osoittaa pyrkimystä tehokkuuden maksimointiin. Sosiaalialalla tätä vaatavuutta perustellaan usein kuntien vähäisillä työntekijäresursseilla. Yhden työntekijän on hallittava oman laajan horisontaalisen ja vertikaalisen kokonaisosaamisensa (perus-/ydin-) lisäksi vähintään yksi osa-alue erityisen hyvin (ks. Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997). Kyselyn vastauksissa sosiaalialan ydinosaamisen (ydinkvalifikaatiot) sekä erityistietojen ja -taitojen määrittely nähtiin tärkeäksi.

”Erityisosaaminen on palvelujärjestelmässä kykyä irrottaa ja liittää - kykyä nähdä erityisalan erityiskysymykset ja kyky nähdä palvelukokonaisuuden kannalta oma syvin ydinosaaminen. Ydinosaamisen jäsentyminen on tarpeen. Ei ole ollenkaan samantekevää, miten ydinosaaminen omataan ja tietoisesti ja tavoitteellisesti kiinnitetään kehittymisen ja kouluttautumisen prosesseihin.” (H 13)

”Vaikka mitään täysin yksiselitteistä erityisosaamisen käsitettä ei pystyttäisi määrittämään, on tärkeää että tiedetään mitä peruspalveluissa on perus- ja erityisosaaminen, mitä se on erityispalveluissa. Mitä edellytyksiä pitää olla, että saa sanoa itsellään olevan erityisosaamista. Tämä on tärkeää, jotta voidaan myydä tai vaihtaa asiantuntemusta esim. kuntien ym. välillä.” (H 16)

Ammattitaito muodostuu sekä yleis- että perus-(ydin-)osaamisesta. Yleisosaaminen voidaan määritellä eri ammateissa sovellettavana tai erilaisissa tehtävissä tarvittavana universaalina osaamisen muotona. Tällaisia voisivat olla esimerkiksi vuorovaikutus- ja tiedonhankintataidot, projektityö- ja kansainvälisyysosaaminen sekä oman persoonan käyttöön ja vastuunottoon liittyvä osaaminen (ks. Metsämuuronen 2000, 156).

Mirja Satka (1997, 18 – 23) erittelee sosiaalityön keskeisiksi (ydin-)osaamisen alueiksi henkilökohtaisen ja sisällöllisen asiantuntijuuden. Henkilökohtainen asiantuntijuus käsittää oppimiseen, kehittämiseen, teorian ja käytännön ymmärtämiseen sekä tulevaisuustiedon hyödyntämiseen liittyvät valmiudet. Sosiaalityön sisällöllisen asiantuntijuuden alueina korostuvat tutkimus, asiakastyö, yhteistyö, opetus, johtaminen, hallinnolliset työt sekä arviointi- ja vaikuttamistyö. Kari Salonen (2001, 33) tiivistää osaamisvaatteen muuttuvista työ- ja toimintaympäristöistä sekä työhön kytkeytyvistä henkilökohtaisista laatuvaatimuksista nouseviksi.

Koulutuksen rooli on osaamista määriteltäessä keskeinen. Esimerkiksi Kanadassa sosiaalityön koulutuksellisen perus-/ydinosaamisen (generalistic practice) sisällöksi määritellään ongelmanratkaisuprosessin ja vuorovaikutustaitojen hallitseminen, ympäristön ja yksilön välisten suhteiden ymmärtäminen sekä sosiaalityön auttamiseen ja kontrolliin liittyvän yhteiskunnallisen tehtävän paikantaminen. Sosiaalityön erityisosaamisen (specialized practice) nähdään muodostuvan erikoistavasta koulutuksesta ja työkokemuksesta. Yksilöllistä erityisosaamista voidaan eritellä lisäksi työntekijän menetelmä- tai sektoriasiantuntemuksen, yksilöihin, ryhmiin tai yhteisöihin liittyvän osaamisen tai myös ammatillisen aseman perusteella. (Heinonen & Spearman 2000, 3 – 7.)

Erityisosaamisen osoittamisessa määrittäjä on merkittävässä roolissa. Viimesijaisena arvioijana toimii asiakas, mutta myös koulutukselliset, kokemukselliset, organisatoriset ja tehtäväkohtaiset kriteeristöt ovat mahdollisia. Jan Fook ym. (2000⁶) ovat erottaneet erityisosaamista osoittavat piirteet ja ulottuvuudet⁷ työn sisältöä ja työprosessia koskeviksi tiedoiksi, taidoiksi, arvoiksi, kontekstuaalisuudeksi, refleksiivisyydeksi, monipuolisuudeksi, joustavuudeksi ja luovuudeksi, teoreettisuudeksi, orientaatiopohjaksi ja ammatillisuudeksi. Ulottuvuudet ovat yleisiä ja kaipaavat toimintaympäristöihin kiinnittyviä tarkennuksia.

Työkokemuksen ajatellaan yleensä syventävän osaamista ja asiantuntijuutta. Sosiaalialan työssä korostuvat vuorovaikutuksellisuus, yhteiskunnallisten rakenteiden ja palvelujärjestelmän hahmottamiseen ja suhteiden analysointiin liittyvät vaatimukset. Parhaimmillaan työ- ja elämäkokemus vahvistavat näitä kvalifikaatioita.

”Erityisosaaminen vaatii taitoja, jotka tulevat sekä koulutuksen että käytännön työn kautta. Eri alat vaativat omat erityisosaamisensa ja silloin tarvitaan sekä perus-, jatko- että täydennyskoulutusta. Erityisesti tietysti jatko- ja täydennyskoulutuksen puolella pitää panostaa eri sektoreiden erityisiin osaamisiin.” (H 002)

Osaamisen tason esiin nostaminen ja näkyväksi tekeminen organisaation, tehtävien ja tehtävänimikkeiden kautta toimii myös viestinä sekä sosiaalialan sisällä että alan ulkopuolella. Imagoon liittyvän sanoman lisäksi se paikantaa ammatillisen työn ja palvelupisteen kansalaisille ja yhteistyökumppaneille.

”Nostaa yksikön imagoa, kun on osaavat tekijät.” (H 23)

”Ett mångsidigt specialkunnande ökar hela yrkeskårens och servicesystemets profil. Ökar trovärdigheten hos andra yrkesgrupper vilket leder till att ens tjänster används → allmän kompetenslyft för hela yrkeskåren.” (H 005)

Nykyisin myös työntekijöiden palkkaperusteita arvioidaan työn vaativuuden kautta. Tehtävien vaativuutta arvioitaessa huomioidaan:

- osaaminen, jota ilmentävät tietojen ja taitojen taso sekä harkinnan määrä
- työn vaikutus ja vastuu, joissa tarkastellaan vaikutusten laajuutta ja pysyvyyttä sekä vaikutuksia toimintaedellytyksiin
- yhteistyötaidot sisältönään vuorovaikutuksellisuuden ja ihmissuhdevaatimusten määrä
- työolosuhteet, joita kuvaavat henkisten ja fyysisten rasitustekijöiden määrä. (Tehtävien vaativuuden arviointi... 2001.)

Sosiaalialan palkkauksen määräytymisperusteiden muuttuminen ei toistaiseksi ole merkittävästi näkynyt alan ansiokehityksessä. Yksi keskeinen vaikuttava tekijä näyttää edelleen olevan sosiaalialan naisvaltaisuus samoin kuin se, että taloudellista kilpailukykyä painotettaessa yhteiskuntarauhaa ja hyvinvointia edistävät sosiaalialan tehtävät jäävät helposti huomiotta. Esimerkiksi Mikko Mäntysaari (2002) toteaa sosiaalityöntekijöiden palkkatason olevan kansallinen häpeä ja hätätilan aihe. Hänen mukaansa sosiaalityöntekijäpulan perusongelma on sosiaalityöntekijöiden palkkatason ja tehtävien vaativuuden välisessä ristiriidassa. Sosiaalityössä turhaudutaan kiireen, liiallisen työmäärän ja puut-

⁶ Fook, J. & Ryan, M. & Hawkins, L. 2000: Professional Expertise: Practice, theory and education for working in uncertainty. London.

⁷ Features of the dimensions of the expert stage: 1. knowledge (substantive) 2. knowledge (procedural) 3. skills 4. values 5. contextuality 6. reflexivity 7. breadth of vision 8. flexibility & creativity 9. use of theory 10. approach 11. perspective of profession.

teellisten yhteistyösuhteiden ohella heikosta palkkauksesta ja vähäisestä sosiaalityön arvostuksesta. Keväällä 2002 sosiaali- ja terveysministeriö nimesi sosiaalityön neuvottelukunnan, jonka yhtenä tehtävänä on pyrkiä vaikuttamaan sosiaalityön aseman ja arvostuksen parantamiseen. (Ks. Sosiaalityön selvityshankkeen seurantatyöryhmän muistio 1999, 17; Kääriäinen 2000, 12; Saikku & Kaasalainen 2001, 24.)

”Jo nyt erityisosaamista omaavat työntekijät on nostettava esiin ja osaamiselle annettava sille kuuluva arvo.” (006)

Vuoden 1999 lopulla sosiaali- ja terveydenhuollossa työskenteli runsaat 290 000 henkilöä, joista 80 – 85 % julkisella sektorilla. Julkisten palvelujen työvoimasta noin puolet eli vajaa 100 000 henkilöä työskentelee sosiaalialan tehtävissä. Työntekijä on sosiaalialan osaamisen ilmentymä. Hänen tietonsa, taitonsa ja kokemuksensa muuntuvat vuorovaikutusprosessissa kansalaisen palveluksi, on sen muoto sitten yksilö-, yhteisö- tai yhteiskuntatasoista, ehkäisevää tai korjaavaa, suoraa tai epäsuoraa. Työntekijä antaa sosiaalialan työlle kasvot, hän viestittää yhteiskuntamoraalista, etiikasta, laista, tasa-arvosta, oikeudenmukaisuudesta ja ihmisarvosta.

Huhtikuussa 2000 sosiaali- ja terveysministeriö asetti sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakoitintoimikunnan (2001), jonka tehtävänä oli laatia ennuste alojen työvoimatarpeesta keskeisten ammattien osalta ja arvioida ammatillisen koulutuksen mitoitusta vuosiksi 2001 – 2010 sekä tehdä ehdotus työvoima- ja koulutustarpeen seuranta- ja ennakoitintjärjestelmäksi. Toimikunnan tehtävä koski siis erittäin laajaa julkisten palvelujen kenttää. Se arvioi, että sosiaali- ja terveyspalveluiden kasvavaan tarpeeseen tarvitaan 12 000 työntekijää lisää vuoteen 2010 mennessä. Ehdotus merkitsee vuosittain 640 – 1 140 aloituspaikan lisäystä vuosien 1999 – 2000 alan ammatillisen peruskoulutuksen aloituspaikkojen keskiarvoon verrattuna. Kysymyksessä ovat siis sekä sosiaali- että terveydenhuollon ammattiin tähtäävät tutkinnot. Kun kokonaisuudesta eritellään korkeakoulu- ja yliopistotasoinen sosiaalialan koulutus, niin lisäykseksi saadaan 76 – 286 aloituspaikkaa. Sosiaalialan ammattikorkeakoulutukseen (sosionomitutkinto) tarvitaan ehdotuksen mukaisesti 36 – 186 lisäpaikkaa ja yliopistolliseen sosiaalityön koulutukseen 40 – 100 paikkaa.

Toimikunnan kuulemat asiantuntijat ja lausunnonantajat ennakoivat sosiaalialalla erityisesti lähihoitajien, sosionomien (AMK) ja sosiaalityöntekijöiden lisääntyvää tarvetta. Lähihoitajien tarpeen nähtiin lisääntyvän erityisesti vanhusten avohuollossa. Sosionomien (AMK) lisätarvetta perusteltiin muun muassa sosiaalityöntekijöiden ja sosionomien välisen työnjaon kehittämällä, vanhusten avohuollon, lastensuojelun ja päihdehuollon palvelutarpeiden kasvulla ja työmuotojen kehittymisellä. Sosiaalityöntekijöiden tarvetta argumentoitiin neuvonnan ja ohjauksen tarpeilla, vaikeiden lastensuojelun toimien (esim. huostaanotto), vaativien päihdehuollon palveluiden ja syrjäytymiskehityksen kasvulla sekä kuntiin tulevilla uusilla tehtävillä. (Sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakoitintoimikunnan mietintö 2001.)

Sosiaali- ja terveysministeriö käynnisti 1.3.2001 kolmivuotisen sosiaalihuollon tehtävä- ja ammattirakenteen kehittämishankkeen (STEAM), jossa kehittämistyön pääpainona on erityisesti sosionomi (AMK):n (myös aiemmat sosiaalialan opistoasteen tutkinnot) ja sosiaalityöntekijöiden tehtävät sekä työparitoiminnan tarpeen, laajuuden ja sisällön selvittäminen. Sosionomi (AMK):n ja aiempien sosiaalialan opistotutkintojen suorittaneiden työntekijöiden tehtäviä tarkastellaan myös suhteessa lähihoitajiin eli toisen asteen tutkinnon sekä aiempien sosiaalialan kouluasteen tutkinnon suorittaneisiin työntekijöi-

hin. Lisäksi tavoitteeksi asetettiin sosiaalihuollon kelpoisuusehdoista annetun asetuksen arvioiminen. Hankkeessa pyritään kunnallisen sosiaalihuollon tehtävä- ja ammattirakenteiden kehittämiseen kartoittamalla nykyiset toimijat ja toimintatavat, selvittämällä toiminnoissa esiintyviä pulmakohtia ja katvealueita, organisoimalla ja kokeilemalla uusia toimintamuotoja sekä selvittämällä mahdollisia rakenteellisia tekijöitä, joiden vuoksi sosiaalihuoltoon on vaikeuksia saada riittävästi kelpoisuusehdot täyttäviä työntekijöitä. (Vrt. esim. Niemelä ym. 1997, 32.)

Pätevien sosiaalityöntekijöiden puute on tosiasia useissa kunnissa ja kaupungeissa. Sosiaalityöntekijöiden keski-ikä on myös varsin korkea ja kolmanneksen (n. 1 700 työntekijää) arvioidaan jäävän eläkkeelle vuoteen 2010 mennessä. Tällä hetkellä esimerkiksi kunta-alalla työskentelee 5 800 sosiaalityöntekijää. Sosiaalityöntekijöiden lisätarvetta perusteltiin neuvonnan ja ohjauksen tarpeilla, vaikeiden lastensuojelutoimien, vaativien päihdehuollon palvelujen ja syrjäytymiskehityksen kasvulla sekä kuntiin tulevilla uusilla tehtävillä. Sosiaalityöntekijöiden tehtävät kiinnittyvät asiakkaiden perusturvaan, toimeentuloon, sosiaaliseen verkostoon, ongelmanratkaisuun, selviytymiseen ja elämänlaatuun liittyviin kysymyksiin. Sosiaalityöntekijöiden työhön kuuluu myös sosiaalisten vaikutusten arviointi-, raportointi-, vaikuttamis-, suunnittelu- ja verkostotehtäviä.

Väestömme ikääntyminen ja väestökehityksen vinoutuminen (mm. syntyvyyden väheneminen, muuttoliike) on muiden yhteiskunnallisten muutosten ohella otettava huomioon koulutuksen laadullisessa ja määrällisessä suunnittelussa. Ikärakenteen muutos toisaalta pienentää koulutukseen tulevia ikäluokkia ja toisaalta lisää sosiaali- ja terveyspalvelujen tarvetta. Viimeisten sosiaalibarometrien (2001, 2002) mukaan sosiaalityön tarve ei ole vähentynyt, vaikka syvimmän laman jälkeinen talouskehityksemme on kohentunut. Sekä alueellinen että väestöryhmien välinen eriarvoisuus on kärjistynyt. Laadullisesti, määrällisesti ja alueellisesti monimuotoistuvat ongelmat lisäävät erityisosaamisen tarvetta.

Sosiaali- ja terveysalojen muutosta ja osaamistarpeita kartoittavan tutkimuksen (Metsämuuronen 2000, 89) mukaan alojen ammattilaiset ennakoivat työnsä rakenteiden muuttuvan epätyypillisemmiksi eli työ ja työn muodot muuttuvat, työsuhteet lyhytaikaistuvat, projektityöskentely ja määräaikaiset työsuhteet lisääntyvät. Tästä seuraa, että työntekijät ovat jatkuvassa liikkeessä eli siirtyvät työpaikasta ja tehtävästä toiseen, työ monipuolistuu ja monimuotoistuu, osaamisen alat laajenevat ja työ on entistä liikkuvampaa. Saattaa käydä niin, että osa ammattiteistä katoaa, osa muuttuu sisällöllisesti ja ammatin vaihtaminen yleistyy. Työntekijöiden joustavuuden vaatimus korostuu.

Sosiaali- ja terveysalojen työntekijät ennakoivat myös työn sisältöjen muuttuvan. Työssä tulevat korostumaan ohjaaminen, tukeminen ja koordinointi. Tekniikka ja apuvälineet kehittyvät työn tekemisen välineinä, oman työn arviointi ja kehittäminen tulevat osaksi arkipäivää ja yhteistoiminnallisuus lisääntyy. Laitoshoidosta siirrytään tulevaisuudessa yhä enemmän kodinomaiseen hoitoon, toimijakenttä muuttuu eli julkiset palvelut saavat rinnalleen muita toimijoita ja rahan merkitys palvelukentässä kasvaa. Kansainvälisyyden ennakoitaan vaikuttavan työhön aikaisempaa enemmän, ammattialojen lähenevän toisiaan ja asiakkaiden aktiivisuuden lisääntyvän, mikä osaltaan edellyttää uudenlaisen palvelukulttuurin kehittymistä. Työstä tulee kuormittavampaa, koska työrytmi kiihtyy, sen määrä lisääntyy ja työntekijöiltä edellytetään tehokkuutta, tuloksellisuutta ja vastuullisuutta, toisaalla työn itsenäisyys ja haasteellisuus lisääntyvät. (Metsämuuronen 2000, 90 – 95; vrt. myös Niemelä ym. 1997.)

”Kyse ei ole vain sosiaalialasta ja sen erityisosaamisesta vaan kyse on koko työelämää muuttavasta järjestysperiaatteen muutoksesta, jossa joudutaan muuttamaan niin palvelu- ja koulutusjärjestelmää kuin myös työtapoja ja -käytäntöjä. Ammattitaidon perusteiksi tiedon rinnalle tulee kokemus ja ammatti- valmiuksien työkvalifikaatioiden rinnalle aikaisempaa tärkeämmäksi tulevat yleiset kvalifikaatiot.” (H 008)

Ennustaminen on aina vaikeaa. Osa edellä ennakoitusta kehityksestä on jo tapahtunut, tulevaisuudesta ei voida tietää. Sosiaalialan työn sisällöistä ja tehtävistä on tärkeää tuottaa ajankohtaista tietoa, jota voidaan hyödyntää myös rakenteiden ja koulutuksen pitkäjänteisessä suunnittelussa ja kehittämisessä.

Millaisia kvalifikaatioita sosiaalialan työssä tarvitaan? Alan työssä korostuvat sekä arkielämän läheisyys että yhteiskunnalliset vaikutussuhteet. Suhteessa asiakkaaseen pyritään tasavertaisuuteen ja asiakasta tukevaan vuorovaikutukseen. Sosiaalialan ammatillisuudessa on haasteena syvällisen tiedon ja herkän vuorovaikutuksen, arkisen ja yhteiskunnallisen, ammatillisuuden ja maallikkomaisuuden yhdistäminen. (Aho 1999, 329 – 332.)

Erilaisia osaamisen tarpeita ja kvalifikaatioedellytyksiä niin ammatti- kuin alakohtaisina on kuvailtu ja luokiteltu eri lähteissä (mm. Honkakoski 1995; Kivinen 1998; Räisänen 1998; Väärälä 1998; Metsämuuronen 2000). Yleisesti tarkastellen sosiaalialan kvalifikaatiot voidaan jakaa seuraaviksi ulottuvuuksiksi:

- intellektuaalisen pätevyyden (vrt. tuotannolliset kvalifikaatiot⁸), joka tarkoittaa työtä koskevaa ymmärrystä;
- toiminnallisen pätevyyden (vrt. yleiskvalifikaatiot), jolla tarkoitetaan ympäristö- ja tilannekohtaista ymmärrystä;
- henkilökohtaisen pätevyyden (vrt. normatiiviset kvalifikaatiot ja oppimaan oppimisen taidot), joka on työntekijää itseä koskevaa ymmärrystä ja oman ammatillisuuden kehittämistä;
- innovaatiopätevyyden (vrt. innovatiiviset kvalifikaatiot), joka on pyrkimystä etsiä uutta ja halua kehittää työtä;
- arviointipätevyyden (vrt. tuotannolliset kvalifikaatiot), jolla tarkoitetaan muun muassa tutkimuksellista orientaatiota eli halua arvioida työn seurauksia, laatua, tuloksia ja vaikutuksia;
- ihmissuhdepätevyyden (vrt. kommunikaatio- ja tiimityövalmiudet) eli vuorovaikutustaidot, ihmisestä välittämisen ja yhteistyön
- sekä eettisen pätevyyden (vrt. arvo-osaaminen), joka käsittää ihmisyyttä ja sosiaalisuutta koskevat arvot. (Karvinen 1996⁹; Pohjola 2001b.)

Ihmisten yksilöllisten elämäntilanteiden ja vaihtelevien toimintojen yhdistäminen muuntuviin rakenteisiin ja palvelujärjestelmiin haastaa sosiaalialan työntekijät monipuoliseen osaamiseen ja asiantuntijuuteen. Elämäntapojen erilaistuminen edellyttää kokonaisnäkömyksen lisäksi sosiaalialan ammattilaisilta joustavuutta, avarakatseisuutta, erillaisuuden hyväksymistä, vankkaa tieto- ja ymmärrysperustaa sekä vuorovaikutus-, verkostoitumis- ja palvelujen koordinoitiossaamista. Tiimityöskentelyn ja monitoimi-

⁸ Vrt. Räisänen 1998, 13 – 15.

⁹ Väitöskirjan osajulkaisu Karvinen, Synnöve 1993: Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa Granfelt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnöve & Matthies, Aila-Leena & Pohjola, Anneli: Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki, 15 – 51.

juuden edellyttämiin vuorovaikutustaitojen perusteisiin ja mekanismeihin tulisi erityisesti panostaa jo peruskoulutusvaiheessa. (Aho 2000, 310 – 328.)

VEP-toimijat ja osaamiskeskustyöntekijät korostivat vastauksissaan työntekijän ammattitaitoa erityisosaamisen keskiössä. Keskeisiksi kvalifikaatiovaatimuksiksi mainittiin työntekijän koulutus, kokemus, menetelmällinen osaaminen, taito hallita kokonaisuuksia ja vaikuttaa yhteiskunnallisesti sekä tutkimus- ja kehittämisvalmiudet.

”Laadukkaan ja monipuolisen ammatillisen (jokin sosiaalialan tutkinto) koulutuksen ja työkokemuksen kautta syntynyt ammattitaito, jonka avulla pystyy hallitsemaan niin arjen rutiinit kuin monimutkaiset ongelmat.” (H 11)

”Oman työn vahva ja laaja-alainen hallinta, tieto, taito, osaaminen, jatkuva tiedon etsiminen ja uuden oppiminen. Parempaa palvelua asiakkaille, kustannusten säästöä. Toisaalta myös oman työn rajaamista, mutta sen rajatun erityisalueen erittäin vahva osaaminen – kyky käyttää muita osajia rinnalla, verkostoituminen ja moniammatillisuus.” (H 23)

”En kreativ, öppen servicestruktur där nytänkande får utrymme. Socialt arbete behöver större utrymme (inte vara instängt på socialbyråer) för samverkan med andra sektorer och samhällsinstitutioner. Socialt arbete bör vara samhällspåverkan, och den bör bygga på gediget metodkunnande och forskning, annars blir det inte trovärdigt. Vårt kunnande behöver synas.” (H 005)

Informaalin (sanattoman, hiljaisen, äänettömän, pehmeän) tiedon osuus asiantuntijuuden ja osaamisen elementtinä on viime vuosina noussut vahvasti esiin. Tämä käytännölliseen ja toiminnalliseen työn kokonaishallintaan liittyvä tiedon laji ei välttämättä ole tiedostettua. Pehmeisiin kvalifikaatioihin voidaan liittää myös työntekijän innostuneisuus, innostavuus, rakentava yhteistyökyky, tahdikkaus, diplomatia sekä kyky aitoon vuorovaikutukseen ja kanssakäymiseen. (Ks. Ihanainen 1995; Kivinen 1998; Räisänen 1998.)

Kaikessa taitavassa toiminnassa sanattomalla tiedolla on tärkeä sijansa. Asiantuntijuustutkimus on nostanut esiin ekspertin toiminnan intuitiivisen varmuuden ja sen taustalla olevat kokemukset aiemmista ongelmaratkaisuista. Tietämisen varmuus pohjautuu niiden kautta kypsyneeseen ymmärrykseen, vaikka joustavan ja loogisen ammatillisen toiminnan erittely ja perustelu ei jälkeinpäin aina olisikaan mahdollista. Korkeatasoiselle (erityis-)asiantuntijuudelle näyttää olevan tyypillistä formaalin ja informaalin tiedon vahva integroituminen ja läheinen vuorovaikutus. Sanaton (hiljainen) tietotaito muodostuu ammatillisen kokemuksen ja harjaantumisen kautta, mutta koulutus on sen perusta. Kun oppimisessa ja osaamisessa on saavutettu erityisasiantuntijan taso, niin toiminta voi olla lähes ’tiedostamatonta’ eli vaikeasti jäsennettävissä ja verbalisoitavissa. (Helakorpi, 1992, 33; Eteläpelto 1997, 97; Räisänen 1998, 12; Heiskanen 1999, 34 – 35.)

Sosiaalityö on erityisosaamista vaativa tehtävä riippumatta siitä, tehdäänkö sitä sosiaalitoimistossa, sosiaalihuollon erityistoimipisteessä tai muussa kuin sosiaalihuollon toimintayksikössä. Sosiaalityöhön ja erikoistaitoja vaativiin muihin sosiaalialan tehtäviin tarvitaan lainsäädäntöä, joka tällä hetkellä puuttuu. Vuosina 1997 ja 2000 ammatinharjoittamislakia pohtineiden työryhmien työ jatkuu virkamiestyöskentelynä sosiaali- ja

terveysministeriössä. Tavoitteena on, että lakiesitykset saataisiin eduskuntakäsittelyyn syksyllä 2002.

Sosiaalityön erikoistumiskoulutusta suunniteltaessa ja käynnistettäessä on pyritty huomioimaan alan monipuoliset kvalifikaatiovaatimukset ja vastaamaan niihin. Uudenlaisen henkilökohtaisen asiantuntijuuden kehittäminen on koulutuksen keskeinen päämäärä.

”Ammatillinen lisensiaatinkoulutus ja sen mahdollisuudet lisätä aitoa asiantuntijuutta ja erityisosaamista asettavat kiinnostavia haasteita koulutukselle ja kentälle.” (H 001)

Tavoitteena on tutkivaan työotteeseen perustuva ammattitaito. Kokoneiden asiantuntijoiden oppimista koskeva uusin tutkimus puhuu sen puolesta, että uuden tiedon soveltamisessa on kyseessä monimutkainen arvioinnin, punninnan, yhdistämisen ja tulkitsemisen prosessi, jossa uusi tieto suhteutetaan oman ammattikulttuurin merkitysrakenteisiin. Uudesta tiedosta tulee merkityksellistä vain, jos se on integroitavissa jo olemassa olevaan ja se tarjoaa paremman ymmärryksen entiseen nähden tai tuottaa uutta lisäarvoa. (Satka 2002, 7.)

Yliopistokoulutuksessa tähdätään aikaisempaa tietoisemmin koulutuksen, käytännön ja tutkimuksen näkökulmien yhdistämiseen. Viime vuosien asiantuntijuuden hajaantumiseen ja jakaantumiseen suuntaava kehitys on lisännyt vaatimuksia tiedon vaihtoon tutkimuksen, koulutuksen ja käytännön välillä. Erno Lehtinen ja Tuire Palonen (1997) ennakoivat, että verkostomaisten toimintamallien yleistyessä myös raja-aita tutkimuksen, koulutuksen ja työelämän välillä häviää. Asiantuntijaksi kasvu voisi tarkoittaa vertikaalista ja horisontaalista liikkumista näitä eri painopisteitä yhdistävissä verkostoissa.

Sosiaalityön erikoistumiskoulutus on konkreettinen esimerkki uudeltaisesta kehityksestä. Koulutuksessa etsitään elävää yhteyttä teoreettisen tiedon ja käytännön kautta syntyneen tiedon välille. Ammatillisuuden ja tieteellisyyden yhteen kietominen, työelämälähtöisyys ja näkymättömän tiedon näkyväksi tekeminen ovat opintojen painopisteitä. Parhaimmillaan aloitettu jatkokoulutus syventää sosiaalityöntekijöiden ammattitaitoa sekä lisää taloudellisten ja sosiaalisten vaikutusten arviointiin liittyvää osaamista. Se vahvistaa erityisosaamisen riittävyttä kunnallisessa palvelurakenteessa. Työkokemuksen omaavat sosiaalityöntekijä-jatko-opiskelijat ovat oppimisensa voimavara ja resurssi. Heidän kauttaan uusi tieto (sekä formaali että informaali), teoria, tutkimus, kehittämisinnovaatiot ja työmenetelmät erityisosaamisen muotoina siirtyvät hyödyntämään kansalaisia, työnantajia, kuntia ja koko valtiota.

”Meidän VEP-toiminta etsii palvelumalleja ja niiden alueellista organisointia. Erityispalveluina on nostettu esille lastensuojelun erityisala, päihdetyö, mielenterveyskuntoutus ... VEPin on liityttävä osaamiskeskukseen, jotta päästään kiinnittymään osaamiskysymyksiin ja erityisosaamisen kehittämisen. Luulen, että osaamiskeskusten perustehtävän kirkastumisen myötä osaamisen ja erityisosaamisen käsitteet nousevat tutkimuksen ja jäsentelyn alle luonnollisella tavalla. Tässä palvelujärjestelmä ja -hallintokielessä, jota VEP vielä edustaa, osaamisen käsite on liian vieraalla maaperällä. Osaamiskeskukset eivät VEPin kumppaneinakaan saa hukata omaa osaamisen näkökulmasta kehitettävää perusajatustaan ja perustehtäväänsä.” (H 13)

Erikoistuvien sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalialan osaamiskeskusten muodostama kokonaisuus toimii resurssina erityisosaamisen turvaamisessa. Osaamiskeskukset mahdollistavat uuden rakenteen kunnallisen palveluvastuun rinnalle, jossa sosiaalialan erityisosaaminen voi kumuloitua ja olla vaikuttamassa alueellisen toiminnan kehittämiseen.

XII ANALYYSIN LOPUSTA UUTEEN ALKUUN

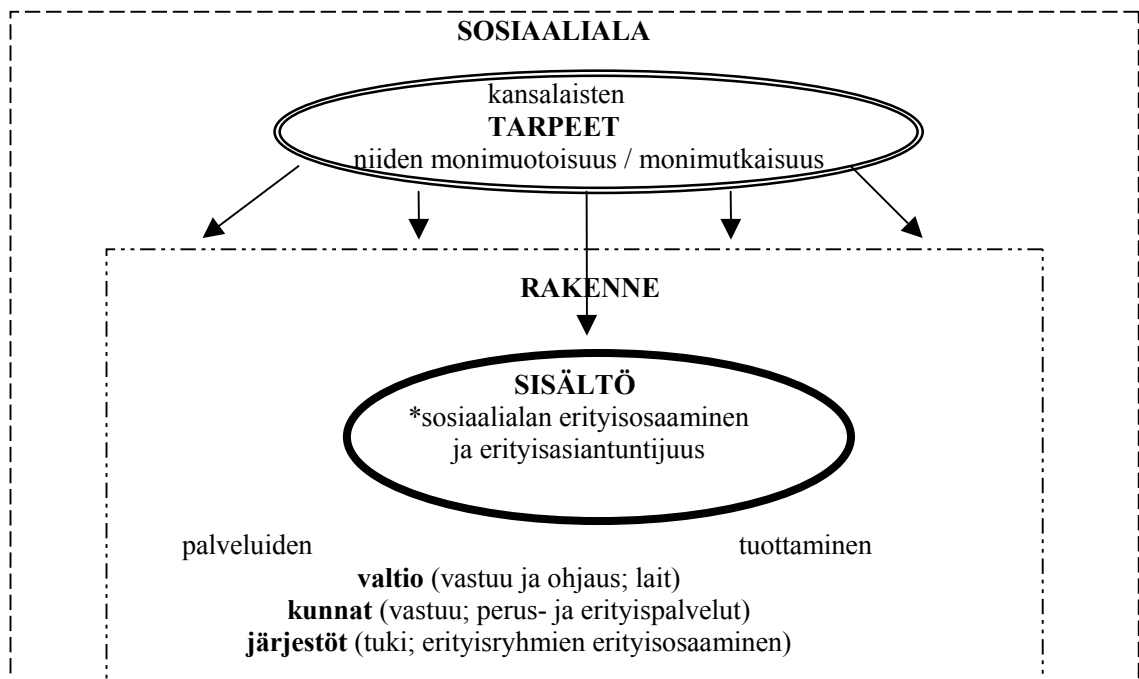
Viime vuosikymmenen massatyöttömyys, pahimmillaan lähes puolen miljoonan ihmisen käyttämätön työvoimaresurssi, kaupungistuminen ja maaseudun autioituminen lieveilmiöineen sekä resurssien niukkeneminen ovat asettaneet hyvinvointivaltion rakenteet koetukselle. Ihmisen ja luonnon välinen suhde on oleellisesti muuttunut, talouden ja sosiaalisen rakenteen sekä politiikan suhteet ovat saaneet toisenlaisen muodon. Elämä näyttää monimutkaistuneen: toisaalla näyttäytyvät rajattomat ja tehokkaat toimintamahdollisuudet ja toisaalla niukkuus, epävakaus ja elämän ennakoimattomuus.

Käsitys kunnan roolista sosiaalisten ongelmien korjaajana ja ennaltaehkäisijänä on muutoskassa. Teppo Kröger (1997, 150 – 166) jakaa kunta-valtiosuhteen tarkastelun ajallisesti kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisessä vaiheessa 1960-luvulta 1980-luvulle valtio pyrki siihen, että kunnat tuottavat sosiaalipalvelut valtion suunnitelmien mukaisesti. Olennaista oli, että valtio määräsi kunnat tuottamaan alueellisesti samanlaisia ja tasalaatuisia palveluja, jolloin ratkaisuja ei välttämättä sovellettu paikallisiin oloihin. Kunnat käyttivät itsemääräämisoikeuttaan valtionavun tuottamien resurssien puitteissa. Toinen vaihe ajoittui 1990-luvun alkuun, jolloin valtion ohjaus- ja tukijärjestelmä purettiin. Kuntien toiminnassa säästöt nousivat keskeisiksi, mistä seurasi muun muassa monien marginaaliryhmien kohdalla selviä palvelutarpeita ja -aukkoja. Jako menestyviin ja heikosti pärjääviin ihmisiin kärjistyi. Jaottelun kolmannessa vaiheessa, 2000-luvun alussa, ei olla kunnolla selvillä siitä, mitä päätösvallan siirtyminen merkitsee hyvinvointipalveluille. Kuntien sosiaali- ja terveystaloudissa näyttäytyvät samanaikaisesti vanhat säilyneet rakenteet, vakiintuneet kokeilutoiminnasta nousseet palvelumuodot sekä muotoutumassa olevat rakenteet.

Vuonna 2002 yhteiskunnassamme pohditaan uudenlaisen sosiaalipolitiikan ja hyvinvointisopimuksen perusteita ja määreitä. Markku Lehdon (2002) mukaan sosiaaliturva tarvitsee uuden sanoman ollakseen edistyksen asiassa. Taloudellisen turvan ja hoidon takaaminen ei riitä. Yhteiskunnan monimuotoisuus edellyttää aktiivisempaa otetta, ei vain kulutustason turvaamista. Ihmisyyteen kuuluu osallisuus, mahdollisuus vaikuttaa sekä edellytykset oman elämän hallintaan. Sosiaalipolitiikan tehtävä on tarjota edellytyksiä työ- ja toimintakyvyn ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Sen lisäksi sosiaalipolitiikan on kannettava huolta työ- ja toimintakyvyn vajauksesta aiheutuvista taloudellisista seuraamuksista eli eläkkeistä ja päivärahoista. Reijo Väärälän (2002) mukaan nykyisin voidaan perustellusti kysyä, onko hyvinvointisopimusta ylipäättään enää olemassa. Vaikka erilaiset uhat ja riskit, kuten globaali kilpailu, yksilöä korostava yhteiskuntakehitys, työttömyys, turvattomuus, uuden ajan hallitsemattomuus, köyhyys ja kahtiajakautuminen, murentavat tätä vahvasti ihmisoikeuksiin perustuvaa sopimusta, niin sen legitimitetti on Väärälän (2002) mukaan yhä olemassa.

Huomion kohdistaminen sosiaalialan erityisosaamisen turvaamiseen on osa liikkeessä olevaa prosessia. Palvelut ja käsitteet ovat muotoutuvassa tilanteessa jäsentymättömiä. Myös Aino Arponen (2002, 6) toteaa Keski-Suomen VEP-hankkeen II vaiheen loppuraportissa, että erityispalvelut ja -osaaminen ymmärretään eri tavoin eri yhteyksissä. Jollekin erityispalvelua on muu kuin kunnan sosiaalitoimessa tuotettu palvelu, vaikka ostettava palvelu kuuluisi kunnan peruspalveluihin. Esimerkiksi järjestön erityisryhmille tuottaman asumispalvelun voidaan katsoa olevan erityispalvelua. Toisten mielestä erityispalvelu on sitä, johon tarvitaan sellaista erityisasiantuntemusta, jota perussosiaalitoimessa ei ole. On myös ajateltavissa, että uusien toimintatapojen tai -mallien oppiminen ja käyttöönotto tuo erityisosaamista, mutta kokemuksen myötä se muuttuu vähitellen perusosaamiseksi.

Sosiaalialan erityisosaamisen analyysiprosessi on haastavuudessaan rinnastettavissa liukkaan saippuan tavoitteluun. Prosessin käynnistämiseksi ja tarttumispinnan saavuttamiseksi tarvittiin moniulotteisuutta pelkistävä lähtökohta, jona toimi sosiaalialan erityisosaamisen jäsentäminen rakenteita, tarpeita ja sisältöä painottaviin näkökulmiin. Ulottuvuuksien erottelu on vaikeaa, sillä ne limittyvät toisiinsa – ilman tarpeita ei tarvita rakenteita, ja sisältöä muokkaavat niin tarpeet kuin rakenteetkin. Erilaisia näkökulmia jäsentänyt lähtökohtakuviot 1 on johtopäätöksiin tultaessa muuntunut kuvion 5 mukaiseen muotoon.

Kuvio 5. Sosiaalialan erityisosaamisen jäsennys.

Kuviossa sosiaalialan erityisosaaminen määrittyy työn sisällöksi. Viimesijaisesti erityisosaamisen olemassaolon tai sen puuttumisen vahvistaa kansalaisen osaamistarpeiden tyydyttyminen. Erityisosaamisen tavoitettavuus edellyttää määrättyä palvelurakennetta. Sosiaalialan palvelujärjestelmä rakentuu pääosin valtion, kuntien, järjestöjen ja säätiöiden sekä yksityisten palveluntuottajien varaan. Lisäksi sosiaalialan kentällä toimii eri-

laisia voittoa tuottamattomia tahoja kuten yhdistyksiä, vapaaehtoisia ja kansalaisaktiivisteja. Valtio asettaa valtakunnallisia suuntaviivoja säätämällä lakeja ja asetuksia sekä suuntaamalla resursseja. Kunnilla on suurelta osin palveluiden järjestämisvastuu. Ne voivat tuottaa palvelunsa itse tai hankkia ne toiselta kunnalta, kuntayhtymiltä, valtiolta, järjestöiltä ja yksityisiltä markkinoilta. Kunnallisessa palvelujärjestelmässä sosiaalialan erityisosaamista on olemassa niin perus- kuin erityispalveluissakin.

Tarpeet erityisosaamisen lähtökohtana

Erityisosaamisen perusfunktio on kansalaisten sosiaalialaa koskevien moniulotteisten ja monimutkaisten tarpeiden tyydyttäminen. Jokaiselle on taattu perustuslailliset oikeudet riittävään hyvinvointiin ja tarvittaviin palveluihin. Tarpeet eivät ole sellaisenaan objektiivisesti mitattavissa ja todettavissa. Niiden muotoutumiseen voivat vaikuttaa esimerkiksi erilaiset professioiden, markkinoiden, median, tutkijoiden ja järjestöjen esiin nostamat haasteet ja näkemykset, jotka kiertyvät monien mutkien kautta yhteiseksi ymmärrykseksi erityisosaamisen tarpeesta. Useat poliittiset tavoiteasiakirjat valtakunnallisella, alueellisella ja paikallisella tasolla julistavat asiakkaan tarpeiden ja osaamisen eli kysynnän ja tarjonnan kohtaamisen tärkeyttä. Sosiaalihuollossa tavoitellaan myös saumattomia asiakastarpeista lähteviä palveluketjuja, jotka mahdollistaisivat palveluiden tavoitettavuuden lisäksi asiakkaan osallistumisen ja aktiivisen vaikuttamisen. Miten asiakaslähtöisyys tänä päivänä palveluissa toteutuu? Kehitetäänkö osaamista ja asiantuntijuutta kaikkien ihmisten pulmiin ja vaikeuksiin, myös niiden, joiden ei katsota mahtuvan järjestelmien ja ammattilaisten luomiin työn ja reviirien jakoon?

Vuoden 2002 sosiaalibarometri osoittaa, että vaikka kansalaisten kokonaishyvinvointi on kehittynyt positiivisesti, niin väestöryhmien välinen eriarvoisuus on edelleen kärjistynyt. Niiden kansalaisten tilanne on vaikea, joiden työelämäkytkös on katkennut. Ryhmään kuuluu ihmisiä, joilla on vaikeuksia sijoittua työmarkkinoille, kuten 1990-luvulla työkään tulleet työhön sijoittumattomat nuoret sekä ikääntyvät, vanhan ammatillisen valmiuden omaavat henkilöt. Työelämän ulkopuolella olo on merkinnyt toimeentulo-ongelmien kärjistymistä ja sosiaalisten ongelmien kasautumista. Syrjäytyviä ryhmiä ovat myös pitkäaikaissairaat, mielenterveys- ja päihdeongelmaiset sekä asunnottomat. Suurimmat puutteet ilmenevät palvelujärjestelmän kyvyssä huolehtia päihdeongelmaisista ja erityisesti huumeongelmaisista. Järjestöissä huomiota kiinnitetään edellä mainittujen ryhmien lisäksi turvattomien lasten ja nuorten sekä eräiden vammaisryhmien heikentyneeseen tilanteeseen. (Eronen ym. 2002, 8 – 29.)

Erityisosaaminen on osaamista ja asiantuntijuutta, jolla kyetään vastaamaan vaikeisiin ja monimuotoisiin kansalaisten tarpeisiin sekä harvinaisiin palvelutarpeisiin. Erityisen haastaviksi ryhmiksi on määritelty lastensuojelun, vammaishuollon ja päihdehuollon asiakkaiden erityistarpeiden kautta korostuvat monivammaiset, moniongelmaiset ja monia diagnooseja omaavat asiakkaat, monen järjestelmän välissä olevat (väliin putoamassa olevat) asiakkaat, harvinaisen diagnoosin omaavat asiakkaat sekä vähemmistöihin kuuluvat asiakkaat (Arrhenius 2000, 7). Esimerkiksi vammais- ja kehitysvammahuollon palvelusuunnitelmien rakentamista pelkkien olemassa olevien palveluratkaisujen varaan on kritisoitu. Suunnitelmat perustuvat usein valmiille ratkaisuille ja kysymykset, jotka ulottuvat niiden ulkopuolelle, jäävät niukalle käsittelylle. Osa käytännön toimista selittyy resurssivajeilla, osa poliittisilla priorisoinneilla, osa perinteisiin toimintatapoihin

pitäytyvällä palveluorientaatiolla, moraalisisilla ja eettisillä valinnoilla sekä osa työntekijöiden asemoitumisella asiakkaan ja organisaation väliin.

Kansalaisten tarvenäkökulman esiin nostaminen erityisosaamista konkretisoivassa pohdinnassa antaa toiminnalle selkeän lähtökohdan ja tavoitteen, vaikka se ei ole sosiaalialan jäsentämisessä uusi eikä myöskään ainoa mahdollinen tarkastelutapa. On kuitenkin todettava, että kansalaisten tarpeet palveluja ja osaamista ohjaavassa merkityksessä ovat viime vuosina jääneet liiaksi järjestelmä- ja rakennelähtöisen sekä resurssidiskursin varjoon.

Erityisosaaminen sosiaalialan työn sisältönä

Työntekijä on merkittävässä roolissa erityisosaamista ja erityisasiantuntijuutta määriteltäessä. Sosiaali- ja terveysalan työn keskiössä ovat tavoitteelliset auttamiskontaktit, joiden sisältö on suhteessa työntekijän koulutukseen, kokemukseen, organisaatioon ja tehtäviin. Sosiaalialan koulutukselliset, tiedolliset, taidolliset ja henkilökohtaiseen soveltuvuuteen liittyvät kvalifikaatioedellytykset ovat vaativia. Esimerkiksi sosiaalityöntekijän tehtäväkuvissa painottuvat tutkijan, asianajajan, asiantuntijan ja sosiaalikirjuri toiminta-alueet (vrt. Arnkil 1991). Tutkijana sosiaalityöntekijä on aikalaisanalyttikko, joka tuottaa tietoa sosiaalisista kysymyksistä ja tekee sitä ympäristössään ymmärretyksi. Asianajajana hän edistää sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumista. Asiantuntijana hän vie todellisuustulkintoja kansalaisten ja päätöksentekijöiden tietoon ja huolehtii sosiaalisen näkökulman ylläpitämisestä. Nämä kaikki tehtäväalueet yhdistyvät sosiaalialanalyttikon roolissa, jolloin sosiaalityöntekijä toimii kokonaisvaltaisesti yhteiskunnallisen elämänpolitiikan edistäjänä. Parhaiten tämä tapahtuu tiiviissä kytkennässä asiakastyöhön ja asiakkaiden elämäntilanteisiin. (Pohjola 1998, 14.)

Työn haasteet näyttävät vain kasvavan. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset ennakoivat vuosina 1997 – 1998, että mielenterveysongelmat, väkivalta ja rikollisuus, erilaiset nautintoaine- ja huumeriippuvuudet lisääntyvät, ikääntyvien hoidon ja huolenpidon tarve kasvaa ja edellyttää siten runsaasti lisää resursseja. Miten valtio ja kunnat vastaavat resurssitarpeeseen? Ennusteen mukaan sosiaalialalla näkyvät erityisesti syrjäytyneiden ja työttömien ongelmien kärjistymisen, moniongelmaisten, lasten ja nuorten ongelmien lisääntyminen, sosiaalisten riskien ja ahdistuksen kasvaminen sekä ongelmien moninaistuminen ja monimutkaistuminen. Millaisella palvelurakenteella valtio, kunnat, järjestöt ja muut tahot kohtaavat haasteet? Sosiaalisten verkostojen puuttuminen ja siitä seuraava yksinäisyys ja turvattomuus ruuhkauttavat tulevaisuudessa palvelupuhelimia ja kriisipalvelupisteitä. Millaista yhteisöllisyyttä tulevaisuudessa rakennetaan? (Niemelä ym. 1997; Metsämuuronen 2000, 95; Eronen ym. 2001; Eronen ym. 2002.)

Tulevaisuus ja nykyisyys kulkevat käsikkäin. Miten sosiaalialalla toimitaan erilaisten vaatimusten ja haasteiden ristiaallokossa? Sosiaaliala suhteuttaa paikkaansa ja asemaansa muihin ammatteihin ja yhteiskunnallisen toiminnan aloihin (esim. Kempainen ym. 1998). Samalla sosiaalialan sisällä on tarve tarkentaa ja kehittää tehtäviä asiakkaiden ja työelämän tarpeiden suuntaisesti. Asiakkaiden ja työelämän tarpeet eivät kuitenkaan aina ole yhdensuuntaiset.

Mahdolliset paineet ja ristiriidat huomioiden käytännön työhön panostetaan voimakkaasti. Ulla Mutkan (1998, 181) mukaan yhteiskunnallisen murroksen ja sen monien ennakoimattomien ja vaikeasti määriteltävien seurausten kanssa painiskelevat sosiaalityöntekijät kehittävät koko ajan arkista työtään tehdessään uusia menetelmiä ja tapoja vastata kohtaamiinsa ammatillisiin haasteisiin. Paikallisiin tarpeisiin kehitetyt innovaatiot, työmenetelmät ja yhteistyömuodot eivät kenties sellaisenaan sovellu jonnekin toisaalle, mutta tieto niistä voi antaa ideoita kehittämistyöhön muualla. Tutkiva sosiaalityö on ollut yksi tapa vastata sosiaalityön asiantuntijuuden kehittämisen haasteisiin.

Sosiaalityö on määritelty hyvinvointia tukevien olosuhteiden ja yhteisöjen toimivuuden edistämiseksi (Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmän muistio 2000). Tavoitteen toteutuminen edellyttää sosiaalityön vankkaa ydinosaamista. Lisäksi tarvitaan monipuolista hyvinvointipalveluiden rahoitus- ja ohjausjärjestelmiin, organisointiin, suunnitteluun, seurantaan, arviointiin, verkostoitumiseen, vaikuttamiseen sekä asiantuntijatiedon tuottamiseen liittyvää osaamista. Palveluiden järjestämisen ja organisoinnin lisäksi sosiaalityössä toimitaan sosiaalisten ongelmien ehkäisemiseksi ja poistamiseksi yhdessä yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen kanssa. Sosiaalityö on kokonaisvaltaisuudessaan erityistä osaamista ja asiantuntijuutta edellyttävää työtä.

Miten työntekijä voi ylläpitää ja vahvistaa osaamistaan? Työntekijöihin kohdistuu monenlaisia odotuksia niin heidän itsensä, asiakkaiden, työpaikan kuin palvelujärjestelmänkin tahoilta. Sosiaalialan työntekijöiden ammatillisuuteen on aikaisemmin liittynyt tietty kutsumuksellinen elementti, jonka juuret ovat osittain hyväntekeväisyydessä ja osittain alan perusteissa. Työntekijän kannalta kutsumus on kaksiteräinen miekka: myönteisessä mielessä siihen liitetään arvokasta työhön ja alaan sitoutumista, mutta kielteisessä muodossa sen avulla voidaan ylläpitää esimerkiksi heikkoa palkkatasoa (vrt. Niemelä ym. 1997, 33 – 34). Vuosien peruskoulutuksen jälkeen työntekijä hankkii muuttuvia tarpeita ja haasteita vastaavia täydennys- ja jatkokoulutuksia. Jotta voisi kehittyä ammatillisesti, tarvitaan lisäksi alan kirjallisuutta, tutkimuksia, työnohjausta ja kehittävää työntutkimusta. Millaiset mahdollisuudet työntekijöillä on alan perus- ja erityisosaamisen hankkimiseen, ylläpitämiseen ja kehittämiseen?

Täydennyskoulutusvelvoitteen poistuminen sosiaalihuoltolaista on heikentänyt työntekijöiden kouluttautumismahdollisuuksia. Viime vuosina tilannetta on kritisoitu voimakkaasti ja edellytetty lakivelvoitteen ohella suunnitelmallisuuden ja resursoinnin lisäämistä tilanteen korjaamiseksi (mm. Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma [TATO] 1999; Sosiaalialan osaamiskeskus 2000; Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmän muistio 2000). Täydennyskoulutusmahdollisuudet eivät ole olleet tasapainossa sosiaalialan työn vaatimusten kanssa. Myös työnohjauksessa on puutteita. Vuonna 1997 yli 30 prosenttia sosiaalityöntekijöistä ilmoitti, ettei voi osallistua työnohjaukseen tarpeesta huolimatta. Työnohjauksen järjestäminen on työnantajan harkinnassa ja sen saamista voivat rajoittaa taloudellisten resurssien niukkuus, työnohjauspalveluiden huono saatavuus tai se, että työnantaja ei katso ohjausta tarpeelliseksi. Työnohjauksella voidaan ammatillisen kehittymisen lisäksi ennalta ehkäistä työssä uupumista. (Marjamäki ym. 1998, 10 – 11.)

Täydennys- ja jatkokoulutus ovat keino ylläpitää ja lisätä ammatillisia valmiuksia yhteiskunnallisten muutosten edessä. Sosiaalityön ammatillisella lisensiaatinkoulutuksella pyritään vahvistamaan sosiaalityön ja koko sosiaalialan osaamista ja asiantuntijuutta. Erikoistumiskoulutuksen vakiinnuttaminen alan tehtävärakenteessa on keskeinen tehtä-

vä. Uudenmuotoinen käytännön, koulutuksen ja tutkimuksen vuorovaikutus toteutuu opiskelijoiden kautta sosiaalityön käytännön yksiköissä ja alueellisissa sosiaalialan osaamiskeskuksissa. Alan erityisosaamisen vahvistamiseksi sosiaalityön erikoistumis- koulutuksen integroiminen sosiaalialan osaamiskeskuksiin on erittäin tärkeää.

Millaisin metodein sosiaalialan erityisosaamista voidaan tukea ja edistää? Muuttuvista tarpeista, resurssien ohjauksesta ja palvelujen tuottamisen muodoista seuraa uudenlaisia työn tekemisen tapoja. Yksin tekemisen perinteellä ei kyetä vastaamaan kaikkiin tarpeisiin ja haasteisiin, myös tiimityötä ja monitoimijuutta tarvitaan. On kuitenkin pohdittava, missä muodossa ja kenen ehtoja toteuttaen yhdessä työskennellään. Erityisosaaminen voi olla luonteeltaan sekä yksilöllistä että yhteisöllistä. Yksilöllisesti vahva ammattillisuus ja erityisosaaminen korostuvat vuorovaikutuksellisissa yhteistyösuhteissa. Yhteistyö on yhdessä asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi tähtäävää toimintaa. Moniammatillisessa yhteistyössä onnistuminen edellyttää selkeää ammatti-identiteettiä, jäsentynyttä käsitystä omasta osaamisen alueesta ja kehittyneitä tiedollista ja teoreettista viitekehystä, joka auttaa orientoitumaan työssä ja määrittelemään sen ydinkohtia. Tämän lisäksi tarvitaan ihmissuhdetaitoja ja verkostossa toimivien muiden ammattiryhmien työn riittävää tuntemusta. (Niemelä ym. 1997, 35.)

Vappu Karjalainen (1996, 204) toteaa, että käytännössä verkoston lupauksiin tartutaan harvoin, sillä työntekijät käyttävät säästeliäästi verkostovalmiuksiaan. Työntekijät ja asiakkaat ovat kasvaneet ja tottuneet eriytyneen asiantuntijuuden ja palvelun arkeen. Hyvinvoinnin palvelurakenteen kannalta yhteisen työn tehtävä on ongelmallinen: asiantuntijalähtöisesti organisoidun työn on vaikea muuttua rakenteissaan päinvastaiseksi, kokonaisuudesta osiinsa eteneväksi. Yhteistyön alueella liikutaan hitaasti ja haparoiden, sillä määrätietoiset irtiotot vakiintuneista käytännöistä ovat toiminnallisesti vaativia. Perinteisen yksilöasiantuntijuuden näkökulmasta yhteistyö liitetään yhdeksi yksilölliseksi ominaisuudeksi: ”yhteistyötaidoiksi tai -kyvyiksi”. Moniammatillisen asiantuntijuuden näkökulmasta yhteistyö edellyttää koko toimintatavan ja sen vuorovaikutuskäytäntöjen ottamista tarkastelun kohteeksi. Yhteistyöideologisesti ajattelemisen ja toimimisen haastaa sekä työntekijät että työpaikat oppimaan, mutta samalla pohtimaan oman työn tekemisen muotoja ja organisaation roolia suhteessa muihin palveluntuottajiin. Jos yksittäisten ammattien sisältöä ei voida laajentaa loputtomiin, niin vaihtoehdoksi jää tietotaidon yhdistäminen. (Karjalainen 1996, 204; Elovainio ym. 1997, 97; Launis 1997, 126.)

Rakenteet erityisosaamisen saavutettavuuden mahdollistajina

Teppo Kröger (1997, 70) kiteyttää kunta-valtiosuhteen toteamukseen, että pohjoismainen palveluvaltio nojaa kuntiinsa ja samanaikaisesti pohjoismainen hyvinvointikunta nojaa valtioon. Hyvinvointipalvelujen ekspansiovaiheessa valtio toimi kehityksen moottorina, palvelujen stagnaativaiheessa päävastuu on siirtynyt kunnille. Molemmat hallintotasot tarvitsevat toisiaan.

Millaisissa rakenteissa erityisosaamista tuotetaan, kun esimerkiksi valtionosuusjärjestelmän ja ohjauksrakenteiden muutos on siirtänyt lakisääteisten erityispalvelujen tuottamisvastuun kokonaan kunnille? Seurauksena on ollut, että paikalliset edellytykset ja ratkaisut ovat johtaneet erilaistumiseen palvelujen tarjonnassa ja saatavuudessa. Lähes kaikki sosiaalihuollon kuntayhtymät on purettu taloudellisilla ja avohoitopainotteiseen

ideologiaan liittyvillä perusteilla. Ainoastaan kehitysvammaisten erityishuoltoa varten maa on edelleen jaettu erityishuoltopiirien kuntayhtymiin. Palveluiden järjestämisvastuu on peruskunnilla. (Kemppainen 1998, 21; Kostamo-Pääkkö 2001, 39; Salonen 2001, 24; Sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakointitoimikunnan mietintö 2001, 26.)

Sosiaalialan jakaminen rakenteeltaan perus- ja erityispalveluihin on ”veteen piirretty viiva”. Palvelujen organisoitumiseen vaikuttavat lainsäädännön ohella myös kunnan koko ja väestörakenne, henkilöstön määrä ja laatu sekä poliittiset priorisoinnit. Vaikka sosiaalihuoltolaki (710/1982) säätelee kunnan velvollisuuden tuottaa määrättyjä palveluja, niin se ei määritä yksiselitteisesti niiden luonnetta.

Sosiaalihuolto näyttäytyy joukkona irrallisia toimia huolimatta pyrkimyksestä palveluketjuihin. Saumattomien palveluketjujen toteuttaminen merkitsisi paitsi rakenteellisia muutoksia niin myös työtapojen ja yhteistyön uudistamista. Mikäli palvelut jaettaisiin selkeästi peruspalveluihin ja erityispalveluihin, joihin erityisosaaminen keskitettäisiin (erityisosaaminen = erityispalvelut), niin se edellyttäisi sosiaalialalle (sosiaalihuoltoon) nykyistä palvelujärjestelmää systemaattisemman muodon. Uudenlaisen järjestelmän kehittäminen sosiaalipalveluihin vaatisi lähtökohdaksi huolellisen pohdinnan etuineen, haittoineen, uhkineen ja mahdollisuuksineen.

Sosiaalityön erottaminen sosiaalihuoltolaissa (710/1982) sosiaalipalveluista ja sosiaalityön täsmäntäminen toiminta- ja koulutusalueena tukevat sosiaalityön ja sosiaalialan kokonaisuuden kehittämistä (vrt. esim. Lehto 2002). Sosiaalityö käytäntönä, oppiaineena ja tieteenä ei ole supistettavissa yhdeksi lakiin sisältyväksi sosiaalityö-nimiseksi palvelumuodoksi. Sosiaalihuoltolain (13 § ja 17 §) määrittämien tehtävien kautta tarkasteltuna sosiaalityöhön sisältyy niin toimeentulotuen antamista kuin ohjausta, neuvontaa ja tiedotusta, koulutus-, tutkimus-, kokeilu- ja kehittämistoimintaa, kasvatus- ja perheneuvontaa, laitoshuoltoa, lapsi- ja nuorisohuoltoa, päivähoitoa, kehitysvammaisten erityishuoltoa, vammais- ja päihdehuoltoa. Käytännön toimintana sosiaalityö on tieteelliseen tietoon perustuvaa, eettistä ja tavoitteellista toimintaa, jolla tuetaan yksilöiden, perheiden ja ryhmien selviytymistä. Lisäksi sosiaalityöllä vaikutetaan yhteiskunnassa esiintyviin epäkohtiin, eriarvoisuuteen ja epäoikeudenmukaisuuteen sosiaalisen raportoinnin, sosiaalisten vaikutusten arvioinnin, hyvinvointikatsausten, tiedottamisen ja yhteiskunnallisen toiminnan kautta.

Nykyisyyttä kuvaava alueellinen eriytymiskehitys ohjaa etsimään refleksiivisiä ratkaisuja. Esimerkiksi muuttoliikkeen hallitsemisessa keskeistä on, miten laaja-alaisesti ja pitkäjänteisesti alueelliset toimijat tiedostavat yhteiskunnallisen muutoksen vaikutuksia. Sosiaalisten seurausten esilläpito ja huomiointi on erityistä osaamista vaativaa. On kyettävä lisäämään paikallista, seudullista ja maakunnallista tietotuotantoa ja osaamista yhteiskunnallisen muutoksen sosiaalisten seuraamusten tunnistamiseksi. Puutteiden paikantaminen sosiaalialan kehittämistyössä on myös tärkeää. Keskeistä on käytännön, tutkimuksen ja opetuksen pitkäjänteinen vuorovaikutuksellisuus. Näihin haasteisiin vastaamisessa sosiaalialan osaamiskeskuksilla on tärkeä rooli. (Eronen ym. 2001.)

Osaamiskeskusten tehtävänä on alan perus- ja erityisosaamisen lisäksi turvata käytännönläheinen tutkimus- ja kehittämistoiminta. Keskukset ovat luomassa yhteyksiä kunnissa tehtävän käytännön työn, tutkimuksen ja koulutuksen välille ja rakentamassa alueellista yhteistyöverkkoa. Perustehtävinä on turvata sosiaalialalla tarvittavan asiantun-

temuksen sekä erityisosaamista vaativien erityispalveluiden ja asiantuntijapalveluiden kehittyminen ja välittyminen, perus-, jatko- ja täydennyskoulutuksen ja käytännön työn monipuolinen yhteys sekä tutkimus-, kokeilu- ja kehittämistoiminnan toteutuminen. Osaamiskeskus voi tarjota pienten kuntien työntekijöille paikan saada asiantuntija-apua ja löytää yhteistyökumppani harvinaisissa tai vaikeissa asiakastapauksissa. Keskukset tuottavat yhteisesti tietoa, joka ei perustu pelkästään esimerkiksi yhden tai muutaman kunnan toiminnallisiin ja taloudellisiin realiteetteihin.

”Sosiaalialan osaamiskeskukset ovat tuoneet sosiaalialalle sen jo kauan tarvitseman legitimiisyyden; merkityksen sosiaali- ja terveydenhuollon sektoreilla omana alueenaan, jolla on sekä työmenetelmällisesti että aiheellisesti paljon annettavana. Tutkimuksen, koulutuksen ja käytännön työn lähentäminen, verkoston vahvistaminen, nostavat alan vahvaksi osaamisalueeksi.” (H 007)

Sosiaalialan erityisosaamisen saavutettavuuden parantamiseksi tarvitaan nykyistä selkeämpi rakenne. Huhtikuussa 2002 valtioneuvosto antoi kansalliseen terveysprojektiin perustuvan periaatepäätöksen terveydenhuollon tulevaisuuden turvaamiseksi. Periaatepäätökseen sisältyy toimivaa perusterveydenhuoltoa ja ennaltaehkäisevää työtä, hoitoon pääsyn turvaamista, henkilöstön saatavuuden ja osaamisen turvaamista, toimintojen ja rakenteiden uudistamista sekä rahoituksen vahvistamista koskevat suositukset. Perusteellinen sosiaalialaa koskeva pohdinta puuttuu. Sosiaalialan palveluiden turvaamiseksi ja kehittämiseksi alalle tarvitaan oma kansallinen ohjelma.

Lopuksi on todettava, että käsiteanalyysin ja liukkaan saippuan tavoitteluun liittyvä analogia on matkan varrella vahvistunut. Saippua on nyt kädessä, mutta tipahtaminen uudelleen tavoittelemisineen on jatkuvasti läsnä. Käsitteet ovat aikansa tuotteita ja kun aika muuttuu, niin myös käsitteitä tulisi tarkentaa. Sosiaalialan erityisosaaminen voidaan nykyisessä yhteiskunnallisessa toimintaympäristössä määritellä kansalaisten monimuotoisista tarpeista lähteväksi ammatilliseksi osaamiseksi, joka ilmenee työn sisällöllisenä vaativuutena. Palvelurakenteet mahdollistavat erityisosaamisen saavutettavuuden.

LÄHTEET

Aho, Päivi 1999: Haasteet ja asiantuntijuus sosiaalialan työssä. Sosiaalialan ammattien vuosikirja. Sosiaalityöntekijäin Liitto ry. Porvoo.

Airaksinen, Timo 1993: Ammattien etiikan filosofiset perusteet. Teoksessa Airaksinen, Timo (toim.): Ammattien ja ansaitsemisen etiikka. Näkemyksiä ammattien, johtamisen ja liike-elämän arvoista. Yliopistopaino. Helsinki.

Arnkil, Erik 1991: Peilejä – hypoteeseja sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykeistä. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuksia 5. Helsinki.

Arponen, Aino 2002: Sosiaalihuollon erityisosaamisen verkkoja kokemassa. Verkostoituvat erityispalvelut (VEP)-hankkeen Keski-Suomen II vaiheen loppuselvitys. Länsi-Suomen lääninhallituksen julkaisusarja nro 1/2001. Länsi-Suomen lääninhallitus. Turku.

Arrhenius, Viveca & Heino, Tarja & Kytöharju, Sauli & Nissinen, Jussi & Pakkanen, Tuula 2000: Valtakunnalliset järjestöt ja säätiöt sosiaalihuollon valtakunnallisten erityispalvelujen ja erityisosaamisen tuottajina. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Aiheita 17/2000. Helsinki.

Asetus sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusehdoista 21.8.1992/804.

Asetus yhteiskuntatieteellisistä tutkinnoista 30.3.1994/245. Asetus yhteiskuntatieteellisten tutkintojen muuttamisesta 21.5.1999/615. Asetus yhteiskuntatieteellisten tutkintojen muuttamisesta 15.11.2000/901.

Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja 2001: Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Raportteja 263. Helsinki.

Borgman, Merja 1998: Miten sosiaalialan työntekijöiden ammatilliset tulkinnat rakentuvat? Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Tutkimuksia 95. Jyväskylä.

Elovainio, Marko & Kalliomäki-Levanto, Tiina & Kivimäki, Mika 1997: Työ, yhteistyö ja asiantuntemuksen jakautuminen väestövastuissa tai alueellisessa sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Tutkimuksia 79. Helsinki.

Engeström, Yrjö 1995: Kehittävä työntutkimus. Perusteita, tuloksia ja haasteita. Hallinnon kehittämiskeskus. Helsinki.

Eronen, Anne & Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Lehto-Pusa, Päivi & Rönneberg, Leif & Särkelä, Riitta 1995: Hyvinvoinnin verkostoja näkyvässä. Kuntien ja järjestöjen näkemyksiä sosiaalisen tuen tuottamisesta. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Helsinki.

Eronen, Anne & Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Rönnerberg, Leif 2001: Sosiaalibarometri 2001. Hyvinvointipalvelujen tuottajien ajankohtainen tilanne ja näkemys kansalaisten hyvinvoinnista. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki.

Eronen, Anne & Kinnunen, Petri & Selkälä, Arto & Siltaniemi, Aki & Särkelä, Riitta 2002: Sosiaalibarometri 2002. Hyvinvointipalvelujen tuottajien ajankohtainen tilanne ja näkemys kansalaisten hyvinvoinnista. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki.

Eteläpelto, Anneli 1997: Asiantuntijuuden muuttuvat määritykset. Teoksessa Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko & Eteläpelto, Anneli (toim.): Muuttuva asiantuntijuus. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Hakkarainen, Pentti & Helenius, Jouni & Jääskeläinen, Paul 1999: Ammatinhallinnan kehittäminen oppivassa organisaatiossa. Työpapereita n:o 8. Kulttuuri ja oppiminen -tutkimusryhmä. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto.

Heinonen, Jari 2002: Hyvinvointimalli murroksessa – kaksi tulkintaa, kaksi eri maailmaa. Sosiaalityöntekijä 1/02, 34 – 37.

Heinonen, Tuula & Spearman, Len 2001: Social Work Practice. Problem Solving and Beyond. Irwing Publishing Ltd. Toronto. Canada.

Heiskanen, Tuula 1999: Informaatioyhteiskunnasta oppimisyhteiskunnaksi? Työelämän näkökulma keskusteluun. Teoksessa Eteläpelto, Anneli & Tynjälä, Päivi (toim.): Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia. Juva, 25 – 47.

Helakorpi, Seppo 1992: Ammattitaito ja sen analysoiminen. Ammatillinen opettajakorkeakoulu. Julkaisuja 85/1992. Hämeenlinna.

Helakorpi, Seppo 1999: Kouluttajan asiantuntijuus ja sen kehittäminen. Hämeen ammattikorkeakoulu. Opettajakorkeakoulun julkaisuja D:119. Hämeenlinna.

Hildén, Raija 1999: Sairaanhoidajan ammatillinen pätevyys ja ammatilliseen pätevyyteen vaikuttavat tekijät. Acta Universitatis Tamperensis 706. Tampere.

Holma, Aulikki & Lappalainen, Katri & Pilkevaara, Sinikka 1997: Näkymätön näkyväksi – tieto, osaaminen ja Knowledge Management. Teknillinen korkeakoulu. Koulutuskeskus Dipoli. 29. Tietopalvelun ja tietoresurssien hallinnan koulutus 1996 – 1997. INFO 1997:8. Espoo.

Honkakoski, Arja 1995: Sosiaalialan toiminnan todellisuus, ammattitaito ja koulutus. Opetushallitus. Kehittyvä koulutus 1/1995. Helsinki.

Hörkkö, Sirkka-Leena & Pohjola, Anneli 1999: Sosiaalityön koulutus uudistuu. Sosiaaliturva 22/99, 10 – 12.

Ihanainen, Pekka 1995: Tunteet ammattitaidon perustana. Teoksessa Turpeinen, Ritva (toim.): Ammattitutkintojen ja näyttökokeiden teoreettisia perusteita. Helsinki. Opetushallitus, 87 – 97.

Jalava, Urpo 2001: Osaaminen ja sen kehittäminen. Teoksessa Pihlaja, Päivi & Kontu, Elina (toim.): Työkaluja päivähoidon erityiskasvatukseen. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2001:14. Helsinki, 61 – 69.

Julkunen, Raija 2001: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Vastapaino. Jyväskylä.

Jämsén, Arja & Kukkonen, Tuula 2002: Verkostoista virtaa. Sosiaaliturva 1/2002, 16 – 17.

Kananoja, Aulikki 1997: Murros on mahdollisuus. Sosiaalityön selvityshenkilön raportti. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Raportteja 211. Jyväskylä.

Karjalainen, Vappu 1996: Verkoston lupaus. Tutkimus aikuisasiakkaan palveluverkoston rakentumisesta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Tutkimuksia 68. Helsinki.

Karvinen, Synnöve 1996: Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta refleksiiviseen asiantuntijuuteen. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 34. Sosiaalitieteiden laitos. Kuopio.

Kemppainen, Tarja & Koskinen, Simo & Pohjola, Anneli & Urponen, Kyösti 1998: Sosiaalityö epävarmuuden oloissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 28. Rovaniemi.

Kinos, Jarmo 1997: Päiväkoti ammattikuntien kamppailujen kenttänä. Turun yliopisto. Julkaisuja-sarja C-osa 133. Turku.

Kivinen, Kirsti 1998: Äänetön ammattitaito pätevyuden osatekijänä. Teoksessa Räisänen, Anu (toim.): Hallintaanko ammatti? Pätevyuden määrittelyä arvioinnin perustaksi. Opetushallitus. Arviointi 2/1998. Helsinki, 72 – 82.

Koivunen, Hannele 2000: Hiljainen tieto. Otava. 3. painos. Keuruu.

Kokkolan sosiaali- ja terveysalan oppilaitos: Lähihoitajan koulutus 25.3.2002. WWW-sivusto: <http://ksto.kpedu.fi/hoitsu2.htm>.

Konttinen, Esa 1997: Professionaalinen asiantuntijatyö ja sen haasteet myöhäismodernissa. Teoksessa Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko & Eteläpelto, Anneli (toim.): Muuttuva asiantuntijuus. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylä, 48 – 61.

Kostamo-Pääkkö, Kaisa 2001: ”Puheet avohuoltopainotteisia, toimenpiteet laitoskeskeisiä” – analyysi paikallisesta palvelujärjestelmästä mielenterveyssektorilla. Acta Universitatis Lapponiensis 39. Rovaniemi.

Kovero, Camilla & Launis, Kirsti 1999: Terveystieteiden muuttuvana asiantuntijatoimintana, kaksi tapausesimerkkiä. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 163. Helsinki.

Kröger, Teppo 1997: Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana. Acta Universitatis Tamperensis 561. Tampereen yliopisto. Tampere.

Kuntouttava sosiaalityö -erikoisan opetussuunnitelma 2001. Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto SOSNET.

Kääriäinen, Aino 2000: Lastensuojelun sosiaalityöntekijän arki. Helsingin kaupunki. Sosiaaliviraston julkaisusarja B 2/2000. Helsinki.

Laine, Juha 1999: Selvitys sosiaalihuollon erityispalveluiden tuotantomalleista ja sopimusmenettelyistä: esimerkkejä toimivista käytännöistä. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Helsinki.

Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2001: ”Ei tää niin syrjässä.” Tutkimus elämisen mahdollisuuksista ja palveluista syrjäkylissä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 37. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Laki ammattikorkeakoulun jatkotutkinnon kokeilusta (voimassa 1.1.2002 – 31.7.2005) 13.7.2001/645.

Laki ammatillisesta aikuiskoulutuksesta 21.8.1998/631.

Laki sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 13.12.2001/1230.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisan opetussuunnitelma 2000. Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto SOSNET.

Launis, Kirsti 1997: Moniammatillisuus ja rajojen ylitykset asiantuntijatyössä. Teoksessa: Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko & Eteläpelto, Anneli (toim.): Muuttuva asiantuntijuus. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä, 122 – 133.

Launis, Kirsti & Engeström, Yrjö 1999: Asiantuntijuus muuttuvassa työtoiminnassa. Teoksessa Eteläpelto, Anneli & Tynjälä, Päivi (toim.): Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia. Juva, 64 – 81.

Lehtinen, Erno & Palonen, Tuire 1997: Tiedon verkostoituminen – haaste asiantuntijuudelle. Teoksessa Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko & Eteläpelto, Anneli (toim.): Muuttuva asiantuntijuus. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Lehto, Markku 2002: Sosiaaliturva edistyksen asialla. Esitelmä valtakunnallisilla sosiaali- ja terveystieteiden kehittämisspäivillä 10.04.2002. Helsinki. Seminaariaineisto.

Lehtonen, Heikki & Aho, Simo 2000: Hyvinvointivaltion leikkausten uudelleenarviointia. Janus 2/2000 vol. 8. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu, 97 – 113.

Louhelainen, Pekka 1982: 40-vuotias sosiaalihuoltajatutkinto: sen syntyvaiheet ja sisältö tänään. Sosiaalityön vuosikirja 1982, 86 – 111.

Marginalisaatiokysymysten sosiaalityö -erikoisalan opetussuunnitelma 2001. Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto SOSNET.

Marjamäki, Pirjo & Mäntysaari, Mikko & Ristimäki, Tero 1998: Sosiaalityöntekijät Suomessa 1998 – tehtävät, koulutus, määrä ja riittävyys. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1998:9. Helsinki.

Metsämuuronen, Jari 1999: Pehmeät kvalifikaatiot sosiaali- ja terveysalan työssä ja ammatillisessa koulutuksessa. Aikuiskasvatus 2/99, 140 – 150.

Metsämuuronen, Jari 2000: Maailma muuttuu – miten muuttuu sosiaali- ja terveysala? Sosiaali- ja terveysalan muuttuva toimintaympäristö ja tulevaisuuden osaamistarpeet. Sosiaali- ja terveysministeriö, opetushallitus, sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Suomen Kuntaliitto. Helsinki.

Mustakangas-Mäkelä, Anne 2002: Kuurojen ja kuurosokeiden palvelut ja sosiaalialan osaamiskeskustoiminta. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 3. Oulu.

Mutka, Ulla 1998: Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi. Jyväskylän yliopisto.

Mäntysaari, Mikko 2002: Sosiaalityö vaatii laajaa osaamista. Helsingin Sanomat 17.06.2002.

Niemelä, Pauli & Hämäläinen, Juha & Laurinkari, Juhani & Vornanen, Riitta & Ylinen, Satu 1997: Sosiaalialan korkea-asteen koulutuksen saaneen henkilöstön työn tekemisen muuttuneet kohteet ja ehdot sekä niiden aiheuttamat vaatimukset työn sisällölle, työtehtävien uudelleenorganisoinnille ja koulutukselle. Kuopion yliopistollinen opetussosiaalikeskus 1/1997. Kuopio.

Niemi, Veikko 1997: Miten sosiaalityöntekijöiden koulutus Suomessa alkoi. Teoksessa Saarenmaa, Pekka (toim.): ”Valitse sosiaalihuolto elämäntehtäväksesi.” Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisu C-sarja 9/1997. Sosiaalihuoltajat ry., 5 – 28.

Paakkanen, Tuula & Heino, Tarja 2000: Valtion koulukodit valtakunnallisten erityispalveluiden ja erityisosaamisen tuottajina. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Aiheita-monistesarja 12/2000. Helsinki.

Pohjola, Anneli 1998: Sosiaalityön yliopistollisen koulutuksen kehittäminen. Opetusministeriö. Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisuja 52/1998. Helsinki.

Pohjola, Anneli 2001a: Sosiaalityön käsitteen haltuunottamisen haaste. Verkkojulkaisussa Kallinen-Kräkin, Salme (toim.): Sosiaalityö näkyväksi. Sosiaalityön luokitusseminaarin julkaisu. Stakes. Aiheita-monistesarja 3/2001. Helsinki. Verkkojulkaisu WWW-sivusto: <http://www.stakes.fi/verkkojulk/pdf/Aiheita12-2001.pdf>.

Pohjola, Anneli 2001b: Haasteet sosiaalialan koulutukselle. Esitelmä ”Tehtävä- ja ammattirakenteet sosiaalihuollossa” -seminaarissa 2.12.2001. Helsinki. Julkaisematon työpäpaperi.

Pihlaja, Päivi 2002: Erityislastentarhanopettajan työn vaativuuden arviointi 26.6.2002. WWW-sivusto: <http://www.lastentarha.fi>.

Pääministeri Paavo Lipposen II hallituksen ohjelma 15.04.1999. Lipposen toinen hallitus, hallitusohjelma. WWW-sivusto: <http://www.valtioneuvosto.fi/vn/liston/base.lsp>.

Rintala, Taina & Elovainio, Marko 1997: Lähihoitajien työ, ammatti-identiteetti ja hyvinvointi. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Tutkimuksia 86. Helsinki.

Ryttyläinen, Veli-Pekka 2002: Kaakkois-Suomen osaamiskeskus kehittää solidaarista hyvinvointia. Sosiaaliturva 1/2002, 14 – 15.

Räisänen, Anu 1998: Ammatillisen osaamisen arviointi. Teoksessa Räisänen, Anu (toim.): Hallitaanko ammatti? Pätevyyden määrittelyä arvioinnin perustaksi. Opetushallitus. Arviointi 2/1998. Helsinki, 9 – 20.

Saarinen, Erja 2002: Osaamiskeskuksista pysyvä tuki sosiaalialan erityisosaamiselle. Sosiaaliturva 1/2002, 4 – 7.

Saikka, Peppi & Kaasalainen, Marja 2001: Taitoa, tukea, toivoa. Selvitys sosiaalityön tilasta Etelä-Suomen läänissä 2001. Etelä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja 49.

Salonen, Kari 2001: Vanhustenhuollon sosiaalityö ammattina. Tutkimus vanhustenhuollon sosiaalityöntekijöiden ammattitaidosta, työkokonaisuuksista, tiedoista, taidoista, ammatillisista kvalifikaatioista, kompetenssista sekä toiminnallisesta ympäristöstä. Licensiaatintutkielma syksy 2001. Sosiaalipolitiikan laitos. Turun yliopisto.

Satka, Mirja 1997: Sosiaalityö ajassa – ydinkysymysten äärellä. Teoksessa Viialainen, Riitta & Maaniittu, Maisa (toim.): ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla. Sosiaali- ja terveysministeriö. Raportteja 213. Helsinki: Stakes.

Satka, Mirja 2000: Myöhäismodernin haasteet ja sosiaalityön ammatillinen erikoistumiskoulutus. Oppimateriaali sosiaalityön ammatillisen liseniaatinkoulutuksen lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisalan lähiopetusjaksolle 8. – 10.6.2000. WWW-sivusto: <http://www.valt.helsinki.fi/staff/mtorrone/satka1.htm>.

Satka, Mirja 2002: Tiedontuotannon politiikka ja käytännön teoria. Ryytänen Ulla & Vornanen, Riitta (toim.): Tutkiva sosiaalityö. Talentia / Sosiaalityön tutkimuksen seura 2002, 5 – 8.

Sauli, Hannele & Kainulainen, Sakari 2001: Yhteiskunnan muutos ja lapsiperheet. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.): Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Pelastakaa Lapset. Vantaa, 42 – 57.

Sipilä, Jorma 1996: Asiantuntija ja johtaja. Miten hallitset nämä kaksi roolia? Ekonomia. Toinen painos. Porvoo.

Sosiaalialan ammatinharjoittamislakityöryhmän muistio 2000. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2000:32. Helsinki.

Sosiaalialan oppilaitosten ja korkeakoulujen koulutustehtävä ja työnjako 1994. Sosiaalialan koulutustyöryhmän raportti. Opetusministeriön työryhmämuistioita 13/1994. Helsinki.

Sosiaalialan osaamiskeskukset 2001a. WWW-sivusto 2.11.2001:
<http://www.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/opetus/osa6.htm>.

Sosiaalialan osaamiskeskukset 2001b. WWW-sivusto 2.11.2001:
<http://www.stm.fi/suomi/hankkeet/hanke01fr.htm>.

Sosiaalialan osaamiskeskukset – valtakunnallinen ja alueellinen valmistelu vuonna 2001. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2001:34. Helsinki.

Sosiaalialan osaamiskeskus 2000. Opetussosiaalikeskustyöryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2000:24. Helsinki.

Sosiaalihuollon ammatinharjoittamislainsäädännön tarpeen selvittäminen 1997. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1997:17. Helsinki.

Sosiaalihuollon erityisosaamisen turvaaminen 1997. Sosiaalihuollon erityisosaamista selvittäneen työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1997:4. Helsinki.

Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.

Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakas- ja potilasasiakirjasanasto 2002. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES, tietoteknologian osaamiskeskus. WWW-sivusto 21.5.2002: <http://www.stakes.fi/oske/terminologia/sanastot/asp0.htm>. Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma (TATO) 2000 – 2003 1999. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1999:16. Helsinki. Verkkojulkaisu WWW-sivusto 13.2.2002: <http://www.vn.fi/stm/suomi/pao/julkaisut/tato/tato0-3.htm>.

Sosiaali- ja terveydenhuollon tietoteknologian hyödyntäminen 1998. Osa II. Tietosuoja ja tietoturva. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1998:9. Helsinki.

Sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakointitoimikunnan mietintö 2001. Komiteamietintö 2001:7. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Sosiaaliturvan suunta 2002. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:2. Helsinki. Verkkojulkaisu WWW-sivusto: <http://www.stm.fi/suomi/julkaisu/julk01fr.htm>.

Sosiaalityön selvityshankkeen seurantaryhmän muistio 1999. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1999:27. Helsinki.

Suomen perustuslaki 1.3.2000/731.

Suurten kustannusten tasaus sosiaalihuollossa 1996. Sosiaalihuollon suurten kustannusten tasausta ja toiminnallista yhteistyötä selvittävän työryhmän väliraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1996:2. Helsinki.

Särkelä, Antti 2001: Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Vastapaino. Tampere.

Talentia 2002: Sosiaalityön määritelmä. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry:n ammattilehti 2/02, 23.

Tapola, Sirpa 2002: Heikki Waris -instituutti mukana varhaisen tuen hankkeissa. Sosiaaliturva 1/2002, 12 – 13.

Tehtävien vaativuuden arviointi sosiaalihuollon asiantuntija-, esimies- ja johtotehtävissä (KVTES) 2001. Sosiaalityöntekijäin Liitto. Lokakuu 2001.

Toikka, Kari 1982: Kvalifikaatio ja työn vaatimukset koulutuksen suunnittelun lähtökohtana. Valtion koulutuskeskus. Julkaisusarja B n:o 18. Helsinki.

Toikka, Kari 1984: Kehittävä kvalifikaatiotutkimus. Valtion koulutuskeskus. Julkaisusarja B n:o 25. Helsinki.

Törrönen, Maritta (toim.) 2001: Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Pelastakaa lapset. Vantaa.

Urponen, Kyösti 1995: Sosiaalityön tehtävä sosiaalialan kokonaisuudessa. Esitys sosiaalityön koulutusyksikköjen ”Sosiaalityön yhteiskuntasuhteet” -kevätseminaarissa 12.5.1995.

Valtioneuvoston asetus sosiaalialan osaamiskeskustoiminnasta 20.12.2001/1411.

Valtioneuvoston periaatepäätös varhaiskasvatuksen valtakunnallisista linjauksista 2002. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:9. Helsinki. Verkkojulkaisu WWW-sivusto: <http://www.stm.fi/suomi/julkaisu/julk01fr.htm>.

Varhaiskasvatustyöryhmän muistio 1999. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1999:4. Helsinki. Verkkojulkaisu WWW-sivusto: <http://www.stm.fi/suomi/julkaisu/julk01fr.htm>.

Verkostoituvat erityispalvelut (VEP) vuosina 1998 – 1999 1999: I vaiheen loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1999:28. Helsinki.

Väärälä, Reijo 1998: Pätevyys ja ammatillinen muutos. Teoksessa Räisänen, Anu (toim.): Hallintaanko ammatti? Pätevyyden määrittelyä arvioinnin perustaksi. Opetushallitus. Arviointi 2/1998, 21 – 34.

Väärälä, Reijo 2002: Miten uusintaa hyvinvointisopimus? Esitelmä valtakunnallisilla sosiaali- ja terveystieteiden kehittämisspäivillä 10.04.2002. Helsinki.

LIITE 1.**HYVÄ VASTAAJA!**

Edessäsi oleva kysely liittyy sosiaali- ja terveysministeriön sosiaalialan erityisosaamisen analyysiin. Kyselyllä halutaan koota mm. VEP-hankkeeseen osallistuneiden näkemyksiä sosiaalialan erityisosaamisesta. Sinun vastauksesi auttaa kokonaisuuden jäsentämisessä, kun analyysiä jalostetaan eteenpäin.

Vastauslomakkeet palautetaan laivalla erikseen ilmoitettuun paikkaan. Mikäli et ehdi vastata varatussa ajassa, niin voit myös postittaa kyselyn mahdollisimman pian, kuitenkin **viimeistään 23.11.2001**, osoitteeseen: Virpi Filppa, Lapin yliopisto sosiaalityön laitos, PL 122, 96101 Rovaniemi. Muut yhteystiedot ovat: puh. 016-341 2680 tai 040-727 1955, fax 016-341 2699, s-posti: virpi.filppa@urova.fi.

1. Minkä sosiaalialan osaamiskeskuksen alueella työskentelet?

- 01 Etelä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 02 Häme-Pirkanmaa-Satakunnan sosiaalialan osaamiskeskus
- 03 Itä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 04 Kaakkois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 05 Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 06 Pohjanmaan maakuntien sosiaalialan osaamiskeskus
- 07 Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 08 Varsinais-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 09 Det finlandssvenska kompetenscentrum inom det sociala området

2. Ammatillinen peruskoulutuksesi on:

- 01 Lisensiaatin tai tohtorin tutkinto
- 02 Ylempi korkeakoulututkinto (maisteritutkinto)
- 03 Sosiaalihuoltajatutkinto
- 04 Sosionomi (AMK) -tutkinto
- 05 Sosiaalialan opistotutkinto, mikä _____
- 06 Muu tutkinto, mikä _____

3. Tämänhetkinen ammattinimikkeesi on: _____**4. ja työnantajasi on:**

- 01 Kunta
- 02 Kuntayhtymä
- 03 Valtionhallinto
- 04 Oppilaitos
- 05 Järjestö
- 06 Alueen osaamiskeskus
- 07 Jokin muu, mikä _____

5. Työkokemuksesi pituus:

- a) nykyisessä työssä: _____ vuotta
- b) sosiaalialalla yleensä: _____ vuotta

10. Mahdolliset lisäkommentit, ehdotukset, mielipiteet jne.

Lämmin kiitos vaivannäöstäsi!

HYVÄ VASTAAJA!

Edessäsi oleva lomake liittyy sosiaali- ja terveysministeriön sosiaalialan erityisosaamisen analyysiin. Kyselyllä halutaan koota sosiaalialan osaamiskeskustyöskentelyyn osallistuneiden näkemyksiä sosiaalialan erityisosaamisesta. Sinun vastauksesi auttaa kokonaisuuden jäsentämisessä, kun analyysiä jalostetaan eteenpäin.

Toivon Sinun palauttavan lomakkeen oheisessa kuoressa mahdollisimman pian, kuitenkin viimeistään **31.12.2001**. Yhteystietoni ovat Virpi Filppa, Lapin yliopisto sosiaalitiön laitos, PL 122, 96101 Rovaniemi, puh. 016-341 2680 tai 040-727 1955, fax 016-341 2699, s-posti: virpi.filppa@urova.fi.

1. Minkä sosiaalialan osaamiskeskuksen alueella työskentelet?

- 01 Etelä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 02 Häme-Pirkanmaa-Satakunnan sosiaalialan osaamiskeskus
- 03 Itä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 04 Kaakkois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 05 Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 06 Pohjanmaan maakuntien sosiaalialan osaamiskeskus
- 07 Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 08 Varsinais-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
- 09 Det finlandssvenska kompetenscentrum inom det sociala området

2. Ammatillinen peruskoulutuksesi on:

- 01 Liseniaatin tai tohtorin tutkinto
- 02 Ylempi korkeakoulututkinto (maisteritutkinto)
- 03 Sosiaalihuoltajatutkinto tai muu alempi korkeakoulututkinto
- 04 Sosionomi (AMK) -tutkinto
- 05 Sosiaalialan opistotutkinto, mikä _____
- 06 Muu tutkinto, mikä _____

3. Tämänhetkinen ammattinimikkeesi on: _____**4. Työkokemuksesi pituus:**

- a) nykyisessä työssä: _____ vuotta
- b) sosiaalialalla yleensä: _____ vuotta

5. Mitä mielestäsi sosiaalialan erityisosaaminen on (voit tarvittaessa jatkaa kääntöpuolelle)**a) oman työsi näkökulmasta?**

b) yhteistyösuhteiden näkökulmasta?

c) organisaatiosi/yksikkösi näkökulmasta?
